HU ISSN 0010 — 3

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

81 BUDAPEST 1977

HUNGARIA

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

81 BUDAPEST 1977
No. 1 HUNGARIA Vol. XXIII

Szerkesztő bizottság
Moderatorum collegium—Editorial Board

ANTALL József (főszerkesztő—editor-in-chief), BIRTALAN Győző, BUZINKAY Géza (szerkesztő — editor), FARÁDI László, FARKAS KÁROLY, KAPRONCZAY Károly, KARASSZON Dénes, LAMBRECHT Miklós, NÉMETHY Ferenc, RÉTI Endre, SCHULTHEISZ Emil, (elnök — president), SZENTÁGOTHAI János, SZENTGYÖRGYI István, SZODORAY Lajos, SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán, TAKÁTS László, VIDA Mária, VIGH József, ZALAI Károly, ZOLTÁN Imre

Szerkesztőség
Redactio
H—1023 Budapest, II., Török utca 12.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I. Ph. Semmelweis Nominata)
és a MOTESZ Magyar Orvostörténeti Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
kiadványa

A kiadásért felel: Antall József
Kiadja a Medicina Könyvkiadó

Egyetemi Nyomda — 78.2048 Budapest, 1978
Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

Felelős szerkesztő: Brencsán János
Műszaki vezető: Fraunhoffer Ferenc — Műszaki szerkesztő: Nyitrai Pál
Terjedelem: 14,5 (A/5) ív — Példányszám: 1110
3026

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Ehrentheil, O. F.: Oliver Wendell Holmes és Semmelweis Ignác egy és negyed századról visszatekintve (angol nyelven) 9
Kapronczay Károly: A bécsi egyetem orvosi karának és a „Natio Hungaricának" kapcsolatai (1381—1630) 27
Gurevics, Sz. A.: Robert Schumann betegségéről (orosz nyelven) 43
Batári Gyula: Az Orvosi Hetilap első korszaka (1857—1867) 55

KÖZLEMÉNYEK — ELŐADÁSOK

Kaiser, Wolfram: Az erdélyi orvos és régész, Michael Gottlieb Agnethler tudományos életműve (német nyelven) 73
Bugyi Balázs: A Priessnitz-féle hidegvízkezelés korai hazai története 89
Gerevich József—Ungvári Gábor: Gulácsy Lajos betegségének kultúrtörténeti vonatkozásai 97

ADATTÁR

Vida Tivadar: A fiatal Weszprémi István adaléka az alkoholizmus gyógyításának történetéhez 111
Csanád Vilmos—Némethy Ferenc: Semmelweis széljegyzetei a Neue Zeitschrift für Geburtskunde c. folyóirat köteteiben 123

SZEMLE

Könyvekről

Abe, H. R.: Die Erfurter medizinische Fakultät in den Jahren 1392—1524. Leipzig, 1974. *(T. Pajorin Klára)* 135
Ayers, G. M.: England's First State Hospitals and the Metropolitan Asylums Board 1867—1930. London, 1971. *(R. Harkó Viola)* 136
800 jaar Sint-Janshospital Brugge 1188—1976. I—II. Brugge, 1976. *(Bugyi Balázs)* ... 137
Schipperges, H.: Arabische Medizin im lateinischen Mittelalter. Heidelberg, 1976. *(Némethy Ferenc)* 138
Torkos, J. J.: O piešťanských kúpeľoch. Bratislava, 1975. *(Vida Tivadar)* 139
Zalai K.: A Magyar Gyógyszerészeti Társaság ötven éve (1924—1974). Budapest, 1974 140

FOLYÓIRATOKBÓL

Bulletin de l'Académie Nationale de Médecine, 1975 *(Vida Tivadar)* 143
Clio Medica, 1976 *(Némethy Ferenc)* 143
Hessisches Ärzteblatt, 1976 *(Vida Tivadar)* 146
Historia Medicinae Veterinariae, 1976 *(Némethy Ferenc)* 147
Journal of the History of Medicine and Allied Sciences, 1977 *(Buzinkay Géza)* 149
Rivista di Storia della Medicina, 1975 *(Kapronczay Katalin)* 154
Sudhoffs Archiv, 1976 *(T. Pajorin Klára)* 156

KRÓNIKA 158

CONTENTS

STUDIES

O. F. Ehrentheil: Oliver Wendell Holmes and Ignaz Philipp Semmelweis viewed one and a quarter centuries later (in English) 9

K. Kapronczay: Connections between the Medical Faculty of Vienna University and the "Natio Hungarica" (1381—1630) 27

S. A. Gurevitsh: On Robert Schumann's illness (in Russian) 43

G. Batári: The first period of the "Orvosi Hetilap" (Medical Weekly) 55

ARTICLES — LECTURES

W. Kaiser: Scientific work of Transylvanian physician and archeologist Michael Gottlieb Agnethler (in German) 73

B. Bugyi: Contribution to the early history of Priessnitz's cold water-cure in Hungary 89

J. Gerevich—G. Ungvári: The cultural historical significance of Lajos Gulácsy's illness 97

DATA

T. Vida: The young I. Weszprémi's contribution to the curing of alcoholism 111

V. Csanád—F. Némethy: Semmelweis' glosses in the volumes of "Neue Zeitschrift für Geburtskunde" 123

REVIEW

books 135

periodicals 143

CHRONICLE 158

SOMMAIRE

ESSAIS

O. F. Ehrentheil: Oliver Wendell Holmes et Ignaz Philipp Semmelweis après un siècle et un quart passés (en anglais) 9

K. Kapronczay: Des rapports entre la Faculté de Médecine de l'Université de Vienne et le «Natio Hungarica» (1381—1630) 27

Sz. A. Gurevics: Sur la maladie de Robert Schumann (en russe) 43

Gy. Batári: La première période de «Orvosi Hetilap» (Journal Médical) (1857—1867) 55

PETITS ARTICLES — COMMUNICATIONS

W. Kaiser: L'œuvre scientifique du médecin et archeologue de Transylvanie, Michael Gottlieb Agnethler (en allemand) 73

B. Bugyi: Dates à l'histoire précoce de la thérapie par l'eau froid de Priessnitz en Hongrie 89

I. Bereti: Données du passé d'une ville d'eaux, Parád (en allemand) 97

DOCUMENTATION

T. Vida: Contribution du jeune István Weszprémi à l'histoire de la médication de l'alcoolisme 111

V. Csanád—F. Némethy: Notes marginaux de Semmelweis dans les volumes de «Neue Zeitschrift für Geburtskunde» 123

REVUE

des libres 135

des periodiques 143

CHRONIQUE 158

INHALT

STUDIEN

O. F. Ehrentheil: Oliver Wendell Holmes und Ignaz Philipp Semmelweis — vom heutigen Standpunkt aus betrachtet (in englischer Sprache) 9

K. Kapronczay: Beziehungen zwischen der Wiener Medizinischen Fakultät und der „Natio Hungarica" (1381—1630) 27

S. A. Gurewitsch: Robert Schumanns Krankheit (in russischer Sprache) 43

Gy. Batári: Anfangsperiode der Zeitschrift „Orvosi Hetilap" (1857—1867) 55

MITTEILUNGEN — VORTRÄGE

W. Kaiser: Das wissenschaftliche Werk des transsylvanischen Arztes und Altertumsforschers Michael Gottlieb Agnethler (1719—1752) (in deutscher Sprache) 73

B. Bugyi: Die heimische Frühgeschichte der Priesnitzschen Kaltwassertherapie 89

J. Gerevich—G. Ungvári: Die Krankheit von Lajos Gulácsy und deren Beziehungen zur Kulturgeschichte 97

BELEGSAMMLUNG

T. Vida: Ein Beitrag vom jungen István Weszprémi zur Geschichte der Heilung des Alkoholismus 111

V. Csanád—F. Némethy: Semmelweis' Randnoten in den Bänden der Neuen Zeitschrift für Geburtskunde 123

RUNDSCHAU

über Bücher 135

aus Zeitschriften 143

CHRONIK 158

СОДЕРЖАНИЕ

НАУЧНЫЕ СТАТИ

О. Ф., Эхрентейл: Оливер Вендел Холмс и Игнац Филип Семмелвейс в перспективе ста двадцати пяти годов (по английски) 9

К., Капронцаи: Связы медицинского факультета Университета Вены и „Венгерской Народности" (1381—1630) 27

С. А., Гуревич: О болезни Роберта Шумана (на русском языке) ... 43

Дь., Батари: Первая эпоха журнала „Медицинский Еженеделник" (1857—1867) 55

ЗАПИСКИ — ДОКЛАДЫ

В., Кайзер: Научное творчество трансилванского врача и археолога, Михаела Готтлиба Агнеттлера (на немецком языке) 73

Б., Буди: Ранная история компресса Призница в Венгрии 89

Й., Геревич—Г., Унгвари: Культурно-исторические отношения болезни Лайоша Гулачи 97

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Т., Вида: Материал юноши Иштвана Веспреми к истории лечения алкохолизма 111

В., Чанад—Ф., Немети: Маргиналии Семмелвейса на полях журнала „Neue Zeitschschrift für Geburtskunde" 123

ОБЗОР КНИГ 135

ОБЗОР ЖУРНАЛОВ 143

ХРОНИКА 158

OLIVER WENDELL HOLMES AND IGNAZ PHILIPP SEMMELWEIS
viewed one and a quarter centuries later

O. F. EHRENTHEIL

"— We must not reject ancient medicine because it has not attained exactness in every detail, but much rather one has to admire the discoveries leading from deep ignorance to approximate accuracy by rightly and correctly conducted inquiry and not by chance." (Hippocrates [1])

It was in 1843 that Dr. Oliver Wendell Holmes [2] published the now famous essay: The Contagiousness of Puerperal Fever. In 1847 Hebra described in an Editorial [3] in the official Journal of the Society of Physicians in Vienna (Austria) the discovery by Ignaz P. Semmelweis that puerperal fever is a pyemia due to conveyed infection from decaying animal organic material. Both men were maligned by prominent obstetricians of the time. But half a century later a discussion arose as to whom the laurels belong of being the discoverer of the cause of Puerperal Fever. About one and a quarter centuries have passed since the time of their signal contributions. Much had been written about their scientific stand in previous years and it is not necessary to repeat all the well known facts, however, I feel that it is of great interest to again compare these two medical men from the vantage point of today without forgetting the scientific, social and political climate of their time and the contrasting personalities of the protagonists.

Two facts must be kept in mind: *1)* Though the ideas of small animate beings as causes of disease had been expressed by several precursors, bacteriology as a science did not exist before Pasteur and Koch published their works in the eighteenhundred sixties and seventies. *2)* The acceptance of the principles of antisepsis – the basic idea being to prevent noxious germs from infecting wounds – was propagated by Joseph Lister in 1867 in response to the bacteriologic discoveries. We will see that both the Englich Contagionists including the American Holmes and the Hungarian Semmelweis have employed antiseptic and aseptic methods without knowledge of the existence of microbes 20 years earlier. This fact was passionately emphasized by Franz Bruck [4] who called Semmelweis the founder of antisepsis and asepsis, but the English Contagionists must at least be called the precursors. Most people including the physicians of continental Europe assumed at that time that the epidemics which were ravaging Europe again and again were due to atmospheric-telluric-cosmic influences and the Genius Epidemicus. Today, of course, we know many of the causative infectious agents including bacteria, viruses and mycoplasmas. We know that some epidemics tend to occur in autumn or winter and others in the warmer seasons.

The science and practice of obstetrics and the administration of obstetric hospitals in England in the middle of the 19th century were far advanced in comparison to most institutions in continental Europe. Though puerperal fever (P.F.) was not unknown in England it was never so ravaging as it was in the largest obstetrical hospital

of the European continent: the Obstetrical University Clinic in Vienna. In England the doctrine of the contagiousness of P.F. was then the prominent view. The following incomplete enumeration serves to remind the reader of the theoretical and practical achievements of the so called English Contagionists before 1850. Charles White (1773) of Manchester identified P.F. with surgical fever; Denman (1788) suspected that P.F. was sometimes transmitted by physicians and midwives; Gordon (1795) and Armstrong (1814) noticed that further cases of P.F. were prone to occur when the obstetrician or midwife were treating a case of P.F. Roberton (1831) emphasized the danger to parturient women when the obstetrician attended autopsies of P.F. cases; Lee and Roberton, Nunnely, Copland (1833), Paley (1839) commented on the identity of P.F. and erysipelas, which had been suggested by Pouteau in 1760 [5]. Holmes gave special honor to Dr. Alexander Gordon of Aberdeen. Gordon had published a report in 1795 [6] in which he stated that "*the cause of puerperal fever . . . was a specific contagion or infection altogether unconnected with noxious constitution of the atmosphere.*" He described that the disease (P.F.) was sticking to some physicians and nurses while there were no cases of P.F. among the patients of other physicians or nurses in the town. He admitted: "*It is a disagreeable declaration for me to mention that I myself was the means of carrying the infection to a great number of women*". Dr. Holmes righthy expressed his admiration for the scientific acumen and the personal honesty of these English practitioners. They reported cases of their own practice where contagion was apparently brought to previously healthy parturient women by doctors and nurses attending other patients with phlegmonous or erysipelous disorders, and/or women with P.F. and/or performing post mortem examinations. They suggested thorough "ablutions", changing of clothes, and even temporary withdrawal from practicing if a physician or nurse had two patients with P.F. [5, 6]

An especially impressive success story is the report of Robert Collins, master of the Rotunda Hospital in Dublin [7] who experienced a great number of P.F. cases between November 1827 and February 1829. In that February all the rooms of the Rotunda were filled with nascent chlorine gas for 48 hours with all openings sealed. The floors and woodwork were covered with chloride of lime in the form of a paste and after 48 hours they were washed with fresh lime. Woodwork, walls and ceilings were painted. Blankets and other bedding were scoured and then treated with dry heat in a stove at 120 to 130 degrees Fahrenheit. By such measures Collins was able to control the epidemic. For the rest of this mastership from February 1829 until November 1835 he had no further cases of P.F. and the mortality of childbirth from all causes was reduced to 0.53% among 10,785 deliveries.

Sir William J. Sinclair [8] gives an explanation for the advanced status of British obstetrics as compared to obstetrics in continental Europe, namely that the progress in England was due to the fact that male doctors were practicing obstetrics in England while midwives played a secondary role. In continental Europe it was the other way around. There the midwives practiced obstetrics almost exclusively, while physicians were primarily called for infanticidal operations. In mid 19th century the midwives played their role according to the status of women in general and of midwives in particular, female physicians did not exist; the midwives were expected to transmit

old wisdom and knowledge and not to do research or find new ways of treatment. Sinclair, who wrote his book about Semmelweis before 1909 had not yet seen the signal works of female researchers in physics, chemistry, and medicine in the 20th century. Thus Sinclair's conclusions have to be modified by saying that he may have been correct but only during an era of unequal and lower status of women.

Dr. Oliver Wendell Holmes (1809–1899) [9] combined a splendid scientific mind and a literary ability to express himself in poetry and prose. Born into a family of high intellectual ability and aspiration he inscribed at Harvard University, Cambridge, Massachusetts U.S.A. At first he studied law but soon changed to medicine. While still a young law student he became famous for his poem "Old Ironside" which helped to prevent the USA government from scraping the frigate "Constitution" so that we are even today able to visit this oldest wooden battleship of the U.S.A. Navy.

As a young medical doctor he demonstrated ability to summarize and clarify medical issues and won several Boylston prizes in scientific competitions. He wrote about "Intermittent Fevers in New England", "Neuralgia", and the "Importance of Direct Exploration in Medical Practice" in 1836 and 1837 [10], and "Homeopathy and its Kindred Delusions" in 1842 [11]. During these years when his general practice was not going very well he attended the morning rounds at the Massachusetts General Hospital, Boston, Mass. USA. His sensitive mind may have been impressed by the dying of young people of surgical sepsis and puerperal fever. He was definitely not a "specialist" in our sense of the word and he was not an obstetrician. In December 1843 the following happened (I quote literally from his pamphlet in 1855) [2]:

> *It happened some years ago, that a discussion arose in a Medical Society, of which I was a member, involving the subject of a certain supposed cause of disease, about which something was known, a good deal suspected, and not a little feared. The discussion was suggested by a case, reported at the preceding meeting, of a physician who made an examination of the body of a patient who had died with puerperal fever, and who himself died in less than a week, apparently in consequence of a wound received at the examination, having attended several women in confinement in the meantime, all of whom, as it was alleged, were attacked with puerperal fever.*

Thus the evidence collected pointed to contagion: a responsibility laid on the doctors themselves for the fatal outbreak of P.F. The following is a quote from the booklet about Holmes by Miriam R. Small: [9b]*

> *On January 23, 1843 Dr. John Jackson requested that the society continue to investigate the probability of physicians communicating the fever from one patient to another. The next three weeks must have been busy ones for Holmes as he traced the history of the disease through records published here and abroad and made inquiries among individual doctors. On February 13, 1843 he presented before the society an answer that was acclaimed a hundred years later as, at that time it was delivered, "the most important contribution made in America to the*

* Copyright 1962 by Twayne Publishers, Inc. and reprinted with permission of Twayne Publishers, a Division of. G. K. Hall & Co., Boston.

> *advancement of medicine". [12] This paper, "The Contagiousness of Puerperal Fever", was often passionately eloquent, but its statements were supported and its arguments logical. The doctors who heard it wanted it published, and it appeared in the issue for April 1843, of the magazine the society published for one year only: New England Quarterly Journal of Medicine and Surgery. [9b]*

This speech and essay were summarized in an abstract in the American Journal of Medical Sciences for July 1843.

It seems to me unjust and inconsistent with the facts when Sir William Sinclair [8b] tries to diminish the accomplishments of Holmes by speaking of the "*factitious importance conferred upon the essay . . . published in an evanescent medical journal in New England in 1843*". It is true that this journal ceased to exist after one year. However Holmes reprinted the entire essay with additions in 1855 [2] and in a collection of essay in 1861, and in 1883. It was also printed after Holmes death in 1895. The opinion of Dr. Holmes who had become professor of anatomy and dean of the Harvard Medical School (1847) and one of the founders of the Boston Medical Library were carefully absorbed by generations of students. On the other hand we may truthfully admit that Holmes did not contribute any new ideas which had not been previously expressed in the English medical literature. He quoted them extensively in his essay. Thus Sinclair was of the opinion that Holmes' contribution to obstetric science as science was a negligible quantity. But that Holmes conferred immense benefits on humanity by devoting his literary genius to attracting attention to puerperal fever and trying to suppress the practices which brought childbed fever in their train, is a fact which should be gratefully acknowledged.

In 1852, two outstanding obstetricians in the United States, Hugh L. Hodge [13] professor at the University of Pennsylvania and Charles D. Meigs [14] professor of obstetrics at Jefferson Medical College in Philadelphia rejected Holmes' views. Hodge would not accept the idea that the doctor's hands could be transmitting a murderous disease. Meigs tried to ridicule Holmes first by lecturing on the semantics of the word "contagion", specifically that a contagious disease like variola produces only variola and it is a contradiction that erysipelas could, by contagion, produce P.F. He also used the argument that in contagious diseases there is always an indispensable incubation period while in P.F. the interval between alleged contagion and the outbreak of the fever is much too short. In addition contagious diseases affect the race of mankind without respect of the age or sex of those exposed. There is no presumable exemption among men. Meigs denied that he had ever transmitted P.F. though he had treated patients with this condition and attended normal deliveries at the same time. He attacked Holmes personally by advising to

> *". . . disregard the jejune and fizenless dreamings of sophomore writers who thunder forth denunciations and would mark, if they might, with a black and ineffacable spot the hard won reputation of every physician, who in the Providence of God, is called upon to contend with the rage of one of the most destructive of epidemics, and pay an ungrateful service; indispensable to the victims it is allowed to attack and in the propagation of which they have no more to do, than with the propagation of cholera from Jessore to San Francisco, and from Mauritius to St. Petersburg." [14]*

Holmes answered these charges by reprinting his essay with additional cases to support his views. To Hodge's criticisms he pointed to the accumulated evidence. Meigs had attacked him personally but Holmes did not wish to lower himself to a level unworthy of his profession. He answered all the points of Meigs's discussion with sharp logical arguments and with wit.:

1) Holmes refused to go into an ethymologic discussion of the word contagion because what he had meant in the essay he had expressed quite clearly, namely that the hand or the clothes of the attending medical persons are often transmitting the disease to previously non-sick parturient women.

2) To the reasoning that a physician may treat a case of P.F. and not transmit the disease, Holmes pointed out that even of people exposed to variola not everyone catches this disease. Holmes quoted the following argument from the then famous Watson's lectures: [15]

> *A man might say, "I was in the battle of Waterloo and saw many men around me fall and die, and it was said that they were struck down by musket balls; but I know better than that, for I was there all the time, and so were many of my friends, and we never were hit by any musket balls. Musket balls therefore, could not have been the cause of the deaths we witnessed." And if, like contagion, they were not palpable to the senses, such a person might go on to affirm that no proof existed of there being any such thing as musket balls.*

3) In regard to the length of the incubation period Holmes pointed to the known fact that the incubation times are quite different in various diseases. Furthermore, one has to adjust the theories to the facts and not the facts to preconceived ideas.

Holmes had friends in the Harvard Medical School Faculty who shared his opinion e.g.: John Jackson, professor of surgery and Walter Channing, professor of obstetrics. The opposition of Hodge and Meigs may have drawn the attention of wider circles of physicians to this field and prompted the reprinting of Holmes' essay. P. Clark noted 100 years later that these two obstetricians are now remembered chiefly for their opposition to the proof of the contagiousness of puerperal fever. They actually aided rather than hindered the advance of knowledge. [16]

Interestingly the controversy between Holmes and Charles Delucene Meigs was recently joined by the greatgreatgrandson of C. D. Meigs namely J. Wister Meigs, M.D. This descendents' paper [17a] begins with the statement that his ancestor was wrong, wrong, wrong in his denial of the transmissibility of P.F. but in the further argumentation this article pointed out that C. D. Meigs was not quite the black sinner as usually depicted in medical writing. The greatgreatgrandson made the point that people who were opposed to the idea of the transmissibility of P.F. rejected the basic concept for psychological reasons rather than from rational skepticism. They wanted no part of contagionism because it made their practice emotionally intolerable. [17b]

Furthermore the descendant of C. D. Meigs expressed the following (in my opinion unwarranted) belief: (literal quote)

"There was I believe a natural sequel to denial in the form of meticulous hygiene. I doubt that chance alone would have given the skeptics Collins and Trait as the outstanding examples of cleanliness coupled with successful control of infection".

From the exactly documented history of the first obstetrical clinic in Vienna, we noticed that the number of P.F. cases increased after Semmelweis had left the clinic and the skeptic Prof. Klein's assistant Braun (later professor) was in charge of the clinic. [29] Klein and he still professed that they continued the Semmelweis' routine but probably half heartedly because they did not believe in it. Such assumption seems to me more logical than Wister Meigs assumption that skeptics were more careful in hygienic measures than people who feared contagion.

Before enacting the successful antiseptic routine in the Rotunda Hospital in Feb. 1829 Collins had sought the advice of the trustees and experienced colleagues. Dr. Collins describes his reasoning and his antiseptic procedures quite well. His views and practical actions were influenced by the dominant contagion theory. It seems to me that the treatment of the statistics by J. Wister Meigs is idiosyncratic namely biased. Why e.g. does he call Collins a skeptic? Collins said literally [7a]: "*The facts here detailed are strongly calculated, not only to lead us to suspect, but even to prove, that this fever derived its origin from some local cause, and not from anything noxious in the atmosphere . . .*" Thus Collins rejected the unfounded hypothesis of the atmospheric-cosmic-telluric influences. The statistics of J. Wister Meigs would give a different result if Collins were counted (as he should be) as a contagionist.

Politically and socially the climate was quite different in Holmes' Boston than in Semmelweis' Vienna. The young country of America was expanding, optimistic, self-reliant and industrious while Austria and especially Vienna was at that time in a depressed mood with high tension which erupted into revolution in 1848. In this uprising the students of the Viennese University and the liberal citizenry played the leading role. The revolution was at first successful. The servitude of the peasants was abolished and the reactionary chancellor Prince K. von Metternich was forced to resign. Many Viennese believed that a new era of freedom had come. These hopes were bloodily crushed by military power and an absolutistic reactionary regime was re-established. The personal drama of Semmelweis had to be seen with this background. In addition, Erna Lesky [18] had convincingly pointed out that Semmelweis and his opponents were pawns in a power struggle between exponents of new scientific methods and academic freedom represented by Joseph Skoda, Ferdinand v. Hebra and Karl v. Rokitansky on the one side and the old rigid methods of training and teaching represented by Johann Klein, Anton v. Rosas and the Imperial administration of the University on the other.

Ignaz Phillip Semmelweis (1818—1865) [8, 18, 19] was born in the city of Buda (Ofen) which was, at that time a partly German speaking enclave in Hungary but became later united with Pest (on the other side of the Danube) to form the Twin-Capital-City Budapest. He began to study law at the University of Vienna but switched to medicine like Holmes had done. During his studies he was especially impressed by the logical scientific research approach of Rokitansky (Pathology), Skoda (Internal Medicine) and Hebra (founder of the new science of Dermatology). The friendship of

these three famous men became very important in the tormenting years of Semmelweis' struggles. When he became assistant to Prof. Johann Klein of the First Obstetrical Clinic in the General Hospital in Vienna he soon observed a distressing difference between the high morbidity and mortality of P.F. in his working place where medical students were practicing and the much lower incidence of this disease in the Second Obstetrical Clinic where midwives were instructed. He was a very studious and scientifically curious man who visited the dissecting room of the Pathologic Institute of the hospital every morning before going to work in the labor room of the obstetrical clinic. With Rokitansky's permission he came early to the autopsy room and performed vaginal examinations on the female corpses before they were cut open and compared the results of these examinations with the post mortem findings. This activity helped him greatly in his study of gynecology. Semmelweis wished ardently to find out the cause of P.F. (Puerperal Fever). He realized that the usual explanation of atmospheric-cosmic-telluric influences could not explain the differences between the two neighboring obstetrical clinics as these influences were obviously the same on both places. Semmelweis had learned that in England were significantly fewer cases of P.F. He therefore applied for a fellowship to study in England, however permission was not granted by the higher Austrian authorities. When Semmelweis returned from a short vacation he learned that one of his friends, Dr. Jacob Kolletschka, had died after receiving a small wound on his finger during autopsy. Semmelweis read the post mortem protocol and suddenly realized that the description of the pathologic findings (the suppurative metastases and the inflammation) were very similar if not identical to the post mortem findings in P.F.

Semmelweis could now see it clearly: P.F. was an infection, originating in decaying animal-organic substances, which could not penetrate the intact skin but which could cause havoc when brought into a wound. The inner organs of parturient women have wounds. The hands of the students and alas his own hands have brought particles of the cadaverous poison to healthy women in labor. The cases of Kolletschka and of the Boston obstetrician both dying after receiving small wounds incurred during autopsies convinced Semmelweis and Holmes respectively of the transmissibility of P.F.

Thus, this was his *first discovery:* The cause of the greater prevalence of P.F. on the First Obstetrical Clinic compared to the Second Clinic where midwives were taught was the *transmission of the cadaver poison by the hands of physicians and students* from the dissecting room or from a woman sick with P.F. to the genitals of healthy parturient women. Furthermore, he proclaimed the disease to be the same as the so called "surgical fever" and that occuring among pathologists after receiving wounds on their hands (Kolletschka). With the knowledge and approval of his superior (Prof. J. Klein) Semmelweis ordered thorough washing of the hands not only with soap and water (because he had noticed that even after thorough washing with soap and water the hands retained a cadaverous odor) but with a chloride of lime solution augmented by the use of a nailbrush upon entering the labor room. The morbidity and mortality dropped soon.

Two more small epidemics of P.F. occurred on Semmelweis' obstetrical ward in quick sequence despite these precautions: one, when a woman with a large decaying uterine cancer delivered a baby (Oct. 1847) and the other when a woman in labor

was observed to have suppurative ulcers on her leg (Nov. 1847). Semmelweis therefore extended his doctrine and emphasized that the poison of P.F. is not only coming from poisonous material conveyed from cadavers or other patients with P.F. but can be transmitted from *decaying animal-organic substances in general.* This was his *second discovery.*

Unfortunately, Semmelweis hated writing and his discovery was propagated not by himself, but by his friend Ferdinand Hebra who was then editor-in-chief of the official Journal of the Society of Physicians in Vienna (Zeitschrift der K.K. Gesellschaft der Aerzte zu Wien). In an unsigned editorial [3a] carrying the provocative title: *Very important experiences about the Etiology of the Puerperal Fever which is epidemic in our obstetrical hospitals* he described Semmelweis' findings and theories and said that the editors felt it was their duty to announce this doctrine to the physicians at large with the urgent request to prove or disprove Semmelweis' views due to the importance to the welfare of mankind. In this first announcement the main points of Semmelweis' doctrine were covered: P.F. is not a contagious disease because it is not conveyed by a specific contagium. *Any decaying animal-organic substance* brought to a wound can produce a pyemic condition. To regard P.F. as a pyemia was Semmelweis' *third discovery.* The Danish physician P. A. Schleisner [20] recognized that malignant P.F. and the disease process called purulent infection or pyemia are identical processes except for modifications due to the special conditions of the puerperium. Schleisner however, did not discuss how and why the pyemia developed. *The danger of bringing any decaying animal organic matter to the wounded female organs, the absorption of this matter, and subsequent pyemia were in their connection definitely Semmelweis' discoveries.* We have seen that several precursors have come to similar conclusions in their thinking about the pathology of P.F. and practical methods for its prevention. In Hebra's editorial there is no mention of the achievment of the English Contagionists who observed the conveyance of the disease through the hands and clothes of attending physicians and midwives nor was there any reference to the prophylactic measures used by them.

Hebra [3b] wrote a second editorial (again unsigned) where more statistics were given and where supportive letters by Michaelis of Kiel, Germany and Tilanus of Amsterdam were mentioned. Semmelweis was a pupil of Skoda, the famous internist and chairman of the Department of Lung Diseases in the Viennese Medical School. From him Semmelweis learned scientific methodology, the use of statistics in medicine, and especially how to arrive at a solution of (diagnostic) problems by exclusions (diagnosis per exclusionem). In the excellent biography of Semmelweis by Gortvay and Zoltán [19e] the authors emphasize that Semmelweis' discoveries were not chance discoveries but the triumph of logical thought. Skoda was convinced of the importance of Semmelweis' findings. He gave a talk to the Austrian Academy of Science on Oct. 18, 1849 about these findings. A report of this talk appeared later in the Journal of the Society of Physicians in Vienna [21]. Finally Semmelweis himself gave a talk in the Society of Physicians in Vienna May 15, 1850. The highlights of the talk were reported in the protocol of the society [22]. It can be read in English translation [23]. However Semmelweis himself detested writing. This aversion precluded the publication of his ideas for many years.

The difference between the personalities of Semmelweis and Holmes is striking. The former hated to write but Holmes, "the Autocrat at the Breakfast Table" (Title of one of his non medical books) loved it: in poetry, in essays, in novels, and autobiographical sketches. Sinclair said [8c]: "*If Semmelweis could have written like Holmes his* Aetiologie *would have conquered Europe in twelve months*". Semmelweis wished that his doctrine should be known. He asked his friend F. H. C. Routh of London and Franz H. v. Arneth to write to several outstanding professors of obstetrics and directors of lying-in-hospitals to propagate his findings and views. The first answer which he received came from Dr. James Y. Simpson. Simpson was a famous professor of obstetrics in Edinburgh who had introduced anesthesia in obstetrical practice. Simpson answered Arneth's letter immediately stating that it is too bad that the Viennese physicians do not know that the English regard P.F. as a contagious disease and that it can be carried on hands and clothes of doctors or midwives from sick patients and from the dissecting room to healthy parturient women. The English used ablutions of the hands with a solution of chloride of lime. He wrote that he knew that the conditions in the obstetrical hospitals in Germany and Austria in regard to cleanliness were much worse than in England. Semmelweis regarded this letter as an insult and did not further reply. Unfortunately Simpson's letter is lost and we know of its content only from the book "Aetiologie" published by Semmelweis in 1861. If we examine those points of the letter which Semmelweis alluded to we have to say that Simpson's observations about the lack of cleanliness in European hospitals in general were probably correct. There still remained the question of whether P.F. should be called a contagious disease. We will discuss this important point later. Both Semmelweis and Simpson said that it is certainly a transferable disease. I wanted to show here that the tragedy of Semmelweis is not only due to the hostile environment that surrounded him, but also due to his own hypersensitivity. The sharp rejections and oppositions to his doctrine were interpreted by him as personal affronts. This, together with his personality and behavior produced one of the saddest martyr chapters in medical history.

Among the most prominent obstetricians opposing Semmelweis' doctrine were Franz Kiwisch von Rotterau [25] Professor of obstetrics in Würzburg (Germany) and Friedrich W. Scanzoni von Lichtenfels of Prague and later of Würzburg. [26] Semmelweis remained silent for years hoping that the truth, as he saw it, would finally be recognized. However, even his own superior, the chief of the clinic Professor Johann Klein remained skeptical of his assistant's ideas and regarded the improvement of the morbidity and mortality as having been caused by changes in the Genius Epidemicus and in the atmospheric-telluric-cosmic conditions. Klein apparently hated the assertive manner of his assistant and did not prolong Semmelweis' appointment though prolongation was customary. By losing his job as assistant to Klein Semmelweis had also lost any possibility to continue his work. He applied for the "venia legendi" (the right to teach) at the Medical School of the University but was rejected at first: he applied again and won the right to teach students at the manikin, a leather model of the female pelvis and a leather doll used in teaching obstetrics. Just after this advancement in October 1850 Semmelweis suddenly left Vienna and moved to Budapest. He explained this move ten years later by declaring he had been

deeply disappointed and hurt because he was only given the right to teach obstetrics using the manikin and this represented a humiliation for him. Erna Lesky [18] however who had studied the Semmelweis case very thoroughly, has shown that it had been in fact not a humiliation but the first big victory which his famous friends Skoda and Rokitansky had won over the reactionary enemies in the Imperial Department of Education. Lesky commented literally: "*the case Semmelweis ceases on this point to be a historical and begins to be a psychological case*". Schürer [19c] even questioned whether this irrational move of Semmelweis may have been caused by the mental illness which became manifest a few years later.

In Budapest he became director of the obstetric ward of the Rochus Hospital in May 1851 and in July 1855 he became Professor and chairman of the Department of Obstetrics at the University of Budapest. In this capacity Semmelweis had an elevated position in a country which was at that time backward compared to Austria. In 1856 Johann Klein, the professor and chief of the First Obstetrical University Clinic died. Semmelweis did not even apply for the job but his friends Skoda and Rokitansky submitted his name. According to Lesky [18] he was not accepted because he had not published anything; research and propagation of knowledge being one of the requirements for this position. Carl Brown who became successor of Klein had published a large textbook of obstetrics and gynecology [27] together with J. Chiari and J. Spaeth. Thus it was not his enemies who had interfered with Semmelweis' academic progress but his own unexplained aversion to publish the results of his research and doctrine.

F. Kiwisch [25] one of the strongest opponents of Semmelweis had knowledge of the English literature but reported about it in a rejecting and denigrating way. Semmelweis explained the difference between the English Contagionists and his own doctrine in an article in the Orvosi Hetilap in 1860. This article was printed in Hungarian language but hardly crossed the Hungarian border.

Why did Semmelweis not publish earlier? Schürer [19c] suspected that his bilingual upbringing (Hungarian and German) may have produced difficulties in German grammar and spelling (which however is not a plausible explanation). Was it a psychological block as Semmelweis himself had hinted? The fact remains that 13 years passed between his discoveries and the publication of his book in 1861. This his masterwork appeared in German language and had the title: *Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers (The Etiology, Concept and Prophylaxis of Puerperal Fever)*. [24] This work is regarded as a classic in the history of medicine. However F. Schürer who wrote a biography of Semmelweis in 1905 remarked that the book "contains a lot of interesting observations, explanations, experiences, etc. but in so disadvantageous arrangement that the whole book is more confusing than instructing". [19c] Semmelweis gave a good account of the English contagionists and has enumerated the difference between his doctrine of conveyance of decaying matter and the English doctrine of contagiousness in eleven long paragraphs. He stated that the English had found a part of the truth but not the whole truth.

It is interesting that in his polemic against contagiousness of P.F. Semmelweis used points similar to the arguments Meigs had used against Holmes, specifically that anyone sick with variola may produce variola in a healthy person, but that one

cannot get variola from somebody sick with another disease. The English, however, emphasized the possibility of aquiring P.F. from people with erysipelous or phlegmoneous diseases. Semmelweis broadened the range of possible sources of P.F. by saying that any putrid animal organic matter can produce it. He said literally (in my translation):

> *The P.F. has no closer relationship to erysipelas and its sequelae than to other sickness which produces decomposed material. The P. F. is related to erysipelas and its sequels in the same way as to any decomposed cadaver. If the English physicians accept besides P. F. itself only erysipelas and its sequelae as the source of decaying material producing P.F. they are demarcating the area much too narrow as the above data are clearly showing. It had not been just only erysipelas which had produced the material for the above mentioned cases of P.F. [24].*

In the prophylaxis of P.F. and in the practical advice to attending medical personnel there was very little difference between the English Contagionists and Semmelweis, but the concept of P.F. as a pyemia caused by absorption of putrid material into the blood-mass was a new discovery by Semmelweis.

He sent copies of his printed book to many teachers of midwifery hoping that everyone would now accept his doctrine. He was apparently bitterly disappointed when his doctrine was still rejected and often misunderstood. He had argued against his obstetrical opponents in a rather hostile manner in his book in 1861. Then in 1861 and 1862 he released his "Open Letters" [28] addressed to *1)* Prof. J. Spaeth (Vienna), *2)* Prof. F. W. Scanzoni (Prague, later Würzburg), *3)* Prof. J. v. Siebold (Göttingen), *4)* a second letter to Prof. F. W. Scanzoni and *5)* a last one addressed to All Professors of Midwifery. In his apodictic manner he declared: "*I have discovered in 1847 the only and always true cause of Puerperal Fever namely decaying animal organic matter. This has been true and will be true without exception as long as the human female has born and will bear children.*" The letters were bitter, scathing attacks unheard of in academic-scientific controversies. He wrote that the midwives and practitioners in Würzburg are just as colossally ignorant of the causes and preventions of puerperal fever as Scanzoni, the Herr Hofrat himself. He blamed the professors for the death of many women in P.F. and called them murderers who continue to teach their pupils to be murderers. The phrasing of these open letters can be explained, but hardly excused by the frustrating experiences accummulated through fifteen years. Prof. J. Spaeth to whom one of the offending letters was addressed and who later accepted the Semmelweis doctrine said in a speech before the Vienna Medical Society in February 1864 [29] "*. . . This theory would certainly have attracted many friends as open supporters among obstetricians if Semmelweis had not at first put forward as the only cause of puerperal fever the factor which was most obvious to him, and if he had not of late fought for his theory in a tone which no scientific man has hitherto employed . . .*" Sinclair [8] on the other hand expressed his opinion "*the controversial method of the Open Letters was that of an honest, earnest, and widely persecuted man, and it was probably more efficacious in the long run in attracting notice than a method more conventionally correct*". Thus while Holmes has answered his opponents in a logical, superior,

and partly witty way Semmelweis attacked his obstetrical enemies in addressing them personally, publicly calling them murderers.

How great the difference: Here is Holmes, the beloved and adored teacher and poet belonging to the Boston Brahmins and teaching at a great University in the United Stated showing no anger over the attacks and there Semmelweis apparently overreacting in blind rage. When did the latter's mental sickness begin? Were the Open Letters an outflow of a sick genius? Semmelweis showed increasingly strange behavior and had to be committed to a mental institution on August 1,1865. He died only thirteen days later from a sepsis which originated from a small overlooked wound, inflicted probably during his last gynecologic operation. Thus, the man who had fought his whole life against septicemia died of this disease while an inmate in a mental institution.

How can we today, one and a quarter century later, evaluate the conflicting ideas of the main protagonists in these dramatic happenings. There was no controversy between Holmes and the English Contagionists. Holmes studied their views and methods. He accepted them and propagated them adding several P.F. cases which he had gathered from American obstetricians. He did not add any new facts or ideas but used his talent of organizing and summarizing and his remarkable ability of expression in his speech and pamphlet (1843): "The contagiousness of Puerperal Fever."

A dispute arose in 1903 between Dr. Simon Baruch [30] professor of obstetrics in New York and Dr. Tiberius von Györy [31], the editor of Semmelweis' collected works over the question: to whom belonged the laurel for the discovery of the cause of P.F., Holmes or Semmelweis? Baruch pointed to the date of Holmes speech and pamphlet published 5 years earlier than the announcement of Semmelweis' discovery: Györy repeated Semmelweis' argument specifically that Holmes and the contagionists had found a part of the truth but not the whole truth. Charles J. Cullingworth [32a] emphasized the earlier date of Holmes' work.

As Holmes was not a discoverer the question shifts to another level: Are the differences between Semmelweis' views and the views of the English Contagionists really essential? Most historians of medicine, e.g. Sinclair [8] and Lesky [18] and this author do consider the differences essential, primarily because Semmelweis recognized the importance of infected circulating blood for the metastatic abscesses and exudates. But even here Semmelweis had a precursor as Willis [32] had described and differentiated puerperal septicemia in 1660 almost 200 years earlier. Thus one must not forget the many important observations which were done before the era of Semmelweis. They were described in detail by Holmes [2], G. H. F. Routh [34], Cullinworth [31b], Sinclair [8], I. Fischer [35] and others.

There are even some minor points where we may agree more with the English Contagionists than with Semmelweis. He believed that any change of clothes of the obstetrician is unnecessary but today we expect anyone entering the labor (delivery) room of a maternity hospital to put on surgical gowns. We may also disagree with Semmelweis when he said that the relationship of P.F. to erysipelas is the same as to any other disease which produces decomposed matter. The point of controversy was elucidated 20 years later when the streptococcus was discovered. Semmelweis'

statement that he has discovered in 1847 the only and always true cause of P.F. sounds pretentious to our modern and humble approach to scientific statements. There exists no absolute truth in science. Sir Karl Popper [36] has shown that the only laws that are scientifically valid are those where the possibility exists that they could be refuted sometime in the future. In this case Semmelweis' apodictic statement of the "eternal truth" declaring that decaying animal-organic substances only produce P.F. was weakened by Doleris [37] who vaginally injected parturient animals shortly after delivery with pure cultures of streptococci and produced P.F. A pure culture of streptococci is not a decomposing substance and does not even belong to the animal kingdom.

It is a sad observation that even in England where the doctrine of contagiousness of P.F. was taught, this disease was not completely eradicated. Between the years 1847 and 1880 no less than 164,446 deaths were registered in England as the result of septic puerperal disease. (Alloway [38].

Strict rules of anti- and asepsis were observed only after the great discoveries of Pasteur, Koch and their pupils had revolutionized medicine and after Lister based on these bacteriologic discoveries published his methods to prevent infections of surgical wounds, and revolutionized surgery. Franz Bruck [4] was certainly right when he emphasized that the principles of anti- and asepsis were published by Semmelweis about 20 years earlier than by Lister. However the real acceptance followed Lister's publication because the new science of bacteriology could explain the success of Lister's methods. Pasteur and Lister had to fight for their ideas like Holmes and Semmelweis did a quarter of a century earlier. R. J. Dubos [39] describes a typical encounter in his book "Pasteur":*

> *. . . puerperal fever was then causing immense numbers of deaths in maternity wards. Despite the visionary teachings of Semmelweis in Vienna and Oliver Wendell Holmes in Boston, physicians did not regard the disease as contagious, but rather explained it in terms of some mysterious metabolic disorder. Pasteur had observed in the uterus, in the peritoneal cavity, and in blood clots of deceased women a microorganism occurring "in rounded granules arranged in the form of chains or strings of beads" and he became convinced that it was the most frequent cause of infection among women in confinement.*
>
> *In March 1879 there took place in the Paris Academy of Medicine a discussion on the cause of puerperal fever. One of the academicians, Hervieux, had engaged in an eloquent discourse, during which he spoke in sneering terms of the role of microorganisms in disease; . . . In 1879 the germ theory was not yet universally accepted in medical circles. Hervieux had contrasted the true "miasm or puerperal fever" with "those microorganisms which are widely distributed in nature, and which after all appear fairly inoffensive, since we constantly live in their midst without being thereby disturbed."*
>
> *Irritated by the vague reference to the "puerperal miasm" Pasteur interrupted the speaker from his place in the audience and retorted with vigor: "The cause of the epidemic is nothing of the kind: It is the doctor and his staff who carry the*

* Copyright 1950 by Little, Brown & Co. and reprinted with permission of publisher and author.

microbe from a sick woman to a healthy woman"., And when Hervieux retorted that he was convinced that no one would ever find the microbe, Pasteur darted to the blackboard replying: "There it is"., and he drew the organisms shaped like strings of beads which are now so well known under the name of streptococcus. [39].

There exist many biographies of Holmes. Also his non-medical writings contain much autobiographical material [9]. The recent biography of Semmelweis by Gortvay and Zoltán [19a] is fascinating and a thorough scholarly work (translated into English by Eva Rona). A novel based on life and work of Semmelweis was written by Morton Thompson with the title: "The Cry and the Covenant." [40] Baron Alfred v. Berger [41] wrote a short story about Semmelweis and he sees in his tragedy a typical Austrian fate without denying his Hungarian accent. Berger was able to portrait the thinking and struggle of the great man but many details are obviously invented. It is a novel and not a biography.*

REFERENCES and REMARKS

The book call numbers (Call #) in the Countway Library of Medicine, Boston are listed in parenteses.

1. Hippocrates: *The Genuine Works.* Translated from the Greek by Francis Adams. London, Sydenham Society, 1849. Vol. I. *On Ancient Medicine*, # 12, p 168. (Call # 1-H-34)
2. Holmes, Oliver Wendell: The contagiousness of puerperal fever. *New Engl. Quarterly J. of Med. & Surg.* April 1843 pp 25—60. Reprinted with additions: *Puerperal Fever as a Private Pestilence.* Boston, Tickner & Field. 1855. (Call # 25A-573 No, 11); included in collection of med. essays: *Currents and Counter Currents in Medical Science.* Boston, 1861. (Cal # 1-E-583)
3. Editorials (unsigned but known to have been written by Ferdinand Hebra)
   a) *Zeitschr. d. Gesellschaft d. Aerzte zu Wien* IV/2, pp 242—244 Wien 1847/1848 see also ref. 24 pp 23, 24.
   b) *Zeitschr. d. Gesellschaft d. Aerzte zu Wien* V/1 pp 64, 65 Wien 1848/1849 see also ref. 24 pp 24, 25.
4. Bruck, Franz: *Semmelweis.* Der Begründer der Anti- und Aseptik. Berlin, Hans Pusch 1921 (Call # p 603)
5. See ref, 2, 6, 7, 8, 24, 32b, 34, 35.
6. Gordon, Alexander: *Treatise on the Epidemic Puerperal Fever of Aberdeen* London, 1795. (Call # 1-Mv-p5)
7. Collins, Robert: *A Practical Treatise on Midwifery*, London, Longman, etc., 1835. (Call # 25-A-17) a) p 390.
8. Sinclair, Sir William J.: *Semmelweis, His Life and His Doctrine.* Manchester, at the University Press, 1909.
   a) p 338, *b)* p 353, *c)* p 354, *d)* p 101, *e)* pp 271—274, *f)* p 259
   (Call # 1-Ea-188)

* Words of thanks are due to the excellent institution of the Countway Medical Library in Boston and especially to the librarians of the Rare Book Department. In the references I have listed the Countway Library call number of all quoted books. Quoted Journal articles were all checked and are extant in the Countway Library.

9. Many autobiographical notes are contained in Holmes' non-medical as well as in his medical writings. Delightful descriptions of this personality in:
   a) Bowen, Catherine (Drinker): *Yankee from Olympos—Justice Holmes and his family.* Boston, Little Brown and Co. 1945. (Call # in the Aesculapian Room-Biogr.)
   b) Small, Miriam (Rossiter): *Oliver Wendell Holmes.* New York, Twayne. 1962. (Call # 1-H625-1962)
10. Holmes, Oliver Wendell: *Boylston Prize Dissertations* for the years 1836 and 1837.
   a) Intermittent Fevers pp 1—134,
   b) Neuralgia pp 135—248,
   c) Direct Exploration pp 249—371 Boston, Little 1838 (Call # 1-Mw 1838 H)
11. Holmes, Oliver Wendell: *Homeopathy and its kindred Delusions.* Boston, Tickner 1842. (Call # 1-Mw-1842-H)
12. Viets, Henry R.: A mind prepared: O. W. Holmes and the contagiousness of puerperal fever, 1843. *Bull. Med. Libr. Assoc.* Oct. 1943 pp 319—325.
13. Hodge, Hugh L.: *On the Non-Contagious Character of Puerperal Fever.* Philadelphia, Collins 1852. (Call # 25-F-28-Nr.15)
14. Meigs, Charles D.: On the Nature, Signs and Treatment of Childbed Fevers. *Letter* VI. pp 86—113. Philadelphia, Blanchard & Lea 1854. (Call # 25-F-11)
15. Watson, Sir Thomas: *Lectures on the Principles and Practice of Physic.* Philadelphia, Blanchard and Lea 1844. pp 850, 851 (Call # 6-S-9)
16. Clark, Paul F.: *The Pioneer Microbiologists of America.* Madison, Wis., University of Wisconsin Press. 1961 p 40 (Call # QW-11-A-C55p-1961)
17. Meigs, Wister J.: Contagionists, Anticontagionists and Puerperal Fever. *Communicationes de Historia Artis Medicinae* 62—63 (Budapest) (1971) pp 57—79 (Call # 1974-9-192 Guttenmacher collection)
18. Lesky, Erna: *Ignaz Phillip Semmelweis und die Wiener Medizinische Schule.* Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosoph.-Histor. Klasse. Sitzungsberichte 245. Band, 3. Abhandlung. Wien. Bohlau Nachf. 1964. (Call # WZ-100-S471 L-1964).
19. *Biographies of Semmelweis.* See also ref. 8. and 18.
   a) Hegar, Alfred. Freiberg: B. 1882. (Call # 1-Ea-593).
   b) Bruck, Jacob. Wien 1887 (Call # 25-Ah-54.).
   c) Schürer, Fritz: Ignaz Phillip Semmelweis, Sein Leben und Wirken. Wien. Hartleben 1905 (Call # 1-Ea-436).
   d) Slaughter, Frank G.: Immortal Magyar. Semmelweis Conqueror of Childbed Fever. New York, Schuman 1950. (Call # 1-Ea-934).
   e) Gortvay, György and *Zoltán*, Imre: Semmelweis His Life and Work Translated by Eve Rona, Akadémiai Kiadó, Budapest 1968 (Call # 1974-9-192 Guttenmacher collection) The Hungarian original edition: Semmelweis élete és munkássága Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.

The biographies by *Sinclair* (ref. 8) and *Slaughter* are written in English and give a vivid picture of the man and his fight. The biography of Gortvay and Zoltán is the most recent and most thorough account of his life and work.

20. Schleisner, Peter A.: *Die Pathologie des Kindbettfiebers und der purulenten Infektion.* Kopenhagen 1846. (not extant in the Countway Library).
21. Skoda, Joseph: Speech on Oct. 18, 1849. *Sitzungsberichte mathematisch-naturwissenschaftlicher Classe d. Kaiserl. Akademie d. Wissenschaften.* 3ter Band, 8. Heft pp 168—180, 1849. Reprinted *Zeitschr. d. K. K. Gesellschaft d. Ärzte zu Wien.* VI/1 pp 107—117, 1850. also reprinted in ref. 24 (Semmelweis' collected works).
22. Reports of meetings of the Society of physicians in Vienna about Semmelweis' speech and following discussion. *Zeitschr. d. K. K. Gesallschaft d. Ärzte zu Wien.*

VI/2 Heft VIII pp CXXXVII—CXL 1850
VI/2 Heft XI pp CLXVI—CLXIX 1850
VII/1 Heft I pp III—X 1851

23. Brock, Thomas D. Ed.: *Milestones in Microbiology*. Englewood Cliffs, N. J. Prentice Hall, 1961. pp 80—82. (Call # QW-11-XB7m, 1961)
24. Semmelweis, Ignaz Phillip: *Gesammelte Werke* (collected works) herausgegeben und teilweise aus dem Ungarischen übersetzt von Tiberius v. Győry, Jena, Gustav Fischer 1905. *a)* pp 45—426, *b)* p 269, *c)* pp 431—511 (Call # 25-S-105).
(in English): Semmelweis, Ignác Fülöp: The Etiology, the Concept and the Prophylaxis of Childbed Fever 1861. Translated by Frank F. Murphy in *Medical Classics* Vol 5 No. 5 Williams & Wilkins Company, Baltimore, USA, 1941 (Call # L-5812)
25. Kiwisch v. Rotterau, Franz: Einige Worte über die von Prof. Skoda veröffentlichte Entdeckung des Dr. Semmelweis die Entstehung des Puerperal Fiebers betreffend. *Zeitschr. d. Gesellschaft d. Ärzte zu Wien.* VI/1 1850 pp 300—306.
26. Scanzoni v. Lichtenfels. Friedrich W.: Bemerkungen über die Genesis des Kindbettfiebers. *Vierteljahrschr. f. prakt. Heilkunde* 1850/2 appendix: literarischer Anzeiger pp 25—35. Prag, 1850.
27. Braun, Carl; Chiari J.; and Spaeth J.: *Klinik der Geburtshilfe und Gynäkologie*. Erlangen, Ferdinand Enke, 1852. (Cal # 25-D-1).
28. Semmelweis, J. P.: Offene Briefe,
an Prof. Spaeth und Prof. Scanzoni. Pest, 1861. (Call # 1-E 202 No. 15) and ref. 24 pp 431—440.
an Prof. Siebold und Prof. Scanzoni. Pest, 1861. (Call # 1-Mv-53) and ref. 24 pp 443—462.
an alle Professoren der Geburtshilfe, Ofen. 1862 (Call # 1-Mv-53) and ref. 24 pp 463—511.
Die Offenen Briefe herausgegeben v. Johannes Grosse. Dresden, 1899. (Call # 25-p-79)
29. Spaeth, Joseph: Historische Überblicke der Vorkomnisse im Wiener Gebärhause 1784 bis 1863 mit besonderer Berücksichtigung der Puerperalerkrankungen. *Wiener Med. Wochenschr.* XIV, 1864. pp 164—167.
30. Baruch, Simon: *a)* Einige Amerikanische Beiträge zur Entwicklung der Modernen Therapie. Prophylaktische Behandlung des Kindbettfiebers. *Janus* (Haarlem, Netherlands) vol 8, 1903. pp 7—13. *b)* Zur Prioritätsfrage Holmes-Semmelweis. *ibid.* pp 621—623.
31. Győry, Tiberius v.: *a)* Zur Prioritätsfrage Holmes-Semmelweis *Janus* (Haarlem, Netherlands) volt 8, 1903 pp 14—19. *b)* Bemerkungen zur Prioritätsfrage Holmes-Semmelweis. *ibid.* pp 624—626.
32. Cullingworth, J. Charles:
a) Letter to the editor. *Brit. Med. J.* 1903 p 682.
b) *Puerperal Fever.* A preventable Disease. Address, St. Thomas Hospital Oct. 1, 1888. (A Plea for the more general Adoption of Antiseptics in Midwifery Practice) London. Churchill, 1888 (Call # 25-F-28 Nr. 8).
33. Willis, Thomas: *a)* *Opera Omnia* in Latin language Geneva. Samuel de Tournes. 1680. Chapter XVI (p 181) De Puerperarum Febribus. (Call # M-317-8)
b) *The London Practice of Physick* or the whole Practical Part of Physick contained in the works of Dr. Willis. London, 1692. p 625 Of Fevers of Women in Child-bed (Call # 1-My-61).
34. C.H.F. Routh: On the Causes of the Endemic Puerperal Fever of Vienna. *Medico-Chirurgical Transaction*, Second Series, Volume the Fourteenth, London. Longman, etc, 1849 pp 27-40.

Routh said on page 35 that Dr. Blackman of Edinburg was probably the first one to suspect that the medical attendant might convay the disease by retaining a portion of poison *subter ungues* which he subsequently applied directly on making an examination *per vagi-*

nam. The reference by Routh was checked and found to be incorrect and I was unable to locate it.

35. Fischer, Isidor: *a)* Semmelweis' Vorläufer. *Wiener klinische Wochenschrift* XIX/2, 1906 pp 1155—1157. *b)* Historischer Rückblick auf die Leistungen des XIX Jahrhunderts auf dem Gebiete der Geburtshilfe und Gynäkologie, in Halban, Joseph and Seitz, Ludwig, ed. *Biologie und Pathologie des Weibes.* Berlin, Wien. Urban & Schwarzenberg. 1929. vol. VIII/3 pp 1343—1522. (Call # 24-A-465).
36. Popper, Karl: *a) The Logic of Scientific Discovery.* 2nd ed. New York, Harper & Row. 1968. (Call # Q-175-p 831L, 1968). *b) Conjectures and Refutations.* New York, Basic Books. 1962 (Call # Q-175-P60-1962)
37. Doleris, J. A.: *La fievre puerperale et les organismes inferieures.* Paris, Brailliere et fils. 1880. pp 222, 223 (Call # 25-F-69).
38. Alloway, T. J.: The relation of microorganisms to the puerpera and the way to menage them. *Canada Med. & Surg. J.* for April and August 1886. (Call # 25-F-28 No. 1).
39. Dubos, Rene J.: *Louis Pasteur-Free Lance of Science.* Boston. Little, Brown & Co. 1950. pp 261, 262 (Call # WZ 1000-P3D-1950). Recently reprinted by Charles Scribner's with a new introduction by Dr. Dubos.
40. Thompson, Morton: *The Cry and the Covenant.* Garden City, N. Y. Doubleday & Co. 1949. (Call # 25-Ah-90).
41. Berger, Baron Alfred von: *Semmelweis und andere Geschichten.* Berlin, Fontane & Co. 1904. (Call # t 6304).

Összefoglalás

1843-ban publikálta Oliver Wendell Holmes híres művét: The Contagiousness of Puerperal Fever, és 1847-ben Hebra a Zeitschrift der Gesellschaft der Ärzte zu Wien szerkesztői jegyzetében közölte Semmelweis Ignác felfedezését, hogy a gyermekágyi láz pyaemia, melyet a bomló szerves állati anyag okoz. Mindkettejüket támadták koruk legkiválóbb szülészei — de egy fél század múlva megindult a vita, hogy a gyermekágyi láz okának felfedezéséért melyiküket illeti a pálma.

Két tényt kell szem előtt tartani: *1.* bár apró állati élőlények, mint a betegség okozói, néhány előfutárnál már megjelentek elméletekben, de a bakteriológia tudománya nem létezett Pasteur és Koch működése, az 1860-as és 1870-es években publikált műveik előtt; *2.* az antiszepszis elveinek elismerését Joseph Lister propagálta 1867-ben, támaszkodva a bakteriológiai felfedezésekre. Mind az angol kontagionisták — beleértve az amerikai Holmes-t is —, mind a magyar Semmelweis antiszeptikus és aszeptikus módszereket alkalmaztak anélkül, hogy a mikrobák felfedezése előtt húsz évvel tudtak volna létezésükről.

Szembeszökő a különbség Semmelweis és Holmes egyénisége között. Semmelweis tartózkodott az írástól, Holmes viszont — „a reggelizőasztal kényura", amint egyik szépirodalmi könyvének címe mondja — szeretett írni verset, esszét, novellát és önéletrajzi vázlatokat. „Ha Semmelweis úgy tudott volna írni, mint Holmes, Aetiologiája tizenkét hónap alatt meghódította volna Európát" — mondta Sinclair. Semmelweis tragédiája nemcsak az őt körülvevő ellenséges környezet műve volt, hanem saját túlérzékenységének is eredménye. Doktrinájának éles visszautasítását és ellenzését ő maga személyes ellenségeskedésnek magyarázta. Ez hozta létre, személyiségével és magatartásával együtt, az orvostörténelem egyik legcsúnyább mártírfejezetét.

A gyermekágyi láz prophilaxisában és a gyakorló orvosi személyzet részére adott tanácsokban igen kis eltérés volt az angol kontagonisták és Semmelweis között — de a gyermekágyi láz kórokának felismerése Semmelweis felfedezése volt. Semmelweis felfedezése

lényegbevágó volt — ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy e téren is voltak előfutárai, elsősorban Willis, aki már 200 évvel korábban (1660) leírta a gyermekágyi septicemiát.

Van néhány részletkérdés, amelyben ma inkább az angol kontagionistákkal, mint Semmelweisszel értünk egyet. Így Semmelweis azt hitte, hogy a szülészeknek a műtőbe lépés előtt nincs szükségük ruhát váltani. Vagy nem érthetünk egyet Semmelweisszel, amikor azt mondja, hogy a gyermekágyi láz és az orbánc között ugyanolyan összefüggés van, mint bármi más olyan betegséggel, mely bomló anyagot hoz létre. Semmelweis állítása, hogy ő 1847-ben felfedezte az egyetlen és örökké igaz okát a gyermekágyi láznak, ma már elfogultnak hat a modern és óvatos tudományos állítások korában. A bomló szerves állati anyag kizárólagos kórokozói mivoltának „örökigazságát" Doleris ingatta meg, amikor tiszta streptococcus tenyészettel gyermekágyi lázat idézett elő.

O. F. EHRENTHEIL, M. D.
Former ass. prof. at Tufts University Medical School
and lecturer in psychiatry at Boston University School of Medicine
54 Wallingford Road, Brighton, Mass. 02135 USA

A BÉCSI EGYETEM ORVOSI KARÁNAK ÉS A NATIO HUNGARICÁNAK KAPCSOLATAI (1381—1630)

KAPRONCZAY KÁROLY

Kelet-Közép-Európa szellemi fejlődését nagyban elősegítették a XV. század derekán alapított prágai (1348), krakkói (1364) és bécsi (1365) egyetemek. Ez a hatás a magyar művelődéstörténetben is kimutatható, hiszen e három egyetemet az alapítást követő évektől nagy számban látogatták a magyar hallgatók.[1] Ezt nemcsak a földrajzi közelség befolyásolta, hanem itt a tanulmányi és vizsga költségek jóval alacsonyabbak voltak az itáliai egyetemi díjaknál.[2] A három egyetem látogatottsága koronként változó, amit politikai vagy vallási (például a reformáció korában) okok magyaráznak.

A bécsi egyetem magyar hallgatói az ország nyugati és középső, valamint a német lakta területekről származtak. A hallgatók összlétszámát tekintve a bécsi és a krakkói egyetemen a magyarországiak mindig 30—50%-os arányt jelentettek.[3]

[1] *Ábel* Jenő: Egyetemeink a középkorban. Bp. 1881.; *Ábel J.:* A krakkói egyetem magyar hallgatói. Bp. 1881.; *Album Studiosorum* Universitatis Cracovienensis. I. köt. 1400—1487. Krakkó, 1887. II. köt. 1490—1551. Krakkó, 1892.; *Miller, J. F.:* Regestrum bursae Cracoviensis Ungarorum. Buda, 1821.; *Schrauf K.:* A krakkói egyetem és a magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke (1493—1558). Budapest, 1893.; *Dabrowski Jan:* Krakkó és a krakkói egyetem szerepe a magyar kultúra történetében. Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. Akadémiai Kiadó, 1969. 55—70. p.; *Schrauf K.:* Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp. MTA 1892.; *Schrauf K.:* A bécsi egyetem Magyar Nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Bp. MTA 1902.; *Die Matrikel* der Universität Wien. Wien, 1891. I. köt. (1377—1450), II. köt. (1451—1560) III. köt. (1561—1630); *Aschbach*, Joseph: Geschichte der Wiener Universität. Wien, Universität. 1865. I—III. köt.; *Redlich*, Oswald: Die geschichtliche Stellung und Bedeutung der Universität Wien. Wien, Manzsche, 1911.; *Adler*, Heinrich: Ein halbes Jahrtausend. Festschrift, anlässlich des 500 jährigen Bestandes der Acta facultatis medicae Vindebonensis. Wien, 1899.; Geschichte der k. Universität zu Wien. Wien, Universität, 1854. I—II. köt.; *Vass József:* A hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. Bp. 1862. I—II. köt.; *Fraknói Vilmos:* Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XV. és XVI. században. Budapest, 1874.; *Fraknói V.:* Adatok a hazai és a külföldi iskolázás történetéhez a XV. és XVI. században. Századok, 1875. 670—677.; *Békefi* Remig: Külföldi iskolázás 1526-ig. (Matlekovits: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. V. köt. 152—168.) Bp. 1898.; *Finánczy Ernő:* A renaissance kori nevelés története. Bp. Hornyánszky, 1919.; *Veress* Endre: A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Bp. 1915. (1264—1864); *Veress* E.: A római Collegium Germanicum és Hungaricum magyarországi tanulóinak anyagkönyve és iratai. (1559—1917.) Bp. 1917.; *Veress* E.: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221—1864. Bp. MTA 1941.

[2] *Schrauf* K.: A bécsi egyetem Magyar Nemzetének anyakönyve . . . VII—XIV. p.

[3] *Schrauf* K. i. m.

Habsburg Rudolf 1365-ben a párizsi egyetem mintájára alapította Bécsben a három karos (bölcseleti, jogtudományi és orvosi) egyetemet, amelyet IV. Orbán pápa 1384-ben teológiai karral kibővített. Az 1366-ból származó első egyetemi statutum négy natiót, nemzetet szervezett a bécsi egyetemen, ezek között a negyedik helyen a Natio Hungaricát, a Magyar Nemzetet nevezte meg. Ekkor a Magyar Nemzethez sorolta a magyar királyságból érkezőkön kívül az aldunai népeket is. III. Albert 1385-ben megújította Rudolf alapítványát, és a számos kiegészítő rendezés között szerepelt az egyetemi nemzetek átszervezése is. Ennek értelmében megszüntették a Cseh Nemzetet — tagjait beolvasztották a Magyar Nemzetbe — és helyébe a Rajnamelléki Nemzetet állították. A nemzetek sorrendje a következő lett: Ausztriai, Rajnamelléki, Magyar és Szász Nemzet. A Magyar Nemzethez csatlakozhattak: a magyar, a cseh és a lengyel királyság, az aldunai, a sziléziai és a balkáni népek. Az új egyetemi statutum szerint minden új hallgatónak először a rektornál kellett jelentkeznie, ahol meghatározott összeg lefizetése után esküt tett, majd nevét bevezették az egyetem anyakönyvébe. Ezután a származásának megfelelő Nemzetnél kellett jelentkeznie. Itt esküt tett a procurator előtt és újabb díj lefizetése után itt is anyakönyvezték.[4]

A különböző nemzetek tagjai, később csak az egyetemi fokozattal rendelkezők, minden félévben megválasztották a procuratort, aki tisztségviselése idején intézte a nemzet ügyeit, kezelte a pénztárt és az iratokat, képviselte a nemzet érdekeit a hivatalos helyeken, fenntartotta a rendet és részt vett a rektorválasztáson. A különböző egyetemi tisztségek választását az egyetemi statutum szabályozta. A karok külön-külön megválasztották dékánjaikat, akik mellé a nemzetek egy-egy tanácsot és vizsgálót delegáltak. Minden egyetemi méltóságot 1630-ig csak félévre választottak, egy személy egyszerre csak egy tisztséget tölthetett be.[5]

A legbonyolultabb a rektorválasztás volt, ahol nemcsak az új rektort választották meg, hanem előre meghatározták a következő végzettségét is. A rektor egyetemi végzettségétől függött, hogy a négy nemzet vezetője melyik fakultás hallgatói közül került ki. Mivel a rektort a procuratorok választották, így az utóbbiak választása a rektorválasztást megelőző napon történt. Például ha a rektor jogász volt, akkor az Ausztriai Nemzet teológust, a Rajnamelléki jogászt, a Magyar orvost, a Szász bölcsészt választott vezetőjének. Ez a választási rendszer azért volt fontos, hiszen a rektorral együtt egy tanácsot alkotott a négy dékán és a négy procurator. A karok és a nemzetek egyenlősége mellett a végzettségeknek is azonos számban kellett jelentkezni, mivel vitás esetekben — tanulmányi kérdésekben, nemzetet vagy kart ért sérelem stb. — a rektor szavazást rendelt el és szavazati egyenlőség esetén a rektor szava döntött. Az egyetemi statutum viszont lehetővé tette, hogy megfelelő jelölt hiányában az egyik nemzet a másiktól kölcsön kérjen procurator-jelöltet. Ennek ismerete azért is lényeges, hiszen a Magyar Nemzet vezetői és tisztségviselői között számos, más nemzetből származó személy szerepel.[6]

[4] *Aschbach:* i. m. I. köt. 43—64 p. (Zweiter Abschnitt. Organisation der Universität. 1385—1389.); *Schlikenrieder*, Josephus Joannes: Chronologica diplomatica, celeberrimae et antiquissimae universitatis vindebonensis ab anno MCCXXXVII ad annum MCCCLXXXIV. Trattner, 1753.

[5] *Schrauf:* i. m. XVIII—XXIX. p.

[6] Uo. Geschichte der k. Universität zu Wien. 1865. 78—79. p.: *Schrauf:* i. m. XVIII. l.

A beiratkozott új hallgatóval szemben az egyetem nem állított különösebb követelményt, csupán 13—14 évesnél nem lehetett fiatalabb. Az eskü és a különböző díjak lefizetése után kezdhette meg tanulmányait az alsó karnak nyilvánított bölcseleti karon. Az előírt tanulmányok elvégzése után jelentkezhetett baccalaureusi vizsgára. A középkori egyetemen minden vizsga nyilvános volt, ahol a jelöltek a tanári kar előtt előre megadott témából vizsgáztak. A baccalaureus legalább két évig az egyik kijelölt tanár mellett segédkezett, miközben újabb tanulmányokat folytatott. A kötelező idő és az előírt tanulmányok elvégzése után jelentkezett következő vizsgájára, a licentiatusi fokozat elnyerésére. Ezt követően ismét meghatározott ideig tanult és segédkezett tanárának. Ennek kitöltése után kérhette magiszteri vizsgáját.[7] Kezdetben csak a bölcsészeti magiszteri fokozattal rendelkezők kérhették felvételüket a három magasabb kar egyikére, de a XVI. századtól már a baccalaureusi fokozat is elegendő volt.[8] A magasabb karokon az elnyerhető legmagasabb fokozat a doktori cím volt. Az egyetem egy közösséget alkotott, amelynek tagjai a tanárok, a fokozatot elnyertek és az anyakönyvezett hallgatók voltak. Az egyetemi statutum megengedte, hogy más egyetemen elnyert fokozatot az egyes karok elismerjék. Itt kell megjegyezni, hogy a fokozatok közötti várakozási idők sok esetben lerövidültek, mivel a különböző egyetemek eltérő időt határoztak meg. Így magyarázható az, hogy a hallgatók sokszor fokozataikat más-más egyetemen szerezték meg.[9] Általában egy hallgató teljes képzési ideje 10—15 évet igényelt, de az előbb ismertetett előnyöket kihasználva 4—5 évvel csökkent. A XVI. századtól mind gyakoribb lett az, hogy az alsóbb kart végzett hallgató egyszerre két felsőbb karra iratkozott be, egy időben két helyen is fokozatért versengett.

A bécsi egyetem iratainak tanulmányozásánál figyelembe kell venni azt a tényt, hogy 1389-től félévenként mindenkit újból anyakönyveztek nemzetek szerint, valamint elrendelték a kari anyakönyvek vezetését is.[10] Ezt a rendelkezést a karok nem egységesen hajtották végre. A legrégebbi kari anyakönyvvel a jogászok rendelkeznek, amit 1402-től folyamatosan vezettek. A többi kar valamivel később kezdte el anyakönyveinek vezetését, bár az egyes kari iratok mindig tartalmazzák a hallgatók nevét és elnyert fokozatait.

A Magyar Nemzet irataiból már a múlt század közepétől jelentek meg forráspublikációk, amelyek feltárták a névjegyzékeket családi név és születési hely szerint. A forráskiadványok és a bécsi egyetemi levéltár iratai szerint 1377—1630 között a Magyar Nemzethez 7447 hallgató tartozott, akik közül 5378 bizonyíthatóan a magyar királyság területéről jött, 411 esetben ez feltehető, míg 1568 személy a Nemzethez csatolt szláv és egyéb nemzetiség volt. A tárgyalt időszakban beiratkozott hallgatók közül 6500—6600 csak az alsó kart látogatta, többségük (90—95%) minden fokozat nélkül távozott Bécsből. A felsőbb karokra beiratkozottak összesen 2600 baccalaureusi, 184 licentiatusi és 175 doktori fokozatot szereztek. Itt kell megjegyezni, hogy a számadatok személyeket jelölnek, hiszen a 260 baccalaureus 401 ilyen fokozatot

[7] *Fraknói V.*: Magyarországi tanulók és tanárok ... 3—22. p.
[8] *Aschbach:* i. m. 75. l.
[9] Geschichte der. k. .... 121—124. l.
[10] Uo. 159 p.

nyert el. Közöttük 79 két tudományból is, míg 62 távozott Bécsből. A 184 licentiatus 236 ilyen fokozatot ért el, míg a 175 egyetemi doktor közül 43 két tudományból is megszerezte ezt a címet.[11]

A három felső kar közül a leglátogatottabb a hittudományi, majd a jogi, végül az orvosi volt. Az elnyert fokozatok és címek is ennek arányában oszlanak meg.

AZ ORVOSI KAR ÉS A MAGYAR NEMZET IRATAINAK ORVOSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Az előző fejezetben említettük, hogy az 1389-ből származó második egyetemi statutum elrendelte a kari anyakönyvek vezetését, amit az orvosi kar csak a XV. század elején valósított meg. Sajnos ennek első kötete elveszett, de a hallgatókra és az elnyert fokozatokra vonatkozó adatokat a kari iratokból összegyűjthetjük. A kari jegyző a legfontosabb események után minden esetben közölte az új hallgatók nevét is. Az orvoskari iratok 1389-től folyamatosan fennmaradtak.[12] Ennek, a magyar orvostörténelem szempontjából történt feltárása napjainkig nem valósult meg, csupán nagyobb feldolgozásaink egy-egy adatot idéztek ebből. Weszprémi is csak néhány — Bécsben járt — protestáns orvost említ, viszont a katolikusokat mellőzte.[13]

Az orvostörténeti források másik nagy egységét a Magyar Nemzet iratai adják, bár tanulmányozásukat megnehezíti az a tény, hogy az anyakönyvezett hallgatóknál nem minden esetben jelölik nemzetiségüket, valamint azt, hogy fokozatukat melyik karon szerezték. Ez utóbbi adatot csak a választott procuratoroknál és tisztségviselőknél közlik.

A bécsi egyetem orvosi karára 1399—1630 között 399 hallgatót vettek fel, akik közül 211 személy baccalaureusi, 91 licentiatusi, 149 doktori fokozatot ért el. (Közöttük sok olyan van, aki a három fokozat közül csak egyet szerzett Bécsben.[14])

Az orvosi kar és a Magyar Nemzet iratai szerint a tárgyalt időszakban tizenegy bizonyíthatóan magyarországi ifjú végzett orvosi tanulmányokat. Ez a teljes létszámot tekintve 2,5%. Közülük három ért el baccalaureusi (1,4%) és egy licentiatusi fokozatot. A Magyar Nemzet tagjai — a Nemzethez csatolt többi nép fiait tekintve — 29 orvosi baccalaureusi (13,2%) és 23 licentiatusi (29,8%) fokozattal büszkélkedtek. Huszonegyen értek el orvosdoktori fokozatot (15%), akik között 9 sziléziai, 4—4 magyar és 2 lausitzi, 1—1 cseh és horvát nemzetiségű volt.

Az előbb említett magyar orvosdoktorok közül — időrendben — elsőnek Johannes *Spardorffer* de Gadanót kell említenünk. A Bereg megyei születésű Spardorffer neve először 1441. április 14-én szerepelt a Magyar Nemzet irataiban. 1445-ben már az

[11] Bécsi Egyetemi Levéltár. Matr. Nat. Hung., valamint a főanyakönyvek sorozata.

[12] Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindebonensis. I. (1399—1435), Hrsg.: Karl *Schrauf*. Wien, 1894.; II. 1436—1501. (Hrsg.: K. *Schrauf*.) Wien, 1899.; III. 1490—1558. (Hrsg. K. *Schrauf*) Wien, 1904.; IV. 1558—1604. (Hrsg.: Leopold *Senfelder*), Wien, 1908.; V. 1605—1676. (Hrsg. L. *Senfelder*), Wien, 1910.; Wien. VI. 1677—1724. (Hrsg. L. *Senfelder*). Wien, 1912.

[13] Weszprémi Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza (Bécs, 1778) c. munkájában csak Jordán Tamást és Paulus Kerczius (Kyr) Coronensist említi.

[14] Acta Facultatis Medicae I—IV. kötet.

orvosi kar hallgatója, aki 1453 első félévében megszerezte az orvosi baccalaureusi fokozatot. A fokozatért fizetendő díjat 1453 első félévében befizette a nemzet pénztárába. Igaz, 1455-ben ismét szerepelt neve a pénztári listán, de ekkor — ma már kideríthetetlen ok miatt — az alsóbb karon szerzett baccalaureusi fokozatáért is lerótta a kötelező díjat, pedig annak elvégzése még ebben a korban feltétele volt a magasabb karon való tanulmánynak. Az orvosi kar iratai szerint 1462. április 15-én Spardorffert orvosdoktorrá avatták és már október 13-án az orvosi kar dékánjává választották. E tisztséget még három alkalommal (1465 és 1468 őszén, 1471 tavaszán) viselte. Licentiatusi fokozatáról nincs említés, feltehetően ezt is Bécsben szerezte. Az iratok szerint 1472-ben hunyt el.[15]

A XV. századból származó iratok szerint 1494. április 15-én avatták Bécsben orvosdoktorrá Valentinus *Krauss* de Coronát. Az orvosi kar irataiban előző két fokozatáról nem történt említés.[16] A Magyar Nemzet anyakönyvébe 1488 tavaszán vezették be Krauss nevét, mint scolariust, majd a feljegyzések szerint 1491-ben, 1493-ban és 1495-ben a bölcsészeti kar vizsgálója, 1495 őszén itt kari tanácsos, 1492-ben a Magyar Nemzet procuratora. Életútjának további adataival nem rendelkezünk.[17]

A XVI. század második felének jelentős bécsi orvostanára az erdélyi születésű Ladislaus *Stuff (Stoff)* de Kellinkensis volt. A Magyar Nemzet iratai szerint 1549 őszén iratkozott be a bécsi egyetemre. Az orvosi kar iratai szerint 1551. március 1-én orvostudományból baccalaureus, majd 1554. augusztus 14-én orvosdoktorrá avatták. A Magyar Nemzetnél 1554 őszén lefizette az orvosi és a bölcseleti doktori fokozatért kötelező összegeket. A Magyar Nemzet kilenc alkalommal (1555 első és második, 1561, 1562, 1563 első, 1564 első és második, 1565 és 1566 második félévében) választotta vezetőjének, 1558 első és második félévében az orvosi kar dékánja, 1565 első félévében az egyetem rektora volt. Az orvosi kar iratai szerint az orvosi elmélet nyilvános tanára 1557-től, aki 1558 novemberétől a kartól pénz kapott Coronam cum quispiam purgare voluerit etc. című könyvének kinyomtatásához. A feljegyzések szerint 1570. május 8-án halt meg Bécsben.[18]

1566. január 28-án *Jordán* Tamás kérelemmel fordult Michael Lingeliushoz, az orvosi kar dékánjához, hogy engedélyezze orvosdoktori nyilvános vitáját és avatását, amelyet február 15-re a kar kitűzött. Jordán Tamás 1562 tavaszán a bolognai egyetemen kezdte el tanulmányait, ahonnan 1564 tavaszán távozott Pisába, majd Rómába. Innen érkezett 1565 decemberében Bécsbe, majd avatták orvosdoktorrá. Az orvosi kar iratai szerint 1566. április 14-én Jordán Tamás kérte Benjamin Löbschütz dékánt, hogy Galenus könyveiből taníthasson, amit április 24-én engedélyeztek neki, egyben nevét bejegyezték a kar minden joggal felruházott orvosai és tanárai közé. Igen rövid ideig tartózkodott Bécsben, hiszen 1566 őszén már tábori orvosnak nevezték ki és e minőségben levelezett az orvosi karral 1568-ban.[19]

[15] *Schrauf:* i. m. 55, 69, 36 p. Acta ... II. köt. 1, 33, 109—110, 124—127, 135—137, 150—152, 157, 161, 208, 214, 215, 231, 236. l.
[16] Acta ... 209 p.
[17] *Schrauf:* 131, 78, 45, 251, 25, 252, 256. l. *Fraknói:* i. m. 37—39. l.; *Magyary-Kossa:* Magyar orvosi emlékek. I. köt. 54. l.
[18] *Schrauf:* i. m. 202, 293, 207, 294—299. l. Acta ... 251, 265, 271—272, 296—97, 300—308. l.
[19] Acta ...: 74, 78, 80, 82, 84, 118, 122, 166, 275. l., *Weszprémi:* I. kötet: 64, 174, 490, 746. l.

Sajnos minden előzmény nélkül áll az orvosi kar irataiban Johannes Adamus *Eperiensis* (hungarus) neve, akit 1604. december 9-én orvosdoktorrá avattak a bécsi egyetemen. Előző tanulmányairól nem tettek említést és neve nem szerepelt a Magyar Nemzet irataiban sem.[20]

A bécsi egyetem orvosi karán elsőnek orvostudományból Johannes *Cesar (Caesar)* de Ungaria szerzett licentiatust. Feltehetően tanulmányait még a XIV. század végén kezdte meg Bécsben, mivel neve már 1399-től a bölcsészeti kar tanárai között szerepelt. 1402-től (mint magister) retorikát és logikát tanított, a Magyar Nemzet hét alkalommal a bölcsészeti karra (1399, 1402, 1403, 1404, 1405, 1409, 1410) tanácsosává választotta. Az orvosi kar iratai szerint Cesar 1411. március 24-én orvosi licentiatust szerzett (baccalaureusi fokozatáról nem történt említés), majd még 1415-ben az egyetem tanárai között szerepelt. A bolognai egyetem iratai szerint 1416-ban a bölcsészeti karon működött Johannes de Ungaria bölcseleti magister, orvosdoktor, aki előzőleg Bécsben tanult és tanított. Az orvosi kar irataiban is szerepelt a neve. 1416—17-ben tagja volt a karnak, bár nem tanított. A Caesar névalakot csupán a bölcsészeti kar irataiban alkalmazták. Feltehetően azonos személyről van szó. Egy későbbi, kelet nélküli oklevél szerint Honton működött, viszont arról nem történt feljegyzés, hogy orvosdoktori fokozatát hol szerezte.[21]

1485 őszén kérte felvételét a Magyar Nemzet tagjai közé Valentinus *Pellificius* ex Corona, aki még ebben a félévben bölcseleti baccalaureus és magister, majd 1486-ban — az orvosi kar iratai szerint — elnyerte az orvosi baccalaureusi fokozatot. Igaz, ennek ellentmond az az adat, hogy 1488-ban bevezették nevét az orvoshallgatók közé, de 1490-ben licentiatusi vitáját kérte. Sem erről, sem pedig későbbi életútjáról nincs feljegyzés.[22]

Az orvosi kar 1564. május 14-én elfogadta Fabianus *Lernescher* Bistriciensis (akkor Nagyszebenben működött és a város ajánlásával érkezett Bécsbe) baccalaureusi kérelmét, bár előtanulmányairól nem szóltak. Lernescher nem állt kapcsolatban a Magyar Nemzettel, így rá vonatkozó adatokat itt nem találunk.[23]

A Bécsben működött és orvostudományi fokozattal is rendelkezők között kell említenünk Heinrich (Henricus) de *Rosenberg* váci kanonokot, aki Prágában orvosi baccalaureus lett. Bécsben a hittudományi karra iratkozott be (1416), ahol 1421-ben doktori fokozatot szerzett. Arra nincs adatunk, hogy kapcsolatban állt-e az orvosi karral.[24]

Az orvosi karon tanulmányokat folytatott, de Bécsben fokozatot nem szerzett magyarok között szerepel Johannes *Magerl* (Megerling, Megirling), akit később (1418. április 18-án) Paduában orvosdoktorrá avattak. (Az innen származó bejegyzés szerint Szebenben született.) Az orvosi kar iratai szerint 1402-ben Bécsben orvosi tanulmányokat folytatott, majd Krakkóba távozott, de 1409-ben ismét itt tanult és tanított.[25]

[20] Acta . . . III. köt. 311. l.
[21] Acta . . . I. köt. 17, 99, 101. l. *Schrauf:* Magyarországi tanulók . . . 51, 54, 61. l. *Fraknói:* i. m. 23, 30, 32, 39—40. l.; Veress: Olasz egyetemeken . . . 46. l.
[22] *Schrauf:* i. m. 132, 78, 245, 23, 45, 59, 132, 245, 246, 247, 248—253. l. Acta: . . . 202, 211, 219. l.
[23] Acta IV. köt. 57, 61. l.
[24] *Schrauf:* i. m. 76. l. Acta . . . I. 41. l. *Veress* E.: Olasz . . . 211. l.
[25] Acta . . . I. 41. l.

A Magyar Nemzet nemesi jogállású baccalaureusai közé 1453-ben felvették Gaspar *Forchtel* de Leytschovia nevét, aki fokozatát a bölcseleti karon szerezte. Az orvosi kar iratai szerint 1474 áprilisától orvosi tanulmányokat végzett és nevét a 60. sorszám alatt a hallgatók között felvették. E tudományból Bécsben nem nyert fokozatot.[26]

Ladislaus *Orzaagvilag* de Pozegawar 1469 első félévében felvételét kérte a Magyar Nemzetbe, majd 1470 őszén fizetett bölcseletből elért baccalaureusi fokozatáért. A Magyar Nemzet két alkalommal (1476 tavaszán és 1477 őszén) procuratorává választotta. Az orvosi kar iratai szerint 1475 első félévében a kar hallgatója, de Bécsben fokozatot e tudományból nem szerzett. Későbbi életéről nincs adatunk.[27]

A Magyar Nemzet anyakönyvében 1476 őszétől szerepelt Petrus *Zeckel* de Cibino, aki 1479 tavaszán bölcseleti baccalaureus, 1480-ban már e tudomány magistere. A Nemzet 1483. április 13-án procuratorává választotta. Az orvosi kar iratai szerint Zeckel 1480 őszétől orvosi tanulmányokat folytatott Bécsben, de itt fokozatot nem nyert. A ferrarai egyetem évkönyvei szerint Petrus Zechel Transilvanus de Cibino nevű jelöltet 1486. március 22-én orvosdoktorrá avatták, aki a megjegyzések szerint addig Bécsben és Paduában tanult. A paduai egyetem 1486-ból származó feljegyzése szerint Zeckel Firenzéből érkezett, ahol tanulmányokat folytatott.[28]

Csak az orvosi kar irataiban szerepel Johannes *Neumann* ex Pannonie neve, akit 1482. április 15-én bevezették a hallgatók névsorába, de fokozatot nem szerzett.[29]

A Magyar Nemzet irataiban 1472 tavaszától szerepel Leonardus *Chuttner (Kuttner)* ex Posonie, aki előző tanulmányait más egyetemen végezte, mivel kezdettől bölcsészeti baccalaureusként nevezik, majd magisteri fokozatot szerzett 1472 őszén Bécsben. A Nemzet 1484 első és második félévben procuratorrá választotta, de az orvosi kar iratai szerint 1482. június 21-től orvosi tanulmányokat végzett Bécsben, de e tanulmányból fokozatot nem szerzett.[30]

Egy alkalommal szerepel a Magyar Nemzet és az orvosi kar irataiban Mathias *Seckeress (Sekeresch)* neve, akit 1490. október 24-én — 24 dénár lefizetése után — felvettek az orvoshallgatók sorába. A Magyar Nemzetnél bölcseleti magisterként vezették be. Orvostudományból Bécsben fokozatot nem szerzett.[31]

A Magyar Nemzet iratai szerint 1500 tavaszától tanult Bécsben Johannes *Sartoris* de Pesth (Pesst), aki 1504 tavaszán bölcseletből magisteri fokozatot nyert, majd az orvosi kar bejegyzése értelmében 1504. augusztus 7-től orvosi tanulmányokat végzett. Itt fokozatot nem szerzett, de a pármai egyetem évkönyve szerint 1505 júliusában orvosdoktorrá avatták.[32]

Sajnos kevés adattal rendelkezünk Johannes *Bagay* de Antiquo Solio (hungarus) hallgatóról, aki az orvosi kar iratai szerint Krakkóból érkezett és 1505. november

[26] *Schrauf:* i. m. 66. l. Acta II. köt. 216. l.
[27] Acta ... II. 218. l. *Schrauf:* i. m. 112, 116, 21, 43, 58, 66, 76, 124, 237—238. l.
[28] *Schrauf:* i. m. 125, 77, 45, 243, 22. l. *Fraknói:* i. m. 33, 36, 45. l. Acta ... II. köt. 218. l. *Veress:* Olasz ...168, 376. l.
[29] Acta ... II. köt. 177. l.
[30] Acta ... II. 176. l. *Schrauf:* i. m. 118, 74, 42, 244, 23, 132. l.
[31] *Schrauf:* i. m. 497. l. Acta ... II. köt. 186. l.
[32] *Schrauf:* i. m. 48, 152. l. Acta ... III. köt. 52. l. *Veress:* Olasz ... 415. l.

22-én felvették[33] az orvosi kar hallgatói közé. További adattal, sem életére, sem tanulmányaira, nem rendelkezünk.

Matheus *Lachenperger Posoniensis* (vagy M. *Lachemperger* ex Posonio) neve 1506 őszétől fordul elő a Magyar Nemzet irataiban, majd 1509 tavaszán az orvosi kar jegyzője bevezette az orvoshallgatók sorába. E tudományból fokozatot nem szerzett.[34]

1521. november 7-én bevezették az orvosi kar irataiba, mint hallgatót Ioannes *Ottman* Budensis (Johannes de *Ethman*) magistert, aki a Magyar Nemzetbe felvételét csak 1522 tavaszán kérte. Orvostudományból fokozatot nem szerzett.[35]

A tárgyalt korszak utolsó bejegyzett orvoshallgatója Johannes *Ludovicus* bölcseleti magister, akit 1629. november 15-én bevezettek az orvosi kar irataiba. Tanulmányairól nincs feljegyzés.[36]

A hallgatók felsorolásának végén említjük Michael *Sartoris (Pannonius de Premarthon)* nevét, aki a XVI. század elején a bécsi egyetem jeles egyéniségei közé tartozott. Tanulmányait 1496 őszén kezdte el a bécsi egyetemen és 1499 tavaszán már bölcseleti baccalaureus, 1500 tavaszán magister. A Magyar Nemzet először 1500 tavaszán választotta procuratorának, de ezt a tisztséget még három alkalommal (1504, 1524 és 1527 őszén) viselte. Az orvosi kar iratai szerint 1505. október 12-től orvosi tanulmányokat folytatott, de a ferrarai egyetem iratai szerint itt 1506. február 12-én baccalaureus, július 2-án orvosdoktor. Ezután visszatért Bécsbe, hiszen 1506 októberében már az egyetem rektora, amely tisztséget még 1507 tavaszán és 1508 őszén is viselte. Sajnos nem tisztázható, miért csak 1508. április 14-én kérte Ferrarában szerzett oklevelének elismerését az orvosi kartól, amit augusztus 8-án bevezettek a kari iratokba. Életének 1508—1518 közötti szakaszáról nem rendelkezünk adatokkal, feltehetően nem tartózkodott Bécsben. Erre utal, hogy 1518. április 14-én úgy írnak róla az orvosi kar irataiban, mint aki visszatért Bécsbe, de egy Szepeshelyen kelt (1520. március 15.) oklevél szerint ott is működött. 1522. május 31-én kelt lőcsei oklevél szerint Premarthon abban az évben a város orvosa volt, de a bécsi orvosi kar őszi irataiban már a kar seniorjává választották. A források szerint 1528. május 26-án Bécsben elhunyt és a Magyar Nemzet megemlékező bejegyzése, mint a város tanácsosát is emlegeti.[37]

Jóval rövidebb ideig működött Bécsben Stephanus de *Lechnicia* orvosdoktor, akit a Magyar Nemzet 1457. április 14-én vezetőjévé választott. Neve már 1441-ben szerepelt a Nemzet irataiban, de 1448-ban Pisában, majd Páduába távozott. Az itáliai egyetemi évkönyvek szerint orvosdoktori oklevelét 1455. június 4-én Bolognában szerezte, de ezután rövid ideig Ferrarában is működött. Feltehetően 1457 elején érkezett Bécsbe, de már 1458 végén a magyar királyság területére távozott. Az orvosi kari

[33] Acta III. köt. 58. l.
[34] Acta III. köt. 61. l.
[35] *Schrauf:* 184. l. Acta . . . III. köt. 145. l.
[36] *Schrauf:* 368. l. Acta IV. köt. 617. l.
[37] *Schrauf:* 146, 81, 257, 26, 47, 60, 81, 152, 257, 158, 159, 277, 30, 280, 189, 281. l. Acta III. köt. 58, 64, 65, 68—69, 75—76, 140, 143—144, 155, 161, 164, 178, 307. l. *Veress:* 451, 507. l.

bejegyzések szerint 1474-ben meghalt. Sajnos az iratok nem közlik életútjának további állomásait és azt sem, hogy hol halt meg.[38]

Ugyancsak hiányos adatokkal rendelkezünk Paulus *Kerczius (Kyr)* Coronensis orvosdoktorról, akit 1562. április 14-én bevezettek a Magyar Nemzet évkönyvébe. Neve mellett feltüntették orvosdoktori végzettségét, bár arról bővebben nem szóltak. Weszprémi szerint Krakkóban és Baselben tanult, de ő nem említi orvosdoktori végzettségét, viszont a baseli egyetem iratai szerint nem itt avatták orvosdoktorrá.[39]

A Magyar Nemzet vezetői közül elsőnek említik *Albertus* baccalaureus medicinae nevét, akinek származása bizonytalan. Az iratok nem szólnak arról, hogy fokozatát hol és mikor szerezte, későbbi életútjáról sincs adatunk. Feltehetően a Magyar Nemzet más nemzettől „kérte ki".[40]

A Magyar Nemzethez tartozó orvosdoktorok és hallgatók többségét a cseh, morva, lausitzi és sziléziai nemzetiségűek képezték. Orvostörténeti feldolgozásaik sokszor félrevezető következtetéseket közöltek a bécsi egyetemen végzett magyar orvosdoktorokkal kapcsolatban, hiszen mindenkit magyarnak tekintettek, aki a Magyar Nemzet irataiban szerepelt, vagy tisztséget töltött be. Ezekkel kívánunk foglalkozni a tanulmány további részében.

Benjamin *Lobschütz (Lobschnitz) Goldpergensis* sziléziai születésű orvostanhallgató 1563. október 2-án kérte az orvosi kartól, hogy orvosdoktorrá avassák és nyilvánosan vitázhasson Hippokratész aphorismáiról. Még ebben a hónapban megtörtént a vita és ennek alapján orvosdoktorrá avatták. A Magyar Nemzet tagjai közé 1563 októberében iktatták be, de már 1564 őszén a Nemzet procuratorává választotta, amely tisztséget még négy alkalommal viselte (1565, 1573, 1574 tavaszán, 1575 őszén). 1566. április 14-én az orvosi kar dékánjává választotta, de ekkor már az elméleti orvostan tanáraként szerepelt az iratokban. A kari iratok szerint 1570 nyarán Lobschütz a Kornauburgban állomásozó hadsereg tábori orvosa, aki beszámolt a karnak az itt dühöngő pestisjárványról. 1571 tavaszán ismét Bécsben tartózkodott, hiszen elnökölt (március 9-én) Bartholomaeus Chrysaeus orvosdoktori vitáján. 1574. június 28-án az orvosi kar ismét kiadja Lobschütz-öt a hadseregnek, akit tábori orvosként feltehetően Magyarországra vezényeltek. Ezt bizonyítja, hogy 1575 júniusában az orvosi karnak ajándékozta a magyarországi malária- és himlőjárványról írt könyvét (Kurtzer Bericht von der hungerischen Krankheit und Kindte Vlattern, auch Rot Ruer etc. 1575 bei Stephan Kreutzer Wien, 4°, 12 Bl.). Még két alkalommal viselte a dékáni méltóságot (1576 tavaszán és 1579 őszén), de az 1582. április 14-én kelt bejegyzés szerint az év január 12-én Bécsben elhunyt.[41]

Andreas *Isingius Brigensis* 1587 májusában érkezett Bécsbe, ahol június 5-én orvosdoktorrá avatták. Az orvoskari iratok szerint bölcseleti doktor és a görög irodalom tanára. A Magyar Nemzet tagjai közé 1587 júniusában kérte felvételét, majd 1587, 1589 és 1592 őszén a Nemzet procuratorává választották. Az orvosi karnak két

[38] *Schrauf:* 55, 131. l. Acta II. köt. 141. l. *Veress:* 341. l.
[39] *Schrauf:* 55. l.
[40] *Schrauf:* i. m. 129. l.
[41] *Schrauf:* 295—96. l. Acta IV. köt. 51—56, 65, 78, 84, 96, 116—117, 142, 166, 172, 175, 206, 215—219, 224, 234, 238, 242, 264—278, 285—289, 296—326, 346. l.

alkalommal (1591 és 1588 őszén) dékánja, az egyetem rektori méltóságát 1590 őszén és 1591 tavaszán viselte.[42]

Martinus *Isingius*. Az ugyancsak sziléziai születésű Isingiust 1586. december 30-án bevezették az orvosi kar hallgatói közé, aki 1587. december 1-én baccalaureus, 1590. október 21-én orvosdoktor Bécsben. A következő évben már az orvosi elmélet tanára, majd 1591. október 13-án a Magyar Nemzet procuratora.
Tisztségviselésének idején — 1591. december 18-án — halt meg.[43]

Johannes *Leander Nissenus*. A sziléziai születésű, Paduában avatott orvosdoktor 1591. december 10-én kérte oklevelének elismerését a bécsi orvosi kartól. A kari iratok szerint bölcseletből doktori oklevelét Bolognában szerezte, míg orvostudományból fokozatait Rómában és Paduában érte el. A Magyar Nemzet névjegyzékében 1591. október 13-tól szerepelt a neve, ahol három alkalommal (1594 és 1595 őszén, 1596 tavaszán) procuratorrá választották. Egy alkalommal az egyetem rektora (1596 tavaszán), háromszor az orvosi kar dékánja (1594, 1595, 1597 tavaszán) volt.[44]

Martinus *Cutigius Patschkovinus*. Előző tanulmányait Itáliában végezte, majd Bécsben avatták orvosdoktorrá 1595. szeptember 30-án. Ezután bécsi városi orvos, majd 1601 áprilisában már Érsekújváron hasonló tisztséget töltött be. A Magyar Nemzet iratai szerint 1607 áprilisában a Nemzet vezetőjévé választották, bár neve addig nem szerepelt az iratokban. Az 1608. március 28-án kelt iratok szerint 1608. március 20-án hunyt el, de címe felsorolása között említi, hogy az egyetem rendes tanára is volt.[45]

Johannes *Bittner Soranus*. Előtanulmányait német és itáliai egyetemeken végezte, majd 1597. szeptember 23-án Bécsben orvosdoktorrá avatták. 1598 tavaszán már az egyetem rektora, de tisztségének letöltése után Linz város orvosa lett. A Magyar Nemzet iratai szerint 1596 tavaszán kérte felvételét a Nemzet tagjai sorában, majd 1597 őszén és 1603 tavaszán procurátorrá választották.[46]

Balthasar *Pastorius Ottomachoviensis*. Az orvoskari iratok szerint 1605 őszén vették fel hallgatónak, aki Pisában már bölcseleti doktori címet szerzett és Paduában, Bolognában és Rómában orvosi tanulmányokat is végzett. 1609. augusztus 10-én Bécsben orvosdoktorrá avatták, de még e hónap végén tábori orvosként elhagyta a várost. A Magyar Nemzet tagjai között csak 1610 őszén szerepelt, de tisztséget nem töltött be. A következő év októberében már a salzburgi hercegérsek orvosaként levelez az orvosi karral.[47]

Johannes *Maternus Nissenus*. 1608. május 6-án vezették be hallgatóként az orvosi kar irataiba, majd 1611. november 20-án Bécsben orvosdoktorrá avatták, miután igazolta itáliai tanulmányait. A Magyar Nemzetnél 1610 októberében lefizette a tagságért járó díjat; nevénél megemlítik, hogy az orvosi kar hallgatója. Két alkalommal választották procuratorrá (1613 őszén és 1615 tavaszán), címeinél említik bölcseleti doktori fokozatát is. Az orvosi kar 1614 áprilisában dékánná választotta.[48]

[42] *Schrauf:* 311—13. l. Acta IV. köt. 378—389, 409, 419—437, 448—479. l.
[43] *Schrauf:* 318—319, 384. l. Acta IV. 376—381, 391 431, 434, 435—446. l.
[44] *Schrauf:* 305, 320—26. l. Acta IV. 442—461, 466—76, 480—496, 500—515, 522—596. l.
[45] *Schrauf:* 336—338, 384. l. Acta IV. 472—474, 494, 497, 503, 557. l.
[46] *Schrauf:* 384—85, 89. l. Acta IV. 494—496, 502—521, 577—599. l.
[47] *Schrauf:* 341. l. Acta IV. 560, 570—574. l.
[48] *Schrauf:* 385, 391—92. l. Acta IV. 33, V. 39—54, 61—88, 90—94, 100, 110, 123, 138, 143. l.

Gaspar *Jeskius*. 1609 augusztusában kérte felvételét az orvosi kar hallgatói közé, de már 1610 tavaszán Itáliába távozott. Innen mint bölcseleti doktor tért vissza Bécsbe 1615 júliusában és kérte orvosdoktorrá avatását. Ez csak 1616 márciusában történt meg. Ezzel egyidőben felvették a Magyar Nemzet tagjai közé is. Életének következő másfél évtizedéről nincs adatunk. 1631. április 14-én az orvosi kar dékánjává választotta, címeinek felsorolásában említi, hogy császári orvos. 1633. március 21-én Bécsben meghalt.[49]

Adamus *Oliatorius Opolienses*. A bécsi egyetem orvosi karának iratai szerint 1607. július 7-én bevezették a hallgatók közé, de orvosdoktori oklevelét 1613-ban Bolognában szerezte. 1614 őszén már vizsgáztató a bécsi orvosi karon, hat alkalommal dékán és kétszer (1624 őszén és 1625 tavaszán) az egyetem rektora, 1629-től az orvosi elmélet rendes tanára. A Magyar Nemzet iratai szerint 1607 őszétől orvosi hallgató, 1614 áprilisában lefizette a bölcseleti és orvosdoktori fokozatért járó díjakat, majd 1630 őszén a Nemzet procuratora.[50]

Johannes *Soranus*. A sziléziai származású bécsi orvosdoktorok között szerepel Soranus neve, aki 1528 őszén a Magyar Nemzet procuratori tisztségét viselte. Az 1539 őszén kelt bejegyzések szerint bölcseleti és orvosdoktor. Az orvosi kar iratai 1537. március 19-én emlékeznek meg róla először, amikor maga által szerkesztett orvosi műszereket mutatott be a dékánnak. 1538. október 13-án már őt választják a kar dékánjának. A Magyar Nemzet iratai szerint 1540. június 1-én hunyt el.[51]

A Magyar Nemzethez tartozó morvaországiak közül elsőnek Franciscus *Emericus Oppavianus*-t avatták orvosdoktorrá 1535. július 2-án. A Magyar Nemzet iratai szerint 1520 tavaszától volt a bécsi egyetem hallgatója, aki 1525 őszén bölcseleti baccalaureus, majd magister. A Magyar Nemzet öt alkalommal (1536, 1540, 1542 tavaszán és 1546, 1551 őszén) procuratorává választotta. Az orvosi karnak hét alkalommal volt dékánja (1535, 1539, 1543, 1544 őszén és 1546, 1548, 1549 tavaszán), háromszor viselte (1538, 1542 és 1548 őszén) a rektori méltóságot.[52]

Mathias *Cornax Olomucensis*. A morvaországi születésű Cornaxot 1545 októberében avatták orvosdoktorrá Bécsben, bár orvosi előtanulmányait Itáliában végezte. 1545 októberétől a Magyar Nemzet tagja, amely négy alkalommal (1546 tavaszán és őszén, 1549 és 1556 őszén) procuratorává választotta. Az orvosi karon az orvosi elmélet rendes tanáraként működött, amely szintén négyszer (1546, 1550 őszén, 1553 és 1566 tavaszán) választotta dékánnak és egyszer (1552 őszén) viselte a rektori méltóságot. 1566 decemberében halt meg.[53]

Ludovicus *Kunig Olomucensis*-t 1552. október 13-án avatták Bécsben orvosdoktorrá, 1553 áprilisától a Magyar Nemzet tagja, amely négy alkalommal (1553 és 1554 tavaszán és őszén) procuratorává választotta. Az orvosi karon 1555 tavaszán és őszén,

[49] *Schrauf:* 352. l. Acta V. 27—33, 64, 120, 135—140, 202, 227, 240. l.
[50] *Schrauf:* 373, 386, 299. l. Acta V. 33—34, 38, 55, 60, 92—99, 114—116, 125—128, 136—138, 149, 164, 168, 173, 184—187, 198, 205, 209, 217—19, 234, 240, 245, 247, 253, 260. l.
[51] *Schrauf:* 380, 383. l. Acta III. 211—14, 220, 308. l.
[52] *Schrauf:* 53, 88, 283, 289. l. Acta III. 201—210, 213, 216, 221, 226—228, 238—241, 247, 249, 251, 255, 257, 258, 260—266, 278, 288, 296, 298, 309, l.
[53] *Schrauf:* 279, 281, 293, 298. l. Acta III. 227—233, 243, 247, 251, 253, 257—260, 266, 296, 308—309. l.

valamint 1557 októberétől töltötte be a dékáni tisztséget, míg az egyetem 1556 őszén rektorává választotta. Az orvosi kar iratai szerint 1563. szeptember 13-án halt meg Bécsben.[54]

Christophorus *Burger Olomucensis*. A morvaországi Burger összes tanulmányait Bécsben végezte. 1570 áprilisától a Magyar Nemzet tagja, ahol 1580 áprilisában lefizeti a bölcseleti magisteri címért járó díjakat és az április 14-i bejegyzés szerint az orvosi kar hallgatója. Az orvosi karon 1587. április 3-án baccaluareus, június 7-én licentiatus, majd október 25-én orvosdoktor. Az orvosdoktorrá avatásával foglalkozó bejegyzések szerint ekkor már a bölcseleti kar matematikaprofesszora. A Magyar Nemzet 1587. október 14-én procuratorává választotta, majd egy későbbi bejegyzés szerint 1591. április 20-án meghalt.[55]

A Magyar Nemzet iratai szerint két cseh nemzetiségű orvosdoktor szerepelt a tagok között. Ezek közül Georgius *Schmider Duxoviensis* 1622. május 1-én felvételét kérte az orvosi karra, ahol 1622. szeptember 2-án baccalaureus, 1623 októberében licentiatus és 1624. március 27-én orvosdoktor. Ez év áprilisában a Magyar Nemzet procuratorává választotta.[56]

Antonius *Melae Vratislaviensis*, cseh nemzetiségű bölcseleti magister 1528. április 14-én lefizette a tagságért járó díjat, majd az 1542 októberében kelt bejegyzés szerint 1541-ben orvosdoktorként hunyt el Bécsben. Az orvosi kar irataiban nem szerepelt, orvosi tanulmányainak helye ismeretlen.[57]

A lausitzi hercegség területéről származó, a Magyar Nemzethez tartozó orvosdoktorok közül kiemelkedik Sigismundus *Geisler Lusatus*, a 17. század első évtizedeinek kiváló bécsi orvostanára, aki az orvosi kar iratai szerint Lobavia városában született. A Magyar Nemzetnek 1593 őszétől volt a tagja, de felvételekor lefizette a bölcseleti magisteri fokozatért járó díjat. Előtanulmányait Firenzében és Erfurtban végezte, majd 1598-ban Bécsben bölcseleti doktori fokozatot nyert el. 1599-től az orvosi kar hallgatója, ahol 1603-ban orvosdoktorrá avatták. Orvostudományból elnyert fokozatairól nincs említés, feltehető, hogy máshol szerezte. Hét alkalommal az orvosi kar dékánja, 1618 őszén az egyetem rektora, míg nyolcszor a Magyar Nemzet procuratora. Az iratok szerint 1637. október 14-én hunyt el Bécsben.[58]

Guilualmus Godefridus *Hacklperger (Ackelperger) Görliciensis*, ugyancsak lausitzi születésű német orvosdoktor, akit 1624. február 21-én Bécsben orvosdoktorrá avattak. Előtanulmányait német és olasz egyetemeken végezte. 1625 októberétől a Magyar Nemzet tagja, amely 1627 őszén és 1629 tavaszán procuratorává választotta, míg több alkalommal az egyetem rektori és az orvosi kar dékáni tisztségét is viselte. 1651. február 17-én hunyt el Bécsben.[59]

A tárgyalt időszak harmadik, Magyar Nemzethez tartozó, lausitzi származású

[54] *Schrauf:* 292, 381. l. Acta III. 257—58, 272—278, 280, 287, 289, 295—96, 298, 308—309. l.
[55] *Schrauf:* 303, 311—312. l. Acta. IV. 361, 377, 378, 413, 419, 425, 428, 430, 431. l.
[56] *Schrauf:* 355. l. Acta V. 169, 171, 178, 179, 181, 184. l.
[57] *Schrauf:* 53, 38, 197. l.
[58] *Schrauf:* 385, 391. l. Acta V. 12, 23, 30, 49, 54, 59, 63, 67, 69, 84, 90, 92, 95, 100, 107, 111, 112, 117, 120, 123, 134, 138, 139, 141, 144, 145, 147, 151, 154, 158, 161, 163, 166—170, 172, 174, 176, 180, 194, 217, 219, 230—233. l.
[59] *Schrauf:* 359, 365, 386. l. Acta V. 184, 187, 195, 197, 201—15, 370. l.

orvosdoktora Johannes *Neumann Gorliciensis*, aki 1564 őszén kérte orvosdoktori oklevelének elismerését a bécsi egyetemen. 1561 őszén már a Magyar Nemzet procuratora, amely tisztséget még 1565 tavaszán és 1567 őszén is viselte. Feltehetően 1561 és 1564 között más egyetemen végzett orvosi tanulmányokat, de az egyetemi iratokból nem tűnik ki, hogy hol avatták orvosdoktorrá. 1566 őszén az orvosi kar dékáni tisztségét is betöltötte.[60]

A tárgyalt időszakban három olyan orvosdoktor töltötte be a Magyar Nemzet procuratori tisztségét, aki eredetileg más nemzet tagja volt, csak „kikérték" őket tisztségviselésük idejére. A Magyar Nemzet 1601 és 1602 őszén procuratorává választotta a bajor nemzetiségű Paulus *Pergkhofer* orvosdoktort, aki már több alkalommal volt a rajnamellékiek vezetője. Feltehetően honfitársa volt Paulus *Fabricius* orvosdoktor, udvari matematikus is, aki 1566 tavaszán töltötte be a procuratori tisztséget a Magyar Nemzetnél.[61]

A más nemzettől „kikért" procuratorok közül kiemelkedik Adamus *Pretterschnegger de Weisenkirchen* orvosdoktor, akit hol croatusnak hol styriusnak jelölnek az iratokban. A bécsi egyetem nemzeteinek iratai szerint mindvégig az Ausztriai Nemzet tagja volt, csak 1583 áprilisában választották meg egy alkalommal a Magyar Nemzet procuratorának. Pretterschnegger 1570. április 15-től szerepelt az orvosi hallgatók között, majd 1576. január 20-án baccalaureus, 1577. június 11-én licentiatus, végül 1577. február 13-án avatták orvosdoktorrá. Két alkalommal dékán (1580 őszén és 1589 tavaszán), kétszer rektor (1584 és 1587 őszén). Az 1584. október 14-én kelt bejegyzés szerint a francia király udvari orvosa. 1590. június 21-én halt meg Bécsben.[62]

A tárgyalt időszak negyedik kikért procuratora Isaak *Panisod Genevensis*, a Rajnamelléki Nemzethez tartozó orvosdoktor, akit 1589 júniusában felvettek az orvosi hallgatók közé. 1590. július 20-án baccalaureus, 1591. május 6-án orvosdoktor. Két alkalommal a kar dékánja (1599 és 1600 tavaszán), 1610 őszén a Magyar Nemzet procuratora.[63]

Zusammenfassung

Die höhere Schicht der ungarischen Intelligenz erhielt ihre akademische Ausbildung schon seit dem 13. Jahrhundert an Universitäten im Ausland. Der geistige Einfluß der in der Mitte des 14. Jahrhunderts begründeten Universitäten von Prag (1348), Krakkau (1364) und Wien (1365) — die vom Anfang an von einer großen Anzahl ungarischer Studenten besucht wurden — ist in Ungarns Kulturgeschichte ebenfalls wohl abzumessen. Die geographische Nähe dieser drei Universitäten hat die Anziehungskraft der italienischen Hochschulen doch nicht ausgelöscht, die vorzüglichsten Vertreter der ungarischen Intelligenz haben ihre in Wien, Krakkau oder Prag begonnenen Studien nicht selten auch weiterhin an einer der italienischen Universitäten beendet. Zum geistigen Anziehungskreis der Wiener Universität gehörten der

[60] *Schrauf:* 383, 387. l. Acta IV. 17—18, 20, 25, 45, 52—65, 81—96, 118—122, 203, 273. l.
[61] *Schrauf:* 329, 384. l. Acta IV. 475, 477, 487—492, 497—499, 502—515, 521—539, 545—549, 562—588. l.
[62] *Schrauf:* 383. l. Acta IV. 207, 298, 300, 303, 305, 307, 311, 318. 324, 324, 336, 344, 350, 354, 360, 361, 363, 368, 371, 374, 378, 379—389, 397—422. l.
[63] *Schrauf:* 329. l. Acta IV. 410, 422, 426, 495, 499—513, 514—530, 541—591. l.

westliche und der mittlere Teil Ungarns, sowie Ober-Ungarn und Transsilvanien, deren Bewohnerschaft teils das Deutsche für Muttersprache hatte. Daß ungarische Studenten in großer Anzahl an der Universität zu Wien anwesend waren, kann auch dadurch bewiesen werden, daß bereits das erste Statut der Universität im Jahre 1366 unter den vier Nationen der Universität eine besondere Ungarische Nation erwähnt. Zur Natio Hungarica wurden damals außer den im Königreich Ungarn Geborenen die Kinder der am Unterlauf der Donau lebenden Völker hingezählt, nach der Modifizierung der Statuten im Jahre 1385 aber wurde das Sammelgebiet der Natio Hungarica noch mehr, nämlich auf die Böhmen, Polen, Mähren und Schlesier erbreitert. So hat diese ansehnliche Nation mehrere Jahrhunderte hindurch etwa 30—50 Prozente der Wiener Studenten geliefert. Wie aus den Urkunden der Natio Hungarica hervorgeht, sind in den Jahren 1377—1630 7447 Personen registriert worden, unter denen 5378 beweisbar ungarländisch, 411 von unsicherer Herkunft, 1568 Studenten aber von tschechischer, polnischer, mährischer, schlesischer oder anderer Nationalität waren. Die Mehrheit der zur Natio Hungarica gehörenden Studenten (6500—6600 Personen) ließ sich nur für die philosophische Fakultät einschreiben und 90—95 Prozente von ihnen haben Wien ohne Erwerbung irgendwelches akademischen Grades verlassen. An den drei höheren Fakultäten (Theologie, Jura, Medizin) ließen sich von den aus der Natio Hungarica immatrikulierten Studenten 260 das Bakkalaureat, 184 das Lizenziat und 175 das Doktorat erreicht. Die Mehrheit hat die theologische und die juristische Fakultät besucht, nur viel wenigere die medizinische.

Die schriftlichen Denkmäler der medizinischen Fakultät der Universität zu Wien sind vom Jahre 1399 an erhalten geblieben, die samt den Schriften der Natio Hungarica wertvolle Dokumente der ungarischen Medizingeschichte darstellen. An der medizinischen Fakultät wurden von 1399 bis 1630 399 Studenten in die Namensverzeichnisse aufgenommen, unter denen sich 211 das Bakkalaureat, 91 das Lizenziat, und 149 das Doktorat erworben hatten. Unter ihnen gibt es mehrere solche Studenten, die gewisse akademische Graden nicht in Wien erreicht hatten. In der besprochenen Periode hatte die medizinische Fakultät 11 beweisbar ungarische Hörer (2,5% des Gesamtstandes), obwohl 30 Hörer von den zur Natio Hungarica gehörenden (7,5%) Medizin studiert hatten. Von den Graduierten gehörten 29 Bakkalaurei (13,2%), 23 Lizenziaten (29,8%) und 21 Doctores Medicinae (15%) zur Natio Hungarica. Es stammten von ihnen 3 Bakkalaurei (1,4%), 1 Lizenziat und 4 Doctores Medicinae (2,8%) aus Ungarn.

Unter den Ungarn, die in Wien ein Doktorendiplom der Medizin erhalten haben, soll Johannes Spardorffer de Gadano als erster erwähnt werden, dessen Name im April 1441 zum ersten Mal in den Urkunden der Natio Hungarica figuriert, und der am 15. April 1462 zum Doctor Medicinae promoviert wurde. Später hat er mehrmals die Würde des Dekans der medizinischen Fakultät bekleidet. Er ist 1472 in Wien gestorben. Ebenfalls im 15. Jahrhundert (1494) wurde Valentinus Krauss de Corona in Wien zum Doctor Medicinae promoviert, und war dann mehrmals Procurator der Natio Hungarica. Ein bekannter Professor der Medizin in Wien war in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts der aus Transsilvanien abstammende Ladislaus Stuff (Stoff) de Kollinkensis, der am 14. August 1554 zum Doctor Medicinae promoviert wurde und 1570 in Wien erstarb. Zu jener Zeit (15. Febr. 1566) erreichte — nach in Italien absolvierten Vorstudien — den Doktorengrad in Medizin der aus der ungarischen Medizingeschichte wohlbekannte Tamás Jordán.

Unter denen, die einen akademischen Grad in der Medizin zu Wien erreicht hatten, sollen noch erwähnt werden: der Lizenziat Johannes Cesar (1411) und die Bakkalaurei Valentinus Bellificius ex Corona (1486), Fabianus Lernescher Bistriciense (1464) und Heinrich de Rosenberg.

Im Aufsatz werden auf eine besondere Weise auch diejenigen Doctores Medicinae aus Ungarn behandelt, die ihre Studien zwar nicht in Wien absolviert hatten, später jedoch eine

führende Rolle an der Wiener medizinischen Fakultät oder in der Natio Hungarica spielten. So wird über Dr. Med. Michael Sartoris (Pannonicus) de Premarton ausführlich geschrieben, der zunächst in Wien studierte, dann in Ferrara promoviert wurde, um später wieder in Wien mehrmals das Amt des Dekans und des Rektors zu bekleiden.

Die Mehrzahl der zur Natio Hungarica gehörenden Medizin-Doktoren und -Studenten haben die Tschechen, die Mähren und die Schlesier gebildet, von denen auch reiche Angaben im Aufsatz zu lesen sind.

K. KAPRONCZAY, M.A., Dr. phil.
Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum
H—1013 Budapest, Apród u. 1/3. Hungary

О БОЛЕЗНИ РОБЕРТА ШУМАНА

С. А. ГУРЕВИЧ

К СПОРАМ О ДИАГНОЗЕ

На протяжении века врачи дискутируют по поводу диагнозов болезни композитора Роберта Шумана. Мнения высказаны крупнейшими психиатрами П. Мебиусом, Ф. Рихарцем, В. Груле, Р. Блонделем. Каждая диагностическая позиция отражает состояние психиатрии своего времени, уровень исследовательской мысли, преобладание тех или иных теоретических концепций. Сложность картины заболевания, сочетаясь со своеобразием характера и творческого процесса композитора, диктовала и продолжает диктовать обилие взглядов.

Болезнь Шумана вновь и вновь доказывает зависимость психопатологических феноменов от особенностей личности, ее эмоционального и интеллектуального уровня. Это „почва", на которой произрастает симптоматика заболевания и она, наряду со степенью злокачественности патологического процесса, определяет характеристики болезни, прогноз и методы лечения. Именно богатейшие эмоциональные и интеллектуальные ресурсы Шумана „помогли" его болезни стать исключительно богатой по психопатологической симптоматике со сложной интегральной системой проявлений. Структура художественной организации его личности определяла формирование психоза.

Эти положения можно трактовать более расширительно. Невротизм был свойством, входившим в заметной мере в романтическое мироощущение середины XIX века. Неразрешимые столкновения личности с действительностью, дисгармония, характерная для романтиков, противоречия их восприятия, — все это становилось почвой для душевных диссонансов: именно эта эпоха дала наибольшее число „больных" талантов с трагической судьбой. Для Шумана конфликт, приходивший не изнутри, а извне, заключался в трудности принять и понять человеческое существование в его реальном виде. Отсюда — относительность детерминирующего влияния внешнего окружения на его личность. Отсюда — вывод для современного исследования: необходимость хотя бы краткого анализа не только био-психологических и психопатологических параметров, но и той социальной системы ценностей и отношений, в которой заключается личность.

Какие соображения о характере заболевания Шумана появляются в све-

те современного состояния психиатрии? Как следует отнестись к тем спорам, которые и сегодня продолжаются вокруг болезни великого композитора?

Обобщение биографического материала неоспоримо свидетельствует о наследственном предрасположении к психическим заболеваниям как по линии отца, личность которого имела шизоидные черты, так и матери, вероятно, страдавшей циклотимией. Психические аномалии несомненно входили в генетическую характеристику семьи Шуманов. Генетическое отягощение при этом проявлялось в соотношении черт Роберта Шумана, в его особой сензитивности. Шуман сам это понимал, указывая, что „*мы, музыканты, часто живем на солнечных вершинах, и несчастья действительности тем глубже проникают в нас, чем больше обнажены перед нашими глазами. Во всяком случае для меня с моей живой фантазией это так...*" (цит. по К. Вернер, 1949, с. 329).

Очень рано Шуман сложился как личность, не избегавшая, а обострявшая собственные душевные конфликты, отвергавшая легкое, удобное удовлетворение желаний, внутренне нетерпимая к компромиссам. С течением жизни психика Шумана все более раздиралась страстными влечениями, осознанным страхом перед душевной болезнью, борьбой за создание семьи в 1836—1840 годы, горечью от непонимания, которое встречало творчество.

Таким образом, если возникновение психических аномалий предопределялось генетической предрасположенностью, то проявление их в определенной степени связано с психогенными моментами.

На развитие психических нарушений оказали влияние инфекционные заболевания, приводящие к длительному астеническому фону, а возможно, и к органическим дефектам. Нельзя пройти мимо того, что обострение психического заболевания не один раз, что могло быть случайным совпадением, а неоднократно, оказывались связанными с простудными заболеваниями, малярией (лето 1833 г.), приступами ревматизма*.

В детстве сколь либо заметные симптомы психической болезни у Шумана не обнаруживаются. Лишь после 16—18 лет характер Шумана существенно меняется. По сохранившимся письмам, дневникам, свидетельствам современников можно судить насколько бурно протекал у Шумана подростковый возраст. Отличительной чертой психологии переходного возраста является смена комплексного мышления на мышление в понятиях — это „*характеризует структуру и динамику личности подростка и его мировоззрения, т. е. структуру его самосознания и сознания действительности*" (Л. С. Выготский 1932, с. 353). Указанное изменение процесса мышления проходило у Шумана с особой интенсивностью. При

* Корреляциям соматических вредностей и психической патологии врачи тогда не уделяли должного внимания: Рихарц, описывая результаты вскрытия тела Шумана, оговаривал: „*Все то, что было найдено при вскрытии анормального, если это не касается состояния мозга, я считаю вообще не имеющим значения*" (цит. по В. Василевский, 1926, с. 506).

этом в поступках, характере его наблюдались признаки, которые в известной степени наталкивают на возможность трактовать их, как ранние проявления шизофрении. Л. С. Выготский (1932) четко сформулировал коренное отличие между бурно протекающим периодом полового созревания и начинающимся психотическим состоянием: у подростка — накопление, возрастающая динамика, при шизофрении — распад, деструкция. Хотя динамика Шумана была возрастающей, однако в напряженности диаметрально противоположных процессов, в этом бурном и причудливом соединении отвлеченного и конкретного, в дисгармонии развития заключались предпосылки драмы, наступившей через три десятилетия.

Заболевание начинается постепенно с состояний депрессивности с тоской и тревогой, которые можно классифицировать как неврозоподобные, и сохраняет такую форму до 1833 года. 1833 год — явных приступи манифестации болезни, в ходе которого возбуждение с безграничной тоской и тревогой, выраженной лиссофобией страхом самоубийства и гипсофобией сменилось меланхолией и тревогой. Однако с 1833 по 1844 год болезнь развивается с малой прогредиентностью. Единства, разрешения конфликтности Шуман достиг в 1840 году — „году песен", полного счастья, когда внешние условия оказались в гармонии с внутренним миром. Но коренная и устойчивая стабилизация психики была уже невозможна, благоприятные условия уже не имели решающего значения для динамики заболевания.

Период после 1840 года оказался для развития болезни наиболее опасным. Как исключительная творческая личность, Шуман, вне зависимости от отягощенной наследственности, принадлежал к типу с повышенным риском заболеваемости. Вероятность развития психического заболевания всегда наиболее велика в кризисных ситуациях, когда жизнь предъявляет повышенные требования для находящейся на пределе выносливости психической деятельности. С другой стороны, риск психической заболеваемости возрастает подчас вслед за переломными событиями, когда резко падает стрессовое напряжение, в связи с достижением цели уменьшается волевая активность.

Так и произошло у Шумана после 1840 года.

Усиление прогредиентности болезненного процесса относится к 1844—1854 годам. Фазовое течение в это время сохраняется, но длительность приступов увеличивается, болезнь из компенсированной формы постепенно переходит в декомпенсированную. В клинической картине появляется брадилалия, брадикинезия и дисмимия, лакунарные амнезии, расширяется круг страхов. Галлюцинации, замечаемые с середины 30-х годов, принимают все более стойкий и неприятный характер. Изменения внешности Шумана свидетельствуют о нарушении обменных процессов; судя по дагерротипам, он выглядит обрюзгшим, черты лица теряют поэтическую выразительность.

В 1854 году заболевание перешло в терминальную стадию. Новое

в психопатологической картине конца 1855—1856 годов — появление дементных симптомов, полной обездвиженности, нарушения ориентировки с неузнаванием окружающих, мутизма, анорексии и отказа от пищи.

Шуман болел как музыкант. Музыкальный талант и связанные с ним не только психические, но и физиологические особенности существенно влияли на динамику болезни.

Слух. Поражение слуха вызывало у Шумана наибольшие мучения, было наиболее личностно значимым. На разных этапах болезни он испытал большой комплекс галлюцинаторных образов, главным образом звуковых, вербальных, и именно „дьявольские" слуховые "видения" переносились им тяжелее всего, были в конечном итоге вероятной причиной суицидной попытки.

Генез галлюцинаций трудно объяснить психологически. Их скорее следует рассматривать как симптомы, первично вытекающие из органического процесса. Однако роль, которую играли в психопатологической „пьесе" болезни галлюцинации, связана и с высочайшей способностью к осмысленному эмоционально конкретному переживанию звуков.

Хельбиг пишет о тончайше развитом слухе Шумана. Рихарц, Шаффхаузен отмечали сильное развитие слуховых косточек и коркового представительства слухового анализатора у Шумана, „*которое можно связать с музыкальным гением... Поперечные борозды в области начала слухового нерва были многочисленными и очень тонкими*" (цит. по П. Мебиус, 1906, с. 38). Хельбиг связывал происхождение слуховых галлюцинаций не только с высокой степенью развития органов слуха, но и с активизацией слухового воображения композитора в вечернее время, ночью: „*Уши — тот орган, который наиболее активен ночью, в темноте, который позднее всего засыпает, раньше всего просыпается, через который даже во время сна можно влиять на человека — этот орган прежде всего и откликнулся на болезнь. Тот, кто может конкретно вообразить себе атрибуты темноты ночи и представить душевное состояние Шумана, тот поймет и природу его галлюцинаций. Именно слуховых, ибо глаз в это время не воспринимал света, а мозг не воспринимал мыслей*" (цит. по В. Василевский, 1926, сс. 352—353).

Сам Шуман замечал эту свою особенность: „*Вечерняя фантазия: час сумерек — это та палочка феи, которая будит душевные бури и фантазии*" (цит. по К. Вернер, 1949, с. 336). Композитор с обостренной чуткостью запечатлевал эти нечерние фантазии. Всю жизнь его привлекали образы ночи, сумерек, сновидения. С удивительной полнотой их отразило творчество: около тридцати произведений составляют обширную „энциклопедию" ночи. Видения, Вечерняя музыка, Во сне я горько плакал, Еженочно в грезах, Лунная ночь, Сумерки, Бушует вечернее небо, Тяжкий вечер, Доброй ночи, К вечерней звезде, В полумраке, Сон, Прощание с солнцем — вот названия некоторых из них.

Не обладая от природы абсолютным слухом, т. е. врожденной способ-

ностью определять высоту звука без соотношения с другой заданной высотой, Шуман, однако, развил в себе в высочайшей степени способность к внутренним слуховым представлениям. Слуховое воображение работало с огромной интенсивностью, — он сам писал, что в нем постоянно живут звуки.

Облегчение психического состояния приносил только процесс творчества, передача звучащих образов бумаге, создание музыкальных произведений. Интенсивность слуховых представлений, достигавших степени галлюцинаций, заставляла Шумана работать: творчество на протяжении длительного времени становилось родом лечения. „*Музыка меня пожирает, — писал Шуман в 1840 году, — я должен часто насильно освобождаться от нее*“ (цит. по К. Вернер, 1949, с. 326).

В галлюцинациях сказывалось и качество звукового восприятия, характерное для Шумана: он обладал высокоразвитым мелодическим слухом, и галлюцинации были по преимуществу мелодическими. Эволюция звукового восприятия заключалась в постепенной потере управления внутренними слуховыми представлениями, постепенной дезорганизации иерархии слуховых образов в поле сознания. С течением времени из-за потери контроля над слуховыми впечатлениями творчество уже не „освобождало“ композитора от тягостной слуховой галлюцинаторной одержимости, принявшей беспорядочную и постоянную форму.

На этой стадии, гораздо позже чем слух, но гораздо стремительнее пострадало чувство ритма. Нарушения восприятия ритма, темпа исполнения, обнаружившиеся с конца сороковых годов, были связаны с изменением представлений экспрессивного ритма, его обобщенного эмоционально-двигательного „образа“. В них можно найти и признаки деперсонализационных феноменов. Происходило замедление двигательных представлений: любая музыка казалась Шуману слишком быстрой.

Моторные нарушения находятся в тесных взаимодействиях с сенсорными расстройствами. В картине болезни Шумана изменение ритмического чувства, неотрывное от моторных реакций, способствовало развитию общей двигательной заторможенности, которая, с другой стороны, объясняется „дефицитом“ целеустремленной и сознательно мобилизуемой на двигательные акты энергией. Сужение поля сознания вызвало своеобразную „невнимательность“ к моторике. Постепенно развивались кататонические расстройства: дисмимия, мутизм, движения стали негибкими, „деревянными“, аритмичными, что и привело к полному отказу от дирижирования. Когда Шуман играл на рояле в Энденихе, движения его рук являлись реликтами — лишь остатками профессиональных движений музыканта.

Анализ истории болезни Шумана в конечном итоге подводит к диагностике полидименциональной, многомерной, учитывающей разлучные патологические структуры. Как нозологическое единство болезнь не предстает, а выявляется, пользуясь выражением Бирнбаума, в виде комплекса психических состояний.

Применительно к болезни Шумана достаточно актуальной представляется концепция П. Мебиуса о переходе одной эндогенной формы болезни в другую. Историю болезни можно трактовать и в свете теории единого психоза. При этом теорию следует рассматривать не как смену различных форм единого помешательства при последовательном развитии одного и того же мозгового процесса (Гризингер, 1881), а в ее современном понимании — как последовательную динамику различных ступеней единой психопатологической структуры (Д. С. Озерецковский, 1973).

Если принять за аксиому, что психическое заболевание, как и другие хронические стадийные болезни, имеет свои переходы, эволюцию, движение от одной формы к другой, то „триаду" — циклотимия, маниакально-депрессивный психоз и шизофрения — можно трактовать применительно к Шуману, как последовательные стадии заболевания, неумолимо развивающегося в сторону утяжеления. Восходящая кривая прослеживается от симптомов циклотимии (до 1833), к маниакально-депрессивному психозу и к органическому поражению с симптомами шизофрении в 1854—56 годах: так зигзаги, сложности и феномен длительного сохранения целостности личности выстраиваются в последовательную цепь с динамикой заболевания от „малой формы" с чисто аффективным содержанием к более сложным.

На конечных стадиях представляется наиболее убедительной диагностика заболевания шизофренического типа. Именно для шизофренического процесса характерна указанная последовательность расстройств — от аффективных, „МДП-подобных" до галлюцинаторных, кататонических. Заболевание Шумана так и началось и до 1844 года развивалось схоже с маниакально-депрессивным психозом. Однако уже в годы дебюта заболевания современных психиатров насторожила бы атипичность депрессивных фаз с явлениями тоски, галлюцинациями. В дальнейшем заболевание принимало все более шизофреническое течение с выраженным полиморфизмом симптомов. Благоприятное течение болезни у Шумана, заключавшееся в высокой степени ремиссий, малом развитии дефекта, позволяет применительно к Шуману говорить не о грубом шизофреническом дефекте, а о тонких изменениях личности.

Деструктивное течение, как диагностический критерий шизофрении, следует применять с осторожностью. Дефект при шизофрении редко заключается в чистом эмоциональном снижении, он не вырастает как нечто неизбежное, а создается — точка зрения, подводящая к признанию большой роли в формировании дефекта экзогенных и личностных факторов. Груле (1932) предостерегал, что не следует подходить к шизофреническим проявлениям, как к „минус-симптомам", писал, что у шизофреника мы имеем нечто другое, чем у здорового человека, но это „другое" не обязательно дефектно, негативно.

Смерть Шумана наступила, надо полагать, не только вследствие психических нарушений. Его физическое состояние всегда было тесно связано с психическим. У Шумана приступам психического заболевания почти

всегда сопутствовали головокружения, повышения кровяного давления, разнообразные болевые ощущения, судорожные явления, повышенный или, наоборот, пониженный аппетит. Церебральная патология выступала в единстве с соматическими нарушениями, психическое заболевание проявлялось, как болезнь единого целостного организма. Непосредственной же причиной смерти могли послужить, как справедливо предполагал Мебиус (1906), соматические нарушения на почве значительного истощения.

БОЛЕЗНЪ И ТВОРЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Ф. Рихарц, лечивший Шумана, полагал, что заболевание возникло в результате творческого перенапряжения. С чрезмерно активной психической деятельностью он прямо связывал отмеченные при вскрытии изменения мозга. „*При этом через мозг, — указывал Рихарц, — как через всякий перенапряженный орган, за определенное время и в определенном количестве протекает увеличенное количество крови, соответствующее чрезмерной деятельности. Следствием этого является расширение сосудов, переполненность их кровью, выпоты из крови (в случае с Шуманом — это костные пролиферации), уплотнения и вырождения оболочек. Другим следствием является прорастание внутренней сосудистой оболочки мозговым веществом, неспособность сосудов выполнять функцию подвоза крови к мозгу, уменьшение питания мозга, его атрофия*“ (цит. по Василевский, 1926, с. 507).

В этом заключается, по убеждению Рихарца, „*опасность, которой подвергается творчество всякого художника, в том числе музыканта*“ (цит. по Василевский, 1926, с. 507).

Можно ли, однако, считать постоянную творческую активность Шумана объективным фактором его заболевания?

Известно, что само по себе перенапряжение не вызывает психических заболеваний из круга „большой“ психиатрии, а может быть только „пусковым механизмом“, условием при обязательном наличии предрасположения к заболеванию.

До конца сороковых годов никому из близких Шумана, в том числе и Кларе Шуман, знавшей все движения его души, не приходила в голову мысль о его психической неполноценности. Интенсивное творчество, жизненная активность это отрицали. Не правильнее ли предположить, что творчество было охранителем Шумана даже в самые тяжелые периоды его жизни? Если принять за аксиому то, что великое творчество возникало либо из счастья, либо в результате страдания, можно считать, что Шуман владел даром интенсивно работать и в страшных болезненных переживаниях и в состоянии полного счастья. Что бы ни сочинял Шуман, душа его прежде всего изливалась в свободной импровизации. Творчество было всегда удовлетворением жизненной потребности, всплеском психической энергии, разрядкой эмоциональной возбужденности.

Одержимый творчеством, Бетховен сражался со звучащим материалом, преодолевал, сокрушал его сопротивление, выковывал музыку в борьбе, в мучительных и многократных переделках, в множестве эскизов. Эта борьба была его мукой и его наслаждением.

Шуман не рассчитывал, не анализировал. В его творчестве почти не существует произведений рациональных, описывающих, изображающих что-либо „со стороны". Шуман почти всегда творил в состоянии бурного эмоционального напряжения, когда мышление как бы „помимо воли", „бессознательно" продуцировало мелодические сочетания. Высокоразвитая эмоциональная отзывчивость была одним из базисных качеств его личности, наложившим отпечаток и на болезненные явления. Он всецело подчинялся своей фантазии, отдавался ей с наслаждением. Творческий процесс был состоянием радости и почти всегда приводил к успокоению, к ощущению самоудовлетворения.

Но хотя Шуман и полностью отдавался неосознанным душевным движениям, полету фантазии, его непогрешимый творческий инстинкт безошибочно диктовал движение и конструкцию музыки. Чувство оказывалось самым мудрым строителем музыки. Можно сказать, что он владел своеобразной психотехникой вдохновения, искусством его целенаправленного освобождения.

С ранней юности заметна и кажется очевидной закономерностью связь приступов с творческим моментом и выход из приступа через творчество, с помощью творчества, интуитивное обращение к творчеству как целительному средству, как к выработанному с годами „стереотипу лечения", способу стабилизации самочувствия: так процесс творчества связывался с психическим статусом. В ходе приступов можно отметить вначале развитие психопатологических феноменов с постепенным подключением „механизма защиты" в виде интенсификации творчества. „*Надежда на силы возрастает во время работы, даже если я еще не вполне здоров*", — замечал сам Шуман (цит. по К. Вернер, 1949, с. 328).

Депрессивные явления порой не только не снижали тонус творчества, но даже повышали. В одном из писем жене Роберт Шуман сетовал на отсутствие „прекрасной тоски" (цит. по Д. В. Житомирский, 1964, с. 179).

Таким образом, творчество как бы „оттесняло" патологический процесс на „периферию поля сознания"; во время ремиссий ощущение болезни сохранялось, она существовала как тень и грозила вновь занять центральное место, но удерживалась на периферии постоянными творческими усилиями.

Естественным, абсолютно необходимым компонентом творческого процесса являлись у Шумана и экстатическая чувствительность, и мечтания. Вернер считает, что Шуман „нуждался в экзальтации, искал экзальтацию" (К. Вернер, 1949, с. 329). Мечтая, он словно застывал, погружался в каталептическое состояние — мог несколько часов просидеть у стола, устремив взор вдаль. Вернер чутко подметил заметки в дневниках и письмах композитора, свидетельствующие о прямом творческом характере такого

ступора, при кажущейся внешней расслабленности: „*плач, слезы, мечты, работа, разочарования, пробуждение*“ (цит. по К. Вернер, 1949, с. 336).

Способность к грезам была благостной для психического состояния композитора — вероятно, он сам это ощущал, посвятив грезам одно из лучших сочинений — поэтическую пьесу „Грезы“ из „Детских сцен“. В мечтаниях происходило „созревание“ произведения, накопление материала для стремительной реализации. Меланхолические размышления стали активной стадией композиторского процесса. Можно сказать, он подчинял себе тоску, мечтательность и видения, заставив служить творчеству.

Анализ истории жизни и творчества ясно показывает, что даже выраженные болезненные явления, за исключением кратких периодов крайней физической слабости и энденихских двух лет, на продуктивности, интенсивности творческого процесса существенно не отражались. Жалобы Шумана на творческие неудачи — обычно следствие кратковременного явления, длившегося часы, дни. Значительное падение продуктивности не заметно даже в тяжелейшие 1833, 1845, 1854 годы.

Одним из способов сохранения работоспособности было переключение форм творческой деятельности: с сочинения музыки на литературное творчество, исполнительство. Потому Шуман, отвергавший многие советы врачей, пытался следовать в Дрездене рекомендации Хельбига — не об отдыхе, а о смене занятий. Возможно, он ощущал, что однообразие усугубляло болезненные явления: в декабре 1844 года, заболев, он сам констатировал: „*Думаю, что я слишком много занимался музыкой*“ (цит. по Василевский, 1926, с. 353).

В целом, обилие творческих задач, многообразие творческих проявлений, которое было свойственно Шуману — сочинительство, литературная деятельность, педагогика, исполнительство — несмотря на колоссальную затрату сил, физическое и интеллектуальное переутомление, нужно рассматривать не как фактор, усугублявший психическое заболевание, а скорее как облегчавший его. Индивидуальные черты творческого процесса Шумана позволяют утверждать, что творчество многие годы ограждало Шумана от психической деградации.

Другим выводом из сравнительного анализа должно быть то, что болезненные явления отнюдь не прямо отражались на характере творчества, его эволюции до госпитализации в Эндених. Более непосредственно было их влияние на само течение творческого процесса. Музыка же Шумана в целом свидетельствует об устойчивом богатстве внутреннего мира. Тоска и тревога не определяли строй шумановской музыки, меланхолия и печаль не являлись ее окраской. Хотя Янг (1971) и нашел в его поздних сочинениях видения „темного мира“, но подобное можно найти и у Чайковского, Шостаковича, даже у солнечного Моцарта: у каждого из них есть свои реквиемы — думы о смерти всегда занимали художников. Шуман — не исключение.

Эволюция творчества находит объяснение не только в болезненных

явлениях, но и в естественных побуждениях гения, ставившего перед собой новые задачи, стремящегося к расширению тематики, овладению крупными, оперными, ораториальными формами: все это в значительной мере диктовалось развитием художника.

Как не раз подчеркивалось в музыковедческой литературе, позднее творчество Шумана неровно: есть вещи гениальные, есть и посредственные, самоповторения, без свежести и новизны.

Жанры, стиль позднего Шумана определялись его стремлением расширить грани романтизма, выйти за пределы привычной для него фортепианной музыки, вокальных миниатюр, романсных циклов. Склонность к философии, аналитическому осмыслению действительности переносилась все более прямо в музыку. Философ и аналитик подавлял неудержимого романтика — в этом заключалось психологическое противоречие позднего Шумана, которое он не разрешил и которое болезнь усугубила.

Не только за счет болезни следует относить и трудности артистической деятельности.

Как большинство шизоидных, замкнутых и необщительных натур, Шуман был неприспособлен к артистическим выступлениям, а тем более — руководящей роли дирижера. Общение с массой людей его угнетало, слова для разъяснения оркестру своих намерений не находились. Такого склада люди — Чайковский, Шопен — всегда успешней трудились среди привычной обстановки, структура их личности исключала руководство коллективом. Даже если бы болезнь руки не помешала пианистическим выступлениям, Шуман едва ли посвятил бы себя концертированию: артистическим складом он не обладал. Вероятно, инстинктивно чувствуя это, он потому и сравнительно легко в 1831 году пережил крушение пианистических планов и надежд.

Таким образом, жизнь Шумана являет собой пример на редкость длительной относительной независимости творчества от психического недуга, поразительно долгого сохранения сознательной активности. Если бы композитор не чувствовал потребность в творчестве, не развил в себе эту потребность, не сознавал, что его музыкальные творения необходимы психике и обогащают духовную сущность человечества — глубокий дефект сформировался бы гораздо раньше. Опыт длительной борьбы Шумана с собственным заболеванием, средства этой борьбы — роль в ней творчества, значение самоанализа, — все это не потеряло актуальности для современной психиатрии и оправдывает постоянные возвращения к истории болезни Шумана с позиций сегодняшнего дня.

ЛИТЕРАТУРА

Выготский, Л. С., *К проблеме психологии шизофрении.* Советская невропатология, психиатрия и психогигиена. 1932, т. I, вып. 8.
Гризингер, В., *Душевные болезни.* Изд. 3, СПб, 1881.
Грузенберг, С. О., *Психология творчества.* Минск, 1923.

Житомирский, Д. В., *Роберт Шуман.* М., 1964.
Кабанов, М. М., *Реабилитация психически больных в стационарных условиях.* Автореферат докт. диссертации. Л., 1972.
Кроо, Д., *Если бы Шуман вел дневник.* Будапешт, 1966.
Либих, С. С., Психотерапия и медицинская психология. В кн.: *Руководство по психотерапии.* М., 1974.
Озерецковский, Д. С., Некоторые вопросы современного учения об эндогенных психозах. В сб.: *Актуальные вопросы психиатрии.* Саратов, 1973.
Шуман, Роберт. *Письма,* т. I. М., 1970.

Altmann, G., Über Robert Schumanns Krankheit. *Die Musik* 1905/6, Heft 20.
Blondel, K., La folie de Robert Schumann Dissonances. *Geneve* 1938, N. 12.
Eismann, G., *R. Schumann.* Ein Quellenwerk über sein Leben und Schaffen. Bd. I, Leipzig 1956.
Hanslick, E., *Am Ende des Jahrhunderts.* R. Schumann in Enderich. Berlin 1899.
Möbius, P., *Über R. Schumanns Krankheit.* Halle 1906.
Möbius, P., *Über Scheffels Krankheit* mit kritische Bemerkungen über Pathographie. Halle 1907.
Richarz, F., Über Schumanns Krankheit. *Kölnische Zeitung* 1873, 15 X.
Schumann, Robert. Sein Leben in Bildern. Leipzig 1956.
Wasielevski, W., *R. Schumann.* Zürich-Freiburg 1949.
Young, P. *Robert Schumann.* Leipzig 1971.

Összefoglalás

Az orvostörténészek gyakori témája ismert közéleti személyiségek — politikusok, írók, művészek stb. — betegségeinek leírása, megvitatása. Különösen érdekes és izgalmas kérdés alkotóművészek pszichikumának vizsgálata — az alkotó tevékenység és idegrendszeri sajátosságok viszonyának tárgyalása. Mivel a tudomány újabb és újabb ismeretekkel gazdagodik, a kutatók újból és újból elővesznek olyan témákat, amelyeket a kortársaktól kezdve az idő múltával sokan publikáltak. A régebbi nézeteket saját tanulmányaikban újból összegzik, ill. helyesbítik vagy megerősítik saját kutatásaik alapján. Ez történik a jelen tanulmányban is, A szerző újra elővette és a modern pszichiátria szemszögéből vizsgálja a zaklatott életű és végül elmegyógyintézetben elhunyt nagy német romantikus zeneszerző, Robert Schumann betegségét. A zeneszerző idegbetegségének első jelei már 20 éves korában (1833) jelentkeztek, később — főleg a 40-es évektől kezdve — annyira romlott állapota, hogy le kellett mondania állásáról, 1854-ben rohamában öngyilkossági kísérletet követett el, s ekkor helyezték el az endenichi elmegyógyintézetben, ahol 1856 júliusában halt meg. Egy évszázad óta tart a vita Schumann betegségének diagnosztikája körül. A legnagyobb pszichiáterek fejtették ki véleményüket — Mebius, Richarz, Grule, Blondel stb. A kórkép bonyolultsága, ami a jellem és az alkotó tevékenység sajátosságaiból fakad, sugalmazta és most is sugalmazza a nézetek sokféleségét.

A neurózis a XIX. sz. közepe romantikus világszemléletének érzékelhető sajátossága volt. A személyiség és a valóság megoldhatatlan ellentétei, disszharmónia, érzékelésük ellentmondásai jellemezték a romantikusokat. Mindezek a lelki diszonancia talajává váltak: a kor adta a tragikus sorsú beteg tehetségek legnagyobb számát. Schumann-nál a zenei alkotás hosszú időn keresztül kompenzatív jellegű gyógyító kihatású volt pszichózisára.

Az életrajzi adatok tanulmányozása vitathatatlanul bizonyítja, hogy Schumann szüleitől örökölte hajlamát a pszichozisra. Apja személyisége schizoid, anyja valószínűleg cyclothym vonásokat viselt. Ez a genetikai terheltség Schumann pszichéjének sajátos túlérzékenységében

jelent meg. Gyermekkorában nem mutatkoztak pszichikai betegségszimptomák, csak 16—18 éves korában észlelhető lényeges változás jellemében. A megőrzött, ill. kiadott levelek és naplók, kortársak visszaemlékezései szerint elég viharos lefolyásúnak lehet megítélni serdülőkorát. A változó kor pszichológiájának jellemző vonásaként jelenik meg a komplex gondolkodásnak váltása a fogalmi gondolkodásra. Ez a váltás Schumann-nál különös intenzitással történt. Ennek alapján olyan jelek mutatkoznak jellemében, amelyek korai schizophréniára emlékeztetnek. Schumann-nál az ellentétes folyamatok diametrális feszültségében, a fejlődés diszharmóniájában rejlettek tragédiájának jegyei. Betegsége 1833-ig fokozatosan kezdődik, depressziós állapottal — szomorúság, nyugtalanság —, kezdeti neurózissal. 1833-tól sokkal élesebb formákban jelentkezik: állandó levertség, öngyilkosságtól való félelem, lyssophobia, hypsophobia váltakozott melankóliával. 1840-ben (a dalok éve) a konfliktus oldódása, kiegyenlítettség vehető észre. Ekkor úgy tűnt, hogy harmóniában vannak a külső feltételek Schumann belső világával, de állandó és gyökeres stabilizáció már nem volt lehetséges. Az 1840 után következő periódus volt a betegség fejlődésére nézve a legveszélyesebb. A betegség erősödésének valószínűsége mindig a krízises szituációkban a legmagasabb, azaz a pszichikai betegség kockázata megnő egy döntő esemény nyomán, amikor nagy a stresszfeszültség egy cél elérése érdekében — ezáltal csökken az akarati aktivitás. Ez történt Schumann-nál is. A betegség előrehaladása az 1844—54. évek között erősödött. Ebben az időben a fázisfolyamat változatlan, de az egyes rohamok hosszúsága növekszik — állandóan váltakozik a betegség kompenzációja a dekompenzációval. A klinikai képben fellelhető a bradylalia, bradykinesis, dysmimia, lakunáris amnézia — szélesedik a rettegések köre. Hallucinációi — amelyeket már a 30-as években is feljegyeztek — egyre erősebbek és tartósabbak lettek. Schumann maga is megemlékezett ezekről a hallucinációkról: „*Esti fantázia: az alkonyat órája az a tündérpálca, amely felébreszti a lelki viharokat és fantáziálást*". Egész életét végigkísérték az éjszaka, az alkonyat és a visszatérő álmok képei; zeneművei közül is nagyon sok foglalkozik ezekkel a témákkal.

1854-ben betegsége a végső stádiumba ment át. A pszichopatológiai képben újak: demens szimptómák, teljes mozgásnélküliség, tájékozódásképtelenség, mutismus, étvágytalanság stb.

A szerző tanulmányában összeveti az eddig megjelent véleményeket. Szerinte Mebius alkotta a még ma is legaktuálisabb koncepciót a betegség endogén formájának átalakulásáról. Így ha igaz az az axióma, hogy az elmebetegségek is, mint más krónikus betegségek, változnak és fejlődnek egyik formából a másikba, akkor Schumann-nál a triád: *1.* cyclothymia, *2.* maniákus depressziós pszichózis, *3.* schizophrénia, mint egymás után következő stádiumok tárgyalandók.

S. A. GUREVITSH, Prof. Dr. med.
Leningrad, Kirovski prosp. 65. SU

AZ „ORVOSI HETILAP" ELSŐ KORSZAKA (1857—1867)

BATÁRI GYULA

A Bugát Pál által szerkesztett „Orvosi Tár" 1848 decemberében jelent meg utoljára. Mivel a szabadságharc leverése után Bugát nem indíthatta meg újból folyóiratát, úgy látszott, hogy hosszú ideig fórum nélkül maradnak a hazai orvosok. Ez a probléma azonban viszonylag gyorsan megoldódott, ha a magyar nyelvű orvosi irodalom számára nem is a legkedvezőbb módon. Ugyanis Wachtel Dávid orvosügyi tanácsos kért és kapott engedélyt német nyelvű orvosi folyóirat kiadására. 1850. július elsején már Pesten meg is jelent az első szám. A lap címe: „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn" volt.[1] Egészen 1857-ig, az „Orvosi Hetilap" megjelenéséig csupán Wachtel német nyelvű lapja állt a magyarországi orvosok rendelkezésére. Azonban az ötvenes évek közepére, mikorra az önkényuralom nyomása is csökkent némileg, világossá vált, hogy magyar nyelvű orvosi szaklap nélkül a hazai orvostudomány fejlődése sem indulhat meg.

A Bach-korszak idején, a levert szabadságharc után lényegében az első jelentősebb orvosirodalmi megmozdulás a magyar nyelvű orvosi folyóirat, az „Orvosi Hetilap" megalapítása volt. Ez a körülmény jelentős mértékben hozzájárulhatott a magyar orvostudomány fejlődéséhez, mivel a lap maga köré tudta csoportosítani a korszak legjelentősebb orvosíróit.

1857 júniusában jelent meg az első szám Markusovszky Lajos szerkesztésében. (Balassa javasolta az „Orvosi Hetilap" alapítását.) Markusovszky Pesten kívül Bécsben is tanult, ahol Semmelweisszel életre szóló barátságot kötött. 1847-től Balassa mellett tanársegéd volt, majd 1848-ban honvéd törzsorvos. Lapját, az „Orvosi Hetilap"-ot harminckét évig szerkesztette. 1863-ban megalapította a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatot. A magyar haladó orvosok Balassa és Markusovszky köré csoportosultak. 1893-ben bekövetkezett haláláig megszakítás nélkül részt vett az orvosi közéletben.[2]

Az „Orvosi Hetilap" alcímében azt jelezte, hogy a „Honi és külföldi gyógyászat és kórbúvárlat közlönye" és „Megjelenik minden csütörtökön". A lapot Müller Emil pesti könyvnyomdájában nyomták.

Markusovszky idővel segítséget vett maga mellé, például Poor Imrét társszerkesz-

[1] Batári Gyula: Egy magyarországi német nyelvű orvosi folyóirat — Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn. *Orvosi Hetilap* 1973., 24, 1440—1444.

[2] *Magyar Életrajzi Lexikon.* 2. köt. Bp. 1969. 153.

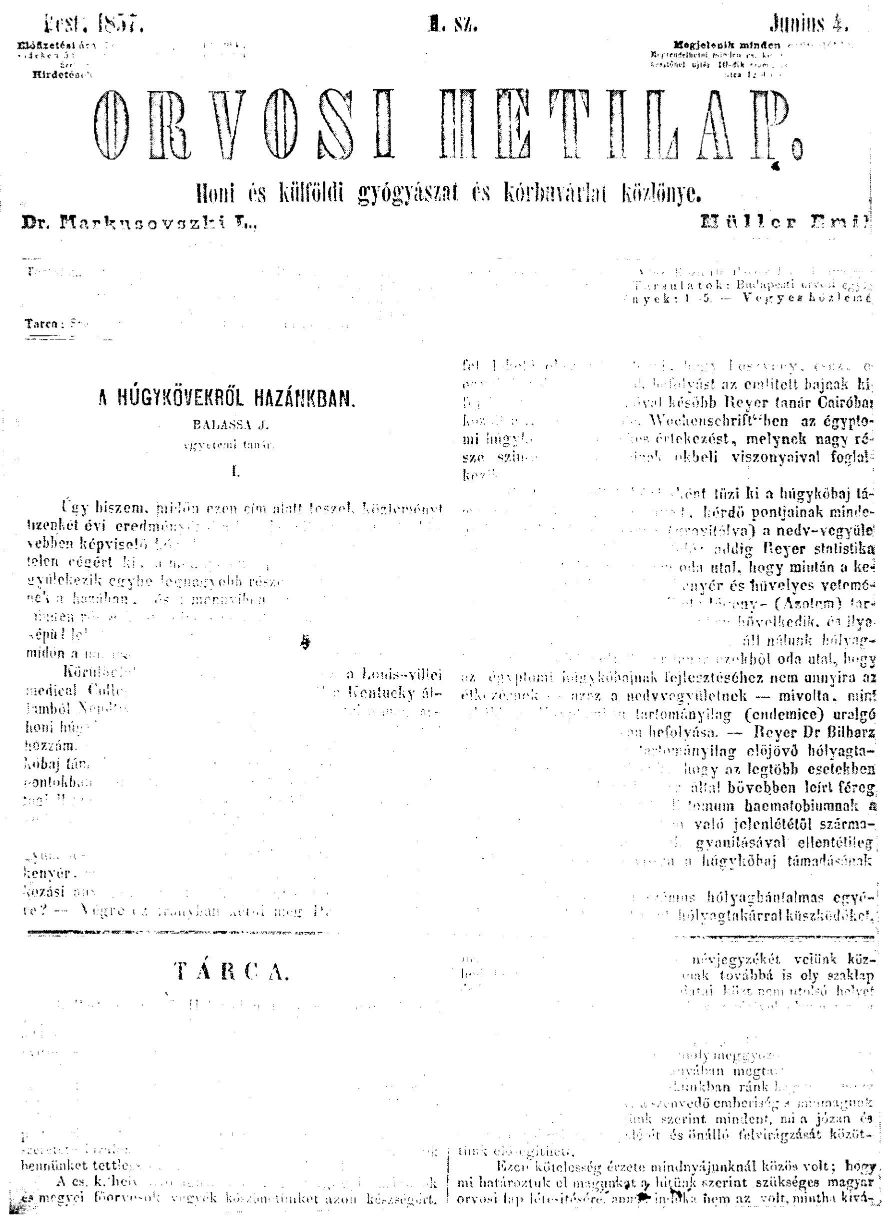
Pest, 1857. 1. sz. Junius 4.

ORVOSI HETILAP.

Honi és külföldi gyógyászat és kórbavárlat közlönye.

Dr. Markusovszki L., Müller Emil

A HÚGYKÖVEKRŐL HAZÁNKBAN.

BALASSA J.

egyetemi tanár.

I.

TÁRCA.

Az *Orvosi Hetilap* 1. számának címlapja (1857)

tőnek, aki később a „Gyógyászat" című riválisfolyóirat alapítója lett. Az „Orvosi Hetilap" a pesti orvosi fakultás lapjaként is szerepelt, amellett azonban a gyakorló orvosok speciális szempontjait is igyekezett a szerkesztő szem előtt tartani.

1857. június 4-én Pesten jelent meg először a lap, lényeges célkitűzéseit az első szám tárca rovatában közölték. Úgy gondoljuk, ezen alapvető és a kor orvosi viszonyait is élesen tükröző dokumentumot nem lesz érdektelen hosszabban idézni:

„Tárca

Pest, május 27. Hálás elismeréssel azok iránt, kiknek erkölcsi erélye lehetővé tette folyóiratunk megindítását, s kik eddigelé más szellemi munkálatokkal tartalmához járultak, megnyitjuk az orvosi hetilapot.

Fogadják őszinte köszönetünket a közügy nevében különösen a t. c. egyetemi tanárok és segédeik, kik szaktudományokbani tapasztalataik és a kórodai előadásaik rendes közlésével biztosítani szíveskedtek lapunk becsét; — úgy szinte a pesti kórházak t. c. főorvosai s mind azon kartársak, kiknek ügy szeretete bizalommal karolta fel a keletkező vállalatot, s kik bennünket tettleges részvételükkel szerencséltettek.

A Cs. k. helytartóságnál levő t. egészségügyi tanácsosok és megyei főorvosok vegyék köszönetünket azon készségért, mellyel az orvosi személyzet névjegyzékét velünk közleni szíveskedtek, s ne sajnáljanak továbbá is oly szaklap érdekében működni, melynek feladatai közt nem utolsó helyet foglal el közegészségi ügy, melynek vezetésével őket a magas kormány bizalma felruházta.

Minket, mint már lapunk előleges jelentésében kimondottuk, annak megindítására azon komoly meggyőződés ösztönzött, hogy kötelességünk a nemzet irányában meg tartani és továbbfejleszteni azt, mit elődeink szakunkban ránkhagytak, hogy kötelességünk a tudomány, a szenvedő emberiség s mimagunk iránt; elkövetni képességünk szerint mindent, mi a józan és észszerű gyógyászat terjedését és önálló felvirágozását közöttünk elősegítheti.

Ezen kötelesség érzete mindnyájunknál közös volt; hogy mi határoztuk el magunkat a hitünk szerint szükséges magyar orvosi lap létesítésére, annak indoka nem az volt, mintha kizárólag hivatottaknak éreztük volna magunkat ezen vállalatra, hanem mivel évek lefolyta alatt más valaki nem igen találkozott, ki abeli óhajtásunkat életbe léptette volna.

A kötelesség sürgető szava, szándékunk tisztaságának öntudata, s azon férfiaknak, kiket imént hálával említénk tisztelő bizalma, bátorított bennünket megkísérteni a közhasznú folyóirat megindítását, melynek fenntartására, fejlesztésére és gyümölcsöztetésére egyesítve kívánnak látni honunk legjelesb tudományos képességeit.

Célunk: az orvosi tudomány művelése közöttünk és általunk: figyelmeztetni ügyfeleinket a tudományos orvosi világ tanulmányaira és fölfedezéseire; terjeszteni és meghonosítani közöttünk az okszerű lehetőleg tüzetes kórbúvárlatot, elveit és eljárását; megörökiteni hazánk javára kitűnő szakembereink tapasztalatait, és buzdítani őket a nemzeti figyelem és eredő közhaszon által nemes munkálkodásban kitartásra; ébren tartani honunk minden vidékein a tudományos haladás és nemzeti műveltség iránti részvétét: értékesíteni tanintézeteink és kórodáink tanulságos anyagát; közre munkálkodni honunk egészségi viszonyai és kincsei megismerésére, és az orvosi hivatás tudományos és erkölcsi emelésére . . .

Hazafiúi bizalommal szólítjuk fel ismételve Magyar- és Erdélyhon minden ajkú orvosait, gyógyszerészeit és természet barátait, hogy a közügy előmozdítására velünk kezet fogjanak, gondunk lévén, hogy a nem magyar cikkek is lefordítva jelenhessenek meg.

Kérjük különösen a megyei, a járási és községi orvosokat; hogy a közegészség tényezőit tanulmányozva, melyek vidékük természeti tulajdonaiból, lakossága sajátságos életmódjából, foglalkozásaiból és művelési minőségéből erednek, bennünket a tapasztalatokról értesíteni szíveskedjenek. Kérjük honbeli mindennemű kórházak orvosait, hogy a gondviselésük alatt levő kórházak állapotáról, a betegség neméről, lefolyásáról és szereléséről minket tudósítsanak; — a gyakorló orvosokat általán; hogy hivatásuk teljesítéséről a tanulságos eseteket kiszemelvén . . . küldjék be: gyógyszerészeket; hogy szakukba vágó tárgyak avatott fejtegetése által lapunk ezen rovata becsét emelni szíveskedjenek; végre a természet búvárokat; hogy azt, mi a kórtanra világot áraszthatna választott tudományok részéről, velünk közleni ne terheltessenek.

Az orvosi lap csak ily egymásba vágó erők egyesítése által felelhet meg valódilag céljának: csak ezen úton lehet k. a. kartársunk óhajtása szerint „hatalmas, érdekes, kimerítő és olcsó" — hatalmas: a honbeli minden ügyfelek lankadatlan részvétele és közhasznú hatása által; érdekes, tudományos jelessége és közös szellemi életet változatosságánál fogva; kimerítő aként, hogy minden olvasója szükségeit és érdekét benne képviselve szemlélhesse, és olcsó; — aránylag azon élvezethez, melyet mindegyikünknek nyújthatni fog.

A legközelebb lefolyt évek végzete megváltoztatá hazánk hagyományos életét, s összeolvasztá ezt az összes birodalom és egész Európa életével és sorsával.

Hazánk jóllétével és polgári haladásának az új kor alapjain, a tudomány, az ipar és művészet művelése; az egyéniség, s a tisztán emberi erkölcs és érdem kiképzése által — emelkednie, nemzetiségünknek ezen ösvényeken fejlődnie kell.

És fejlődni és emelkedni fog! . . .

Az orvosi lap nem fogja a hazát fölépíteni, sem tudományos csodát szülni, de ha minden becsületes munka megtermi gyümölcsét, ha a földművelő földét munkálva hasznos szolgálatot tesz a közjónak, — mi is tehetjük azt kötelességünket teljesítve, tudományunkat művelve.

Az egyesülési szellem korunk legtermékenyebb eszméje, a sajtó természetes eszköze. Egyesüljünk, hogy tehessünk!"

Érdemesnek látszik az előszóban előforduló néhány motívumra külön is felhívni a figyelmet. Például, hogy az „Orvosi Hetilap" az ország „minden ajkú" orvosainak a közlönye kívánt lenni, és ígéretet tettek anyanyelvükön írott cikkeik lefordítására és közlésére. A fővárosi orvosok mellett a vidék, a megyék és kórházak orvosait is maguk köré kívánták tömöríteni, felszólítva őket, hogy sajátos meglátásaikat, jelentéseiket kórodáikról tegyék közzé.

Feltehetően a hatóságokat az „Orvosi Hetilap" engedélyezésére az a körülmény is ösztönözhette, hogy a kiadott közegészségügyi rendeletek gyorsabban eljussanak az ország minden vidékére. Erre a feladatra a „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn" már nem látszott megfelelőnek.

A legfőbb segítséget az „Orvosi Hetilap" számára a pesti egyetem orvosi karának professzorai és a gyakorló orvosoknak, a kórházak gyógyászainak támogatása jelentette, amint erre a bevezető is utal.

Hosszú időn át megőrzött szerkezeti felépítésében a következő rendszert vezette be az „Orvosi Hetilap": szakcikkek, tárca, külföldi irodalom, társulati hírek, gyógyszertani közlemények, kinevezések, pályázatok, hirdetések.[3]

Később a lap keretében önálló szakmai mellékletek is megjelentek. A gyógyászok minden rétege egyöntetű örömmel üdvözölte az „Orvosi Hetilap"-ot jelentkezése alkalmából. Elsőnek egy gyógyszerész jelentkezését idézzük:

„Tisztelt szerkesztőség! *Pesten, tavaszhó 1857.*

Úgy hiszem, minden ügyfelem érzületét nyilvánítom, midőn önök orvosi hetilapját, nevezetesen pedig a program azon célzatát, miszerint abba gyógyszerészi tárgyalások is fölvétetnek, mindjárt az első számban örömmel üdvözlöm, s annak általában, és különösen mint nagy terjedelmű hazánk egyetlen magyar orvosi folyóiratának élénk pártoltatást kívánok. Főleg azon ügyfeleimtől, kik a magyar nyelvben járatosabbak mint a németben, bizton remélem, hogy az illető magas rendeletekkel és a gyógyszerészet terén föltűnő nevezetesb eseményekkel ismerkedhetésekre kínálkozó alkalmat el nem mulasztandják; annál kevésbé, mivel fájdalommal tapasztaltuk, hogy már az első magyar tisztán gyógyszerészi folyóirat elismert jelességű vezetés mellett sem állhatott fenn; minek oka nem annyira az egyes szakférfiak kevés számában, mint inkább a hiányzott részvétben található. Három évtized óta már nem lehet kérdés többé; valjon a gyógyszerésznek szükséges-é, hogy a szakával összevágó tudományokkal egyenlépést tartson?... haladás pedig kiválólag időszaki iratok által eszközöltetik, mik imént hasznosak voltak: most azonban már szükségesekké lettek.

Az orvoslat és gyógyszerészet eredetére vetett futó pillanatból kitűnik, hogy gyógyszerészi tárgyalások orvosi lapban igen természetes helyükön vannak. Gyógytan és gyógyszerészet története egy: mindegyik egyazon forrásból fakad. Az ősvilág bölcsei vagy papjai betegségekkel bánván, egyszersmind gyógyszereket készítettek; ugyanegy kéz gyógyított és készített gyógyszert. A természet titkos erőiveli megismerkedés után elvált ugyan a két foglalkozás; de mindig egy irányon maradt, úgy hogy csecsemő koruktól fogva ugyanegy anya hű gyermekei karonfogva futák egész életpályájukat ugyanazon közös cél felé; s kell hogy érett korukban is önönérdekükben s közjó tekintetéből fönntartassék kölcsönösségük; kell hogy erőteljesen és hathatósabban működjenek együtt mint valaha. Azért minden erre szolgáló alkalom örömmel üdvöz legyen! Ezt használom én is, hogy a tisztelt szerkesztőségnek orvosi lapjába gyógyszerészeti tárgyak önkénytes fölvételéért köszönetet mondjon.

Müller B. Gyógyszerész"[4]

Nemsokára egy vidéki orvos is lelkesen köszöntötte az „Orvosi Hetilap"-ot:

„Tárca

Őszinte szózat vidéki ügyfeleimhez. Dr. Karsay Lajos gyakorló orvos Győrött.

Üdvözlöm a magyar orvosi hetilapot csinos külsejével, dús tartalmával! Megjelenésével régi s forró vágyam teljesült. Örvendetes tevékenységet kifejtő irodalmunkban, mi orvo-

[3] Palla Ákos: *Az Orvosi Hetilap centenáriumi emlékkönyve.* Bp. 1959.
[4] *OH* 1857, 1, 9.

sok maradtunk utoljára. Azért hinni merem, mikép széles e hazában nincs is orvos, ki e orvosi lap megjelenésén szívéből ne örvendene; s létesítőinek köszönetet ne szavazna . . .

Eddig minden felé hangzott ajkainkról a méltó panasz «nincs orvosi közlönyünk», íme most megindult! Legyünk rajta, hogy fönn is állhasson . . . egyenesen tőlünk függ, . . . mert mi vidékiek képezzük a többséget . . . biztosítsuk a lap anyagi fönnállását, járassuk azt mindnyájan! . . ., hagyjuk azt a szokásos mentegetődzést: «előbb bevárom, milyen lesz a lap: ha megérdemli hozatom« . . . gyámolítsuk a lapot szellemileg, saját dolgozatainkkal is! . . .

Írjon kiki úgy hogyan tud, magyarul vagy németül, s bízza a szerkesztőre a lefordíttatást vagy hibái kijavítását . . . Orvosi irodalmunk még nem haladt annyira előre, hogy hétköznapi munkásokra szükség ne volna . . . mi vidéki orvosok képezzük karunk többségét; tőlünk függ a magyar orvosi lap üdvös fönnállása. Gyámolítsuk azt anyagilag és szellemileg."[5]

E bőséges idézetekkel a gyógyítás emberei különböző rétegeinek reagálását kívántuk szemléltetni és egyben bemutatni azokat a problémákat, melyek a korabeli gyógyászokat foglalkoztatták. A levelekből kitűnik az a kor követelményeihez viszonyított széles körű összefogás, mely az első igazán hosszú életű magyar orvosi folyóirat létrejöttét elősegítette. Maga a lap így ír erről a szinte várakozáson felüli támogatásról:

„*Megindulása óta reményfölötti rokonszenvekkel és gyámolító tetterővel találkozott lapunk. Örvendetes jelenség arra, hogy hazánk földe a szaktudományoknak sem parlag tér többé. Csekély erővel kezdtünk, nagyobbak által támogattatánk, s már most nem kételkedünk az iránt sem, hogy kitűzött pályánkon megakadás nélkül folytathatjuk őszinte törekvéseinket.*" (Előfizetési fölhívás az „Orvosi Hetilap" új évi folyamára.)[6]

Az „Orvosi Hetilap" már megindulásának első évében fontos orvostársadalmi, szociális kérdéssel kezdett foglalkozni: „*Mily szomorú állapotban maradnak gyakran az orvosok özvegyei, árvái, sőt az államtól díjazott orvosok nyugdíjas özvegyei sincsenek nélkülözéstől biztosítva . . .*

Dr. Hermann fölhívását az Allg. med. Zeitung 41-ik számában olvastam — írja a cikk szerzője —, *mely dr. Wojtitz székesfehérvári orvosnak a Zeitschr. für Natur- und Heilkunde 1851. 15-ik számában tett javaslatára is figyelmeztetett.*" Ezután a szerző, Nádherny Károly Árva-Turóc megyei főorvos ismerteti tervét egy önerőből létesített nyugdíjintézet szervezésére: „*A tervem iránti részvéttől függ: valjon magukat a tagoknak nyugdíjaztatása mint eredetileg tervembe foglaltam, kivihető-e?*" (Javaslat nyugdíjintézet szervezésére, orvosok, sebészek, gyógyszerészek özvegyei, árvái számára.)[7]

A folyóirat megjelenésének első évében jelentősebb tanulmányok jelentek meg például Tormay Károlytól, Pest város főorvosától, orvosstatisztikai és budapesti népességmozgalmi kérdésekről. Beszámolt egy nemzetközi statisztikai ülésről is:

[5] *OH* 1857, 5, 65—73.
[6] *OH* 1857, 29, 461—462.
[7] *OH* 1857, 25, 383

„Az 1857-ik évi August 31-től September 6-ig Bécsben tartott harmadik nemzetközi statistikai gyülekezet üléseinek vázlata orvosi szempontból."[8]

Nemcsak fővárosi, de vidéki orvosi problémákkal is rendszeresen foglalkoztak. Ilyen volt például: *„Évi tudósítások Baja város közegészségügyi állapotáról 1856-ik évről."*[9]

Szerzője Rosenmann Pál, Baja város tisztiorvosa.

Máig is talán legnagyobb jelentőségű eseménye volt az „Orvosi Hetilap"-nak, hogy közzé tette Semmelweis Ignác világhírű munkáját, *A gyermekágyi láz koroktanát* magyarul. Semmelweis így vezeti be a nagyjelentőségű művét:

„Történetileg akarom előadni miként lettem kétkedővé a járványos gyermekágyi láz tana fölött, miként fedezém föl az irtózatos halálozás valódi okát, melynek eltávolításával a halálozást is nagy mérvben szerencsésen meggátolni sikerült . . ."[10]

Meg kell még említeni, hogy Semmelweis belső munkatársa volt az „Orvosi Hetilap"-nak. Később a lap egyik mellékletének szerkesztője is lett. A folyóiratnak egészen haláláig rendszeresen írt és a személyével kapcsolatos hírek is folyamatosan megjelentek a lapban. Például a „Napi hírek" rovat közölte a zürichi egyetem megtisztelő ajánlatát: *„Semmelweis tanár a zürichi egyetem szülészeti tanszékkel és női kórodai igazgatóságával megkínáltatott. A jeles egyetem meghívása a híres physiolog és vegyész Moleschott igen hízelgő levele kíséretében érkezett a t. tanárhoz. Örvendünk t. tanárunk tudományos érdemei e nyilvános elismerésének, de reméljük, hogy tanintézetünkhöz hű marad s a külföld megtisztelő meghívását megköszöni".*[11]

Köztudott tény, hogy Semmelweis legjelentősebb munkájának megjelenése előtt lényegében nem foglalta írásba tudományos eredményeit. Az „Orvosi Hetilap" szerkesztője Markusovszky rábeszélésére szánta rá magát tudományos publikálására.[12] Külön ki kell emelni, hogy munkáját először magyarul írta meg és először az „Orvosi Hetilap"-ban jelentette meg és csak azután fogott neki a német nyelvű monográfia megírásának.[13]

Az „Orvosi Hetilap" hivatalos közleményeinek egy részét a hazai német nyelvű orvosi lapból a „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn"-ból vette át. Például a „Hivatalos" rovatban így közöltek egy átvett rendelkezést: *„A főnálló rendelkezés értelmében minden területen letelepedő orvosi személy magát a letelepedés idején a főorvosnál jelentse, ki a kerületében állomásolt orvosi személyzet jegyzéke folytonos nyilvántartására köteleztetik. A sopronyi cs. kir. helytartósági osztály kibocsátványa minden cs. k. megyei hatóságokhoz 1858. évi Január hó 15-ről."*[14]

[8] *OH* 1857, 18, 28.; 19, 296—301.
[9] *OH* 1857, 24, 367.
[10] *OH* 1858, 1, 1—5. (és a további folytatások)
[11] *OH* 1858, 3, 48.
[12] Benedek István: Semmelweis szobra. *Bolond világ* Bp. 1969. 429.
[13] Zoltán Imre: Semmelweis élete és működése. *Orvosi Hetilap.* 1957, 41, 1126—1131.
[14] *OH* 1858, 7, 1112

A „Honi könyvészet" figyelemmel kísérte a hazai gyógyászati kiadványokat. Például Glatter Ede német nyelvű orvosstatisztikai tudósítását ismertették:

„Dr. Glatter Ed. pest-pilis megyei főorvostól megjelent «Jahresbericht über die Verhältnisse des pest-pilischer Komitats im Jahre 1855/6» című 8 ívre terjedő statisztikai munka . . . A t. c. szerző a «Zeitschr. für Natur- und Heilk. in Ungarn» ez évi 6. számában maga kedélyesen «mint apa kisdedeit» úgy mutatja be könyvét a közönségnek és világnak. A munka tiszta jövedelme a pest-pilis megyei orvosok és sebészek özvegyei és árvái segélésére van szánva."[15]

Különböző gyógyintézetek beszámolóit rendszeresen közölték. Érdemesnek látszik Lyackovics János tanársegédnek a *„Töredék a budai magánőrüldéből"* című cikkéből idézni, amelyben még ma is nagyon időszerűnek ható elméletet fejt ki az ideggyógyászat területéről:

„Nem feledhetni ki a gyógyhatányok közül a zenét, úgyszinte a színi előadásokat, melyekben a betegek magok vesznek részt . . .

Még nagyobb érdekűek az őrüldei bálok, melyekre a betegek már jóval előre készülnek . . .

Országos intézetekben műhelyek vannak, ahol a kézműves osztálybeli betegek dolgoznak."

Végül külön fel kell hívni a figyelmet arra, hogy Lyackovics már 1858-ban felismerte a biblioterápia jelentőségét:

„A műveltebb osztályú betegek részére van olvasó terem, célszerű könyvtár, több rendbeli lap, teke asztal, zongora stb. melyeknek engedélyezése az orvostól függ, ki ezáltal tartja fönn magának a szükséges vonzalmat."[16]

A „Vegyesek" című rovatban megjelent egyik közleményből arra következtethetünk, hogy az „Orvosi Hetilap" példányszáma hatszáz lehetett. Elég tekintélyes szám volt ez akkor egy szaklap esetében: *„Dr. Boros . . . urat kérjük szíveskedjék egy példányt hozzánk küldeni fürdői monográphiájából . . . Még célszerűbb volna ilyetén az orvosi közönséget . . . illető röpiratokból 600 példánnyal többet nyomtatni, s az „OH"-hoz mellékletül küldeni az előfizetők számára."*[17]

A „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn"-hoz hasonlóan[18] az „Orvosi Hetilap" is sajtóvitába keveredett a Wiener Medizinische Wochenschrift-tel és különösen Wittelshöferrel a lap magyarországi származású szerkesztőjével. A polémia a bécsi orvosi hetilapnak egy lebecsülő kitétele — *„Kultur kommt nicht von Osten"* — miatt tört ki.

„Kilépünk tehát a síkra fegyvertelen Dávidként a felfegyverzett a tetőtül talpig páncélos Góliáth ellen, s a bennünket «Unverstand, Rohheit, Keckheit, Idiot» stb. efféle

[15] *OH* 1858, 8, 128.
[16] *OH* 1858, 27, 427–431.
[17] *OH* 1858, 28, 448.
[18] *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn.* 1859, 10, 80.; 12, 96.

kultúrsynonimákkal tetéző óriás-philiszteusnak gőgös sértegetéseire válaszunk nem lévén, néhány sima kövecset készítünk parittyánkba . . ."[19]

A szerkesztő az 1858. évfolyam végén bejelenti az előfizetői díjak felemelését. Nyilván anyagi problémák vetődtek fel a lap kiadásával kapcsolatban. Egyben arról értesülünk, hogy a cikkekért honoráriumot is fizettek: „*Lapunk előfizetési díját . . . fölemelendőnek véltük azon határozattal, hogy az ekként begyülendő összeg az . . . említett célra — korszerű orvos-természettudományi munkák díjazására, s illetőleg tudományos folyóiratunk jótékony hatásának emelésére fordíttassék . . .*" A külföldi lapok árára is hivatkozik a szerkesztő: „*Lapunk árának ezen csekély emelése szükségét és célszerűségét még egyéb okokkal támogatni s a külföldi, sokkal előnyösebb állású lapokkal összehasonlítások által indokolni teljesen fölöslegesnek tartjuk.*"[20]

A „Lapszemelvények" rovat a külföldi orvosi lapok cikkeinek a kivonatát közölte. Elég széles körű folyóiratbázist kivonatoltak, e közlés alátámasztása indokoltnak látszik az 1858-as évfolyam végén (32—46. sz.) felhasznált idegen nyelvű folyóiratok címének felsorolása az eredeti formában: Annales d'Hygiene publique et de Médicine Légale, Aerztl. Hausfrau, Berlin Medic. Zeit., Bull. de Thérap., Le Courrier médical, Dublin Hosp. Gazette, Gaz. méd. de Paris, Jour. de chimie méd., The Lancet, Medical Times and Gazette, Opthalmic. Medic. Zeit, Revue Medical, Union Medicale.

Ugyancsak 1858-ban a következő ismertebb szerzők neveivel találkozhatunk: Poor Imre, Kun Tamás, Tormay Károly, Kanka Károly, Kátai Gábor, Bókay János, Balassa János, Hirschler Ignác, Semmelweis Ignác stb. Ebben az időben szinte valamennyi ismertebb orvosi szerző publikált az „Orvosi Hetilap"-ban. Ebben bizonyos szakadást majd csak a „Gyógyászat" megjelenése idéz elő 1861-ben.

1859 végén bejelentették, hogy a szerkesztőséget kibővítik, új belmunkatársakat vonnak be a külföldi szaklapok referálásába, és a továbbiakban a gyakorló orvosok igényeit is fokozott mértékben kívánják kielégíteni:

„*Tisztelt olvasóinkhoz!*

. . . A lehangoltság legsúlyosabb idején kísérletképen megindított folyóiratunkról is elmondhatjuk, hogy az nemzeti művelődésünk terén ezidőszerint szükségessé vált . . . magyar orvosi lap nélkül el nem lehetnénk, s hazánk és enmagunk iránti véteknek tartanánk azt elejteni.

A nemzeti tudományos élet ily általános lendülete és szilárdulásánál, az OHL szerkesztősége elérkezettnek véli az időt, hogy saját főczélja kockáztatása nélkül, a pusztán gyakorló orvos igényei kielégítésére is fordítsa figyelmét, s egy tartalomdús szemlében az eredeti forrásokból s mielőbb közölje mindazt, mi érdekes és hasznavehető a külföldi irodalomban megjelenik.

A jövő évben Dr. Poor Imre egyetemi magántanár szíves lesz eddig is tanúsított erélyével a szerkesztőség teendőiben mint szerkesztőtárs osztozni . . . szakértő ügyfeleink közül is többen szövetkeztek az egyes szakmák állandó vezetésére, s eddig hiányos könyvismertetés és bírálat eszközlésére . . ."[21]

[19] *OH* 1858, 29, 463—464.
[20] *OH* 1858, 49, 779—780.
[21] *OH* 1859, 50, 811—812.

Egyébként Poor Imrének a szerkesztésbe való bevonásából később komoly problémák adódtak.

A következő évben ismét foglalkoztak a lap kibővítésének a problémájával. A cikk elején önkritikát is gyakorolnak:

„*Nem voltunk eléggé általánosak, s nem engedtünk nagy tért a világirodalom ismertetésének, — nem hoztuk . . . a lapszemelvényeket . . .*

Mi feladatunkat nem fogtuk fel az orvosi gyakorlat pillanatnyi szükségei, hanem az élő tudomány s egy szebb jövő szempontjából . . .

Az Orvosi Hetilap is elérkezettnek véli az időt, hogy feladatának, másik czéljának kiviteléhez rendszeresen fogjon, s munkássága körébe vonván az orvos gyakorlati szükségeit, hasábjain a külföldi lap és könyvirodalmat is minél alaposabban ismertesse meg, s kivált azon ügyfeleket, akik mindennemű és nyelvű lapot nem tarthatnak, az egyetemes orvosi tudomány állásáról folyton tudósítsa."[22]

A szakosított lapszemlék készítésére sikerült megnyerni kiváló szakértőket: a belgyógyászat Wágner János egyetemi tanár, bőrgyógyászat és bujakór dr. Poor Imre, sebészet dr. Kovács Endre és dr. Lumniczer Sándor, nőgyógyászat és szülészet dr. Semmelweis Ignác egyetemi tanár területe volt. További közreműködők voltak: Hirschler Ignác, Bókay János, Koller Gyula, Tormay Károly, Czermák János, Kátai Gábor. Az angol nyelvű lapok figyelését a szerkesztő, Markusovszky vállalta. A lapbővülés havonként egy ívnyi terjedelmű növekedést jelentett. Ugyanakkor bejelentették az orvosi műszótár munkálatainak befejezését is. Arról is írtak, hogy „*czélunk eddigi marad: mívelni a magyar orvosi tudományt s ezen irányban ható erőket egyesíteni és értékesíteni. E czél elérése végett fölkérjük továbbra is a két haza minden magyar és nem magyar-ajkú orvosainak és gyógyszerészeinek szíves részvétét.*" A közleményt már együtt írják alá a lap „felelős szerkesztői": Markusovszky és Poor.

Igen érdekes hír jelent meg a „Vegyesek" rovatban egy Pesten létesített tudományos, orvosi olvasókörről.[23]

„*A pesti közkórházbeli másod- és harmadorvosok közmegegyezéssel tudományos olvasókört alakítottak magok közt, melynek czélja bel- és külföldi orvosi lapokat járatván, tudományunk gyarapodási mozzanatait figyelemmel kísérni, a közkórház külön beteg osztályain előforduló tanulságosb esetekről egymást tudósítani, s így a kórházi gyakorlatot érdekesíteni, czélul tűzte ki, továbbá az olvasókör a köz kórházi egyes betegosztályok gyógyműködéséről, s az érdekkel bíró kóresetekről «Orvosi Hetilap»-unkat s ezáltal t. olvasóinkat tudósítani. Fiatal orvostársainknak a rég óhajtott tevékenysége — az ige testté fogván válni új lendületet adand a közkórház eddigi életének.*"[24]

Feltehetően ez volt az első jelentősebb kezdeményezés hazánkban egy tudományos orvosi olvasókör létrehozására és ebben az „Orvosi Hetilap"-nak is jelentős szerepe volt.

[22] *OH* 1860, 1, 1—4.
[23] Batári Gyula: „Tudományos olvasókör" 1860-ban. *Könyvtáros*. 1972, 7, 400
[24] *OH* 1860, 2, 40

Poor Imre 1860 júliusában kivált az „Orvosi Hetilap" szerkesztőségéből, éppen Markusovszky távollétében. Kiválását a következő formában jelentette be:

„Alolírt ezennel lemondok az OHlap szerkesztéséről, visszaadván ebbeli jogomat dr. Markusovszky ügyfelemnek, ki engem az együttszerkesztésre meghívott. Hazafias kötelességemnek tartom ezentúl mint munkatárs orvosi közlönyünket erőm csekélységéhez képest pártolni.

Pesten 1860. júl. 30.

Poor Imre orvostanár sk."[25]

Ez a kiválás hosszú és minden haszon nélküli vita kezdetét jelentette, amelyben a volt szerkesztőtársak kölcsönösen vádaskodtak egymás ellen. Ez a vita csak tovább fokozódott, amikor Poor megindította saját lapját, a „Gyógyászat"-ot.

Poor elsősorban azért neheztelt Markusovszkyra, mert az sajnálkozással írt a német anyanyelvű Czermák professzornak a pesti egyetem orvosi karáról való távozásáról. Poor ezt önkényesen úgy értelmezte, mintha Markusovszky azt nyilvánította volna ki, hogy Czermák helyét magyar ember nem is tudná betölteni a pesti egyetemen. Talán néhány idézet kissé világosabbá teszi a ma már elég nehezen érthető vitát. Feltehető azonban, hogy a felszíni kérdések mélyén alapvetőbb ellentétek húzódhattak meg már a szakítás előtt is. Íme az idézetek:

„Rendkívüli melléklet az OHlap 34. számához

Pest, augusztus 16-án 1860

Lapunk 31. számában számot adva az OHL szerkesztése körül távollétünk alatt létrejött változásokról, minél egyszerűbben adtuk elő a történteket, híven ragaszkodván lapunk bizottmánya azon tisztelt tagjainak előadásához, kik távollétünk alatt a dologba befolytak.

T. ügyfeleink tájékoztatása végett szükségesnek véljük egyúttal a már több alkalommal említett bizottmány tagjainak neveit . . . közölni, kikre volt szerkesztőtársunk nem is nézetei, de eljárása megbírálását bízni nem akarta. A tisztelt férfiak kiknek neveit ezennel, magyar orvosi lapunk keletkezése és fennállása körül is szerzett érdemeikért hálával említjük: Balassa, Semmelweis és Wagner egyetemi tanárok, Bókai és Kovács E. kórházi főorvosok, és Lumniczer s ügyfeleink, kikhez időszakonkint még egyik vagy másik orvostársunk csatlakozott." Ezután Poor levele következik, melyet Markusovszky lovagiasan leközölt. Ez tartalmilag megegyezik azzal a levéllel, amelyik az Orvostörténeti Közlemények 50. kötetében megjelent.[26]

„Az egész kérdés nem nyelv, de becsületkérdés volt — folytatta Markusovszky —: *mi sem honi tudósaink érdemét nem becsméreltük, sem nemzeti nyelvünk jogaihoz öngyilkos kézzel nem nyúltunk. Gyávaságnak tartottuk volna, bármi körülmények közt*

[25] *OH* 1860, 31, 522.

[26] Antall József: Egy ismeretlen levél — Poor Imre szakítása Markusovszky Lajossal. *Comm. Hist. Artis Med.* 50 (1969), 141—148.

nyíltan ki nem fejezni elismerésünket tudományunk érdekében szerzett érdemei fölött azon férfiúnak, ki élettani intézetünk újjáteremtője és lapunk szorgalmas munkatársa volt, csupán azért, mert nem a mi vérünkből való . . .

Markusovszky Lajos"

Az 1860. 32. számtól Poor neve lekerült az „Orvosi Hetilap" fejlécéről.

Sajnálatos módon a Markusovszky—Poor vitába bekapcsolódtak a korabeli napilapok is, és ily módon belső szakmai, orvosi ügyek kerültek a lényegében illetéktelen nagyközönség tudomására. Ezt a hibát Poor követte el. Az év végére nyilvánosságra került az a körülmény is, hogy Poor Imre lapalapításra kért és kapott engedélyt a helytartótanácstól. Az „Orvosi Hetilap" szerkesztője tárgyilagos hangnemben üdvözli az új orvosi orgánumot:

„*Vegyesek*

— a magyar orvosi időszaki irodalom, mint olvassuk, egy új orgánummal fog szaporodni. Dr. Poor úr orvosi lap kiadási engedélyéért folyamodott, s azt meg is nyerte. Mi mellőzvén minden tekintetet, tisztán a tényt tartjuk szemünk előtt, mindőn az újdonságot t. ügyfeleink tudomására hozzuk. Az orvosi tudomány oly gazdag . . . hogy nem egy, de tíz lap sem képes azt tökéletesen képviselni . . . ha nemzeti nyelvünk . . . a tanintézeteknél őt megillető jogát visszanyeri, s az orvosi ügyek intézését miénknek fogjuk mondhatni: — úgy reméljük mit egy évvel ezelőtt még nem igen mertünk volna, hogy orvosi tudományunk és tudományos életünk is oly területre tehet szert, mely több közlöny létét is nemcsak hasznossá, de lehetővé is fogja tenni. Óhajtjuk, hogy a lapok számával a tudomány haladása a munkatársak száma s az olvasók részvétele is egyenlépést tartson."[27]

Különben Markusovszky tárgyilagossága odáig terjedt, hogy előfizetési felhívást tett közzé lapjában a „Gyógyászat"-ra. Egyben bejelentették a folyóirat 1861-ben történő megjelenését is.[28]

Ebben az időben érdekes történeti írást tett közzé Kátai Gábor: „*Történeti tanulmány a magyar egyetemi ügy körül különös tekintettel a magyar orvosi egyetemre és irodalomra a legrégibb időktől máig*" címmel.[29] A cikk megemlékezik az „Orvosi Hetilap" elődeiről, az „Orvosi Tár"-ról és Schöpf-Merei lapjáról is. A magyar orvosi irodalom két legjelentősebb alakjának Rácz Sámuelt és Bugát Pált tartja.

1860 végére megküldték az előfizetőknek a beígért „műszó-gyűjtemény" első ívét. A szótár összeállítása valóban kollektív munka volt, ugyanis többen vettek részt a szavak gyűjtésében: Balogh K., Hirschler, Jendrassik, Kátai, Kocsis, Kun T., Lumniczer, Mádi, Maizner, Poor, Stokinger, Tóth I. és Wagner S. Magát a szerkesztést Kocsis Lajos belső munkatárs vállalta el.

E korszakban Semmelweis ismét terjedelmes cikk megírására szánta el magát és

[27] *OH* 1860, 41, 810.
[28] *OH* 1860, 42, 834.
[29] *OH* 1860, 9, 13, 21, 29, 30, 33, 35. számok

ezt a lap több folytatásban közölte: „*A gyermekágyi láz fölötti vélemény különbség köztem s az angol orvosok között.*"[30]

Az „Orvosi Hetilap" felfigyelt egy-egy új, érdekesebb hazai kiadvány felbukkanására is. Így értesülhetünk Sugár Fábiusz „Orvosi Napló"-járól: „*Újévi vendégünk az «Orvosi Napló» megjelent . . . tavalyinál csinosabb, czélszerűbb alakban . . . szokásos zsebkönyvek fogalmának jobban megfelel . . . nem titkolhatjuk örömünket a felett, hogy az O. N. főcikke egy minket legközelebbről érdeklő történelmi rajz . . . Weszprémineknek . . . munkájából szedegetett s helyes felfogású korrajzzal felelesztett munkálat elismerésünket érdemli ki*"[31] Ugyancsak ismertették Batizfalvi Sámuel pesti orthopédiai magángyógyintézete működését ismertető évi jelentést is.[32] Megemlékeznek a „Gyógyszerészeti Hetilap" megindulásáról is,[33] melynek alapítása bizonyos tehermentesítést jelentett az „Orvosi Hetilap"-nak, mert ezután már sokkal kevesebb gyógyszerészeti vonatkozású anyagot kellett közölniük.

Egyébként a szerkesztőség nem ragaszkodott mereven az orvosi tárgykörhöz, például megjelentették Bakody Tivadar cikkét, amelyben a testgyakorlás felvételét javasolja az iskolai tantervbe (Országos testgyakorlat).[34] Maga Bakody a hasonszenvi orvoslás híve és a testgyakorlás bevezetésének egyik legjelentősebb szószólója volt.

Időről időre ismertették neves közéleti személyiségek elhalálozása utáni boncjegyzőkönyveket. Többek között gróf Teleki László tragikus halála után Flór Ferenc tette közzé a jegyzőkönyvet: „*Gróf Teleky László testének halál utáni vizsgálata*".[35]

Poor Imre lapjának, a „Gyógyászat"-nak megindulása után rendszeresen közölt személyeskedő jellegű támadásokat Markusovszky, az „Orvosi Hetilap" és körülötte tömörülő orvosok ellen. Időnként még a becsületbeli gyanúsítgatásoktól sem riadt vissza. Ilyen eset volt, amikor nyílt levelet intézett Markusovszkyhoz az Orvosi Könyvkiadó Társulat megalapítására hagyományozott pénzalap ügyében:

„*Nyílt levél Markusovszky L. tr. úrhoz*

Nekem jutott az a szerencse, hogy a tervezett «orvosirodalmi m. könyvkiadó társulat» előrajzát a b. e. Csausz szeretett tanárral 200 fnyi alap megajánlás mellett halálos ágyán aláiratni, innen az aláírási előrajz ivet Rupp tanár úrhoz vivén, mikor az mégegyszer kezembe került, már akkor Sauer, Rupp, Balassa, Semmelweis, Wagner stb. tanár tíznél több tudor urak mint ígérkezett 20 ftos részvényesei az alakulandó orvosirodalmi társulatnak voltak aláírva. Ezen aláírási előrajz ívről azóta semmit nem tudunk . . . Sóvárgunk a t. szerkesztőtárs nyilatkozata iránt . . ."[36] Később a vádakat mintegy továbbfejlesztve Poor visszatér a témára:

„*A «Gyógyászat» 52. számában felszólítottam az «Orvosi Hetilap» szerkesztő urát tudósítana minket arról, vajjon miként áll a «o.m.k.t.» ügye, melynek aláírási előrajz*

[30] *OH* 1860, 44—47. sz.
[31] *OH* 1861, 1, 6—7. Batári Gyula: „Gyógytani adomák" az első magyar „Orvosi Napló"-ban. *OH* 1971, 28, 1659—1660.
[32] *OH* 1861, 32, 640.
[33] *OH* 1861, 47, 943—944.
[34] *OH* 1861, 15, 291—293.
[35] *OH* 1861, 19, 371—373.
[36] *Gyógyászat* 1861, 52, 1095.

ívét másfél év előtt gondja alá vette . . . Markusovszky tr. úr nem tartotta méltónak, hogy felvilágosítást adjon. E mély halgatással M. úr következetesen és tettleg vallja be az OHlap morálját."[37] A támadások általában nem kímélték Semmelweis személyét sem.

Az „Orvosi Hetilap" szerkesztője az 1861-es év végén bejelentette, hogy más lett a lap nyomdásza, ugyanis Müller Emillel lejárt a szerződés, helyette Osterlamm Károlyt bízták meg a nyomtatással, majd azt is közölték, hogy „*jónak véltük lapjaink kiadását s szétküldését is saját kezünkbe venni.*"[38] A szerkesztőséget kibővítették az „*európai művelt nyelvekben is jártas*" Balogh Kálmánnal.

Az 1862. év első számában tudósítanak a lap továbbfejlődéséről és jellegváltozásáról:

„*Tárca*
Pest, jan 3-án 1862.
. . . jövőre kórházi és kórodai jelentések is gyarapodni fognak, s hogy Balogh tr. állandó és rendszeres közremunkálása folytán nemcsak a könyvismertetés és szemle rovatot sikerülend közvetlenül gazdagítanunk, — miről már az OHL. utolsó félévi folyama is tanúskodik, . . .
«Folyamatos haladás» az, mit szemünk előtt tartunk, s mit senki ki lapjainkat olvassa, tőlünk megtagadni nem fog . . .
Három dolog van, melyre a szerkesztőség a legközelebbi jövőben figyelmét kiválóan fordítani szándékozik: első az újabb szabatos orvosbúvárlati szellem minél terjedtebb meghonosítása . . . második: az eddig esetleg mostohábban kezelt orvosi tanok illő képviseltetése: harmadik: a magyar orvosi tudomány taneszközeinek szaporítása . . .
Napjainkban az orvosi tudomány sem egyes természettudományok, sem a kórodai észlelés, sem a statisztikai adatok összeállítása által egyedül nem fejlődhetik, de méltányolván valamennyi kútforrás becsét, tisztában van . . . az iránt, hogy alapját mindennemű szabatosan észlelt tények képezik . . ."

Tehát a lap jelszavává lett a „folytonos haladás", és ezt az adott lehetőségekhez viszonyítva igyekeztek is megvalósítani. Jó kezdeményezésekben nem volt hiány.

A Hetilap két közleményéből arról értesülünk, hogy a pesti Rókus kórház már a múlt század hatvanas éveinek elején egyaránt rendelkezett orvosi és a betegek részére létesített könyvtárral. Mivel a kórház nehéz anyagi helyzete miatt gyűjteményeit saját erejéből nem tudta továbbfejleszteni, ezért köztámogatásból próbálta gyarapítani állományát: „*Ez alkalommal a kórház igazgatósága, a közhasznú intézet s az itt kiképzésüket nyerő fiatal orvosok érdekében hazánk minden tisztelt kartársaihoz azon barátságos fölszólítást bátorkodik intézni, miszerint több példányban meglevő nélkülözhető tudományos munkák átengedése által e könyvtár szaporításához hozzájárulni szíveskedjenek.*

[37] *Gyógyászat* 1862, 12, 263—264.
[38] *OH* 1861, 51, 1042.

Minthogy azonban ily intézetben az olvasás sok szegény szenvedőnek enyhítésül, s a gyógyulást előmozdító kellemes szórakozásul szolgál, hasznos tartalmú mulattató könyvgyűjtemény beszerzése is óhajtandó volna.

A kórház igazgatósága e szerint az itt gyógyulást kereső számos betegek érdekében, minden emberbarátokhoz azon kérelemmel bátorkodik fordulni: miszerint ez intézet könyvtárát hasznos s jó irányú könyvek adományozása által gyarapítani szíveskednének."[39] A felszólításnak meg volt a kellő hatása, több száz tudományos és szórakoztató kötet érkezett a Rókus kórház címére.

„Így a könyvtár 145 tudományos, 362 mulattató, összesen 503 könyvvel gyarapodott, mely kegyes adományokért az igazgatóság az intézet és a szenvedő emberiség forró háláját nyilvánítja."[40]

A „Vegyesek" rovatból viszont arról szereztünk tudomást, hogy Semmelweis híres nyílt leveleit az „Orvosi Hetilap"-hoz mellékelik: *„A szenvedők érdekében valóban ernyedhetetlen buzgalommal fáradó Semmelweis Ignácz F. egyetemi tanár legújabb munkáját «Offener Brief an Sämmtliche Profesoren der Geburtshilfe» . . . jelen számmal küldjük . . . reménnyel várhatjuk . . . miszerint a szerző kitartását tökéletes elégtétel jutalmazza, mely csak tanának osztatlan elfogadásából állhat.*"[41] Köztudott tény, hogy e nyílt levelek szokatlanul éles hangnemben íródtak és lényegében nem segítették elő Semmelweis tanainak terjedését.

1863 végén ismét nagy jelentőségű bejelentést tett a szerkesztőség (Lapunk 1864-dik évi előrajza).[42] Arról értesülünk ugyanis, hogy egy orvosi szakágazat anyaga melléklet formájában jelenik meg. Az első melléklet a „Szemészet", Hirschler doktor szerkesztésében havonta egyszer került kiadásra. Majd ezt követi Semmelweis és Bókay közreműködésével a „Nő és gyermekgyógyászat". Ez a melléklet Semmelweis halála után azonban megszűnt.[43] 1865-ben ismét újabb melléklet indult, „A közegészségügyi és orvostörvényszéki orvostan", kéthavonkénti megjelenéssel. Ezután a lapszemléket is szakcsoportosításban kívánják közölni. Tehát bizonyos orvos-irodalmi specializálódás indult meg ekkor az „Orvosi Hetilap" keretein belül.

Közben polémiába keveredtek ismét egy bécsi orvosi lappal, az „Allgemeine Wiener Medicinische Zeitung"-gal a magyar nyelv kifejezési lehetőségeiről, ugyanis Bécsben kétségbe vonták, hogy magyarul jól lehet visszaadni általában az orvosi fogalmakat:

— Az „Allg. Wiener Med Ztg. f. évi 13-ik számában a «Notizien» rovatban, «Pester med Klinik» czim alatti megjegyzésben a többi között ezt olvassuk: «Minthogy a [tanári székre] jelöltek közt orvosi capacitás nincs . . . már az első alkalommal is napfényre kerül azon visszás állapot, mely onnan eredt, hogy a német culturának Pestről kiküszöbölésén szorgalmasan dolgoztak, s az orvosi tudományban a német nyelvvel vetekedhessék». — Tisztelet becsület a német nyelvnek és culturának, de igazság nyelvünknek és művelődési törekvéseinknek . . .

[39] *OH* 1862, 10, 198—199.
[40] *OH* 1862, 20, 397—398.
[41] *OH* 1862, 30, 598.
[42] *OH* 1863, 51, 1019—1020.
[43] *OH* 1866, 6, 51—52.

Valódi culturára idegen nyelven eddigelé semmiféle nemzet szert nem tett . . . mit német vagy bármely nemzetbeli orvostudósok írnak, magyar nyelven elég szabatosan vagyunk képesek kifejezni, arról t. bécsi ügyfeleink, ha nyelvünket tanulmányozni érkezésük van, bármikor meggyőződhetnek."[44] A szerkesztők igyekeztek megvédeni a magyar nyelv becsületét az orvosi szakterületen a bécsi osztrák kollégák ellenében. Ez a vita bizonyos fokig válasz volt Poor korábban tárgyalt vádjaival szemben is.

A Budapesten megjelenő német nyelvű lappal, az „Ungarische Medizinisch-chirurgische Presse"-vel is sor került vitára. Ugyanis a német nyelvű folyóirat a szerző nevének megjelölése nélkül vette át a cikket az „Orvosi Hetilap"-tól:

„*Vegyesek*

— Az «Ung. med. chirurgische Presse», mint értesültünk, szíves volt lapunk ez évi 28-ik számából egy czikket a fölhasi lüktetésről átvenni, a nélkül, hogy a forrást, ahonnan azt merítette megnevezné. Ez már magában véve nem igen illedelmes, habár nem példátlan eljárás, de ha már reá szánta magát, legalább kissé szakértőbb fordítóról kell vala gondoskodnia."[45]

Mivel az „Orvosi Hetilap" történetének tárgyalásában a kitűzött korszakhatárhoz értünk — 1867 —, csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a lap egyenletes, kiegyensúlyozott színvonalával napjainkig a magyar orvostársadalom vezető lapja maradt és egyike a legrégibb magyar folyóiratoknak is.

A lapnak az első most tárgyalt korszakára csupán a társlappal, a „Gyógyászat"-tal kialakult rendkívül éles polémia vetett némi árnyékot. A két orvosi folyóirat között kialakult helyzetéről így írt az egyik jeles orvostörténész: „*A két magyar orvosi folyóirat körül csakhamar nem két tudományos tábor, hanem két egymással szembe forduló ellenséges párt alakult ki. Mert nemcsak elvi kérdésekben, de személyiekben is támadta az orvosi karnak korabeli legjobbjait* [a „Gyógyászat"] *Markusovszkyt, Balassát, Semmelweist . . . stb., akiket néha személyenként, néha meg az «Orvosi Hetilap» clique-jének vagy clubjának a gyűjtőneve alatt együttesen is megtépázott.*"[46]

Sajnos azt is meg kell jegyezni, hogy az elsősorban a „Gyógyászat" részéről megindított személyeskedő vitákra időnként az „Orvosi Hetilap" is hasonló hangnemben reagált. Természetesen mindez nem homályosíthatja el az „Orvosi Hetilap" elévülhetetlen érdemét, amit a magyar orvosi irodalom megteremtése, megerősítése és végső fokon a hazai orvostudomány fellendítése terén végzett.

Zusammenfassung

Nach der Aufhebung des Ärztemagazins „*Orvosi Tár*" am Ende 1848 ist fast zehn Jahre lang keine ungarsprachige medizinische Zeitschrift erschienen. Bloß ein einziges heimisches Fachorgan, die deutschsprachige „*Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*" stand den ungarländischen Ärzten zur Verfügung.

[44] *OH* 1865, 14, 223—224.
[45] *OH* 1867, 48, 882—883.
[46] Győry Tibor: Orvosi szaklapjaink történetéből. *Népegészségügy* 1934, 23, 954

Die erste Nummer des ärztlichen Wochenblattes „*Orvosi Hetilap*" ist im Juni 1857 zu Pest erschienen, also in einer Zeit, als der Druck des Absolutismus gewissermaßen schon nachgelassen hat, und zugleich klar geworden ist, daß sich die heimische Medizinwissenschaft ohne eine ungarsprachige Fachzeitschrift nicht entwickeln kann. Wie in der Einleitung der ersten Nummer des *OH* zu lesen ist, setzte sich die Redaktion zum Ziel, neben den Ärzten in der Hauptstadt — in erster Reihe den Professoren der Pester medizinischen Fakultät — auch die Ärzte am Lande, in den Komitaten und Spitälern um sich zu sammeln, um dem öffentlichen Gesundheitswesen in Ungarn einen Aufschwung geben zu können. Ärzte und Apotheker „gleichwelcher Sprache in Ungarn und Transsylvanien" wurden im Sinne der von Markusovszky angekündigten „Vereinigung" zur Zusammenarbeit aufgefordert.

Der erste bedeutsame Erfolg des OH war, daß es die vorzüglichsten Ärzte-Verfasser jener Epohe um sich vereinigen konnte.

Das *OH* vermag auch ein allgemeineres Interesse zu beanspruchen, weil Ignác Semmelweis' weltberühmte „Arbeit über die Aetiologie des Kindbettfiebers" in ungarischer Sprache an dessen Spalten erschienen ist. Es sei noch erwähnt, daß Semmelweis zu den inneren Mitarbeitern des Blattes gehörte, indem er — samt Bókay — das Beiheft „*Nő- és Gyermekgyógyászat*" (Frauen- und Kinderheilkunde) redigierte. Es ist allgemein bekannt, daß Semmelweis vor dem Erscheinen seines bedeutendsten Werkes kaum etwas von seinen wissenschaftlichen Ergebnissen schriftlich verfasst hat. Er ließ sich vom Schriftleiter des *OH*, Lajos Markusovszky — der zu seinen guten Freunden gehörte — überreden, um wissenschaftlich überhaupt zu publizieren.

Neben Originalaufsätzen veröffentlichte das *OH* regelmäßig Auszüge von Artikeln ausländischer Zeitschriften. Auch die heimischen Publikationen medizinischen Charakters wurden besprochen. Nachrichten der ärztlichen Vereine, pharmakologische Mitteilungen, Ernennungen, Preisausschreibungen, Anzeigen und wichtigere Verordnungen für Gesundheitswesen wurden ebenfalls bekannt gemacht.

Dr. Imre Poor, der eine Zeit lang in der Redaktion tätig war, schied 1860 vom *OH* aus, nachdem er mit Markusovszky in Gegensatz geraten war. Kurz danach gründete er ein anderes Fachblatt mit dem Titel „*Gyógyászat*" (Heilkunde). Obzwar anfangs das *OH* keinen Rivalen an der neuen medizinischen Zeitschrift gesehen hat, jedoch erschienen bald — vorerst auf Poors Initiative — oft Streitartikel voller Anzüglichkeiten an den Spalten beider Zeitschriften.

Die Schriftleitung meldete 1860 eine Anregung von großer Bedeutung an, daß nämlich das Material je eines medizinischen Fachzweiges in der Form eines Beiheftes erscheinen sollte. Die ersten dieser Beihefte waren „*Szemészet*" (Augenheilkunde), dann „*Nő- és Gyermekgyógyászat*" (Frauen- und Kinderheilkunde), im Jahre 1865 begann aber „*Közegészségügyi és Orvostörvényszéki Orvostan*" (Blatt für öffentliches Gesundheitswesen und gerichtsärztliche Medizin) zu erscheinen. Von dieser Zeit an wurde auch die Rundschau über ausländische Zeitschriften den einzelnen Fächern nach verteilt publiziert, d. h. im Rahmen des OH eine gewisse fachliterarische Spezialisierung eingeleitet.

Daran, daß sich die ungarische Medizinwissenschaft und medizinische Fachliteratur in der besprochenen Periode (1857—1867) von einem gewissen toten Punkte fortbewegen konnte, hatte das OH einen nicht geringen Anteil.

Gy. BATÁRI, M. A., Dr. phil.
Scientific Worker of the Széchényi National Library
Országos Széchényi Könyvtár
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14/16. Hungary

DAS WISSENSCHAFTLICHE WERK DES TRANSSYLVANISCHEN ARZTES UND ALTERTUMSFORSCHERS MICHAEL GOTTLIEB AGNETHLER (1719—1752)

WOLFRAM KAISER

Im Januar 1977 jährte sich zum 225. Male der Todestag des transsylvanischen Arztes Michael Gottlieb Agnethler (1719—1752), dessen Name in vielfältiger Weise mit der frühen Entwicklung einiger Wissenschaftsdisziplinen verbunden ist. Die zwischen 1742 und 1751 in Halle verbrachten Bildungsjahre verankern ihn hier in der Initialphase der von Johann Heinrich Schultze (1687—1744) begründeten Hochschul-Numismatik[1, 2] und deren Einsatz im Rahmen des medizinhistorischen Unterrichts und weisen ihm außerdem einen Platz unter den Propagandisten neuer botanischer Erkenntnisse auf den Spuren von Carl von Linné (1707—1778) zu. Da Michael Gottlieb Agnethler während seiner halleschen Tätigkeitsperiode schließlich auch Mitglied der zu dieser Zeit hier niedergelassenen *Academia Naturae Curiosorum* geworden ist[3], bieten sich mit diesen Fakten mehrere Bezugspunkte an, um anläßlich des obengenannten Erinnerungsdatums von der Stätte seines wissenschaftlichen Wirkens auf seine Leistungen einzugehen. Obwohl über Agnethler einige biographische Studien vorliegen[4, 5] — das anläßlich seines Ablebens vorgetragene Curriculum vitae[6] wird von seinem ungarischen Landsmann István Weszprémi (1723—1799) zitiert — ist manches Detail aus seinem arbeitsreichen Leben bislang nur unzulänglich dargestellt worden, lassen die in geistiger Nachfolge seines verehrten Lehrers Schultze edierten Schriften die Person des bescheidenen transsylvanischen Mediziners zuweilen in den Hintergrund treten. Der mit den Einzelheiten nicht vertraute Nachbetrachter muß dann den Eindruck gewinnen, Agnethler sei lediglich der Sachwalter von Schultze gewesen und könne bei den von ihm herausgebrachten Publikationen kein Anspruchen

1 Kaiser, W., u. W. Piechocki: Johann Heinrich Schulze (1687—1744) und sein Wirken an der Medizinischen Fakultät Halle. *Wiss. Z. Univ. Halle* (Math.-naturw.) XIX (1970), S. 155—172.

2 Kaiser, W.: Medizinisch-wissenschaftliche Numismatik im 18. Jahrhundert. *Zahn-, Mund- u. Kieferheilk* 65 (1977), S. 11—52.

3 Kaiser, W., u. H. Krosch: Hallesche Doktoranden als Mitglieder der Academia Imperialis Leopoldino-Carolina Naturae Curiosorum. *Wiss. Z. Univ. Halle* (Math.-naturw.) XVI (1967), S. 603—644 (besonders siehe S. 616—617).

4 Carpzow, J. B.: *D. O. M. S. et eternae memoriae viri generosi doctissimique Michaelis Gottlieb Agnethler* etc.; Helmstedt 1752.

5 Trausch, J.: *Schriftsteller-Lexikon* oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen, Bd. I—III; Kronstadt 1868—1871.

6 Weszprémi, I.: *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*, Cent. prima, S. 6; Leipzig 1774 (Neudruck Budapest).

auf geistiges Eigentum erheben[7]. Unter diesem Aspekt ist eine bilanzierende Würdigung der eigenständigen Leistungen von Agnethler in seinen halleschen Jahren umso mehr sinnvoll und notwendig.

Der am 10. Juli 1719 in Hermannstadt geborene Michael Gottlieb Agnethler entstammt einer durch Ferdinand II. geadelten transsylvanischen Familie; er selbst bezeichnet sich daher während seines Auslandsaufenthaltes jeweils als „*Eques*" oder als „*Nobilis Transilvanus Patricius Cibinensis*". Der Großvater, Michael Agnethler (1652–1693), war Theologe in Omlasch gewesen, der Vater amtiert als Pädagoge am Gymnasium der Heimatstadt sowie als Prediger in Gerhardsau. Der früh elternlos gewordene Michael Gottlieb Agnethler – der Vater stirbt 1734, die Mutter 1738 – bereitet sich am Gymnasium zu Hermannstadt auf ein vorgesehenes, im einzelnen aber noch nicht festgelegtes Studium vor; wahrscheinlich ist zunächst erwogen worden, den Sohn in die Fußstapfen des Vaters treten zu lassen. Da die 1694 gegründete Universität Halle in diesen Jahren das bevorzugte Ziel der akademischen Jugend des transsylvanischen Raumes darstellt[8, 9], entschließt sich Agnethler zur Reise in die Saalestadt; hier trifft er gemeinsam mit einigen Landsleuten im Herbst 1742 ein. Sein Immatrikulationsvermerk als Studiosus der *Academia Fridericiana Halensis* findet sich unter dem Datum des 13. Oktober 1742.

MICHAEL GOTTLIEB AGNETHLER IM VERBAND DER HALLESCHEN ARBEITSKREISE

Michael Gottlieb Agnethler trifft in der Saalestadt neben einer größeren Anzahl von Studenten aus der engeren Heimat auch einen aus Transsylvanien gebürtigen Hochschullehrer an: es ist der hier seit 1731 als Professor Juris publici et Historiarum tätige Ordinarius Martin Schmeizel (1679–1747), der in diesen Jahren mehrere Beiträge zur südosteuropäischen Geschichte vorlegt und zudem eine ungarische Bibliothek und Bibliographie vorbereitet. Agnethler hört die Schmeizelschen Kollegs, belegt zunächst aber Vorlesungen vorwiegend in der Theologischen und in der Philosophischen Fakultät. Als seine Lehrer im Verband der Theologischen Fakultät, in der Gotthilf August Francke (1696–1769) – der Sohn des großen Pietisten und Pädagogen August Hermann Francke (1663–1727) – den locus primus innehat, nennt Agnethler später vor allem den Orientalisten Christian Benedikt Michaelis (1680–1764) und den gelehrten Deisten Sigmund Jakob Baumgarten (1706–1757). Letzterer ist ein Parteigänger des 1740 nach 17jährigem Zwangsexil nach Halle zurückberufenen und weltweit renommierten Professor Matheseos et Juris gentium Christian Wolff (1679–1754) und zählt gleich diesem zu den bedeutendsten Geisteswissenschaftlern seiner Zeit. Baumgarten ist um den Ausgleich von Naturphilosophie und Pietismus

[7] Zimmermann, H.-D.: Zur Geschichte der Münzsammlung im Robertinum. In: *Johann Heinrich Schulze, ein Vorläufer der halleschen Altertumswissenschaft*, S. 50–62; Halle 1966.

[8] Kaiser, W., u. H. Krosch: Transsylvanische und ostslowakische Mediziner in Halle (1695–1750). *Wiss Z. Univ. Halle* (Math.-naturw.) XIV (1965), S. 581–622.

[9] Kaiser, W.: Die Doktordissertationen transsylvanischer Mediziner an der Universität Halle (18. Jahrhundert). *Forsch. Volks- u. Landeskd.* 16 (1973), S. 37–47.

CAROLI LINNÆI

NATVRÆ CVRIOSORVM

DIOSCORIDIS SECVNDI

SYSTEMA NATVRÆ

IN QVO

NATVRÆ REGNA TRIA,

SECVNDVM

CLASSES, ORDINES, GENERA, SPECIES,

SYSTEMATICE PROPONVNTVR.

RECVSVM

ET SOCIETATIS, QVÆ IMPENSAS CONTVLIT, VSVI ACCOMMODATVM

CVRANTE

MICH. GOTTL. AGNETHLERO

SAXONE TRANSILVANO.

EDITIO ALTERA AVCTIOR ET EMENDATIOR.

HALÆ MAGDEBVRGICÆ

cIↃ IↃ ccxxxxvii.

Abb. 1: Die durch Agnethler veranlaßte hallesche Edition des Linnéschen „Systema Naturae", Halle 1747

bemüht und fungiert in seinem Anliegen gleichsam auch als „Dolmetscher" zwischen Wolff und F. M. Voltaire (1694—1778)[10]; der französische Philosoph erkennt Baumgarten das Attribut einer „*Krone der deutschen Gelehrsamkeit*" zu. Die vielschichtigen Auslandskontakte von Baumgarten schließen eine Korrespondenz mit dem Arzt Johann Adam Raymann (1690—1770) in Eperjes ein, der zwischen 1733 und 1745 zwei seiner Söhne der Erziehung dieses Ordinarius anvertraut, bevor sie sich im Anschluß daran in Halle dem Medizinstudium widmen[11]. Während des Agnethlerschen Studienganges unterzieht sich Baumgarten außerdem der Aufgabe, ein umfassendes Geschichtswerk britischer Autoren dem deutschen Leserpublikum zugängig zu machen und durch eigene Zusätze zu erweitern. Der hallesche Chronist Johann Christoph von Dreyhaupt (1699—1768) vermerkt hierzu in dessen einer Kurzbiographie angeschlossenen Publikationsliste:

> „*26) Uebersetzung der allgemeinen Welthistorie, die in Engelland durch eine Gessellschafft von Gelehrten angefertiget wird, genau durchgesehen, und mit einer Vorrede und Anmerckungen begleitet . . . wird continuiret. 27) Samlung von Erläuterungsschrifften und Zusätzen zur allgemeinen Welthistorie, I. Theil 1747.*"[12]

In der Philosophischen Fakultät finden in den ersten Studienjahren Angnethlers speziell die Kollegs von Johann Joachim Lange (1699—1765) seine Beachtung. Bei der Ankunft des transsylvanischen Studiosus ist Lange als Professor Matheseos auf dem locus secundus dieses Gremiums verankert, nachdem er in den Jahren zwischen 1723 und 1740 den Platz des in dieser Zeit abwesenden Christian Wolff eingenommen hatte, ohne diesen jedoch voll ersetzen zu können. Immerhin erwirbt sich Lange aber Verdienste um die wissenschaftliche Botanik, indem er eine deutsche Übersetzung des Linnéschen „Systema Naturae" besorgt; in Halle ist er der erste Nicht-Mediziner, der mit Vorlesungen über deskriptive Botanik im Verband seiner Fakultät in den bis dahin unbestrittenen Kompetenzbereich der Mediziner eingreift, die ein Daueranrecht auf diese Disziplin als Hilfswissenschaft für ihre Belange zu beanspruchen glauben[13]. Die Agnethlersche Neigung zur Botanik dürfte durch Lange geweckt worden sein, der ihm im übrigen später auch bescheinigt, daß er mit einem vorzüglichen Grundlagenwissen nach Halle gekommen sei:

> „*Accessisti ad nostram Academiam ante octo et quod excurrit annos humanioribus litteris atque linguarum sacrarum et aliarum orientalium notitia probe instructus.*"[14]

[10] Wolf, E.: Sigmund Jakob Baumgarten 1706—1757. In: *250 Jahre Universität Halle*, S. 68—69; Halle 1944.
[11] Kaiser, W., u. W. Piechocki: Die Arztfamilie Raymann aus Eperjes und ihre Beziehungen nach Halle. *Comm. Hist. Artis Med.* 60—61 (1971), S. 74—96.
[12] Dreyhaupt, J. Chr. v.: *Beschreibung des Saal-Creyses*, Bd. II, S. 583; Halle 1755.
[13] Kaiser, W., u. W. Piechocki: Medizinisch-botanischer Unterricht im 18. Jahrhundert an der Universität Halle. *Hercynia* 5 (1968), S. 201—229.
[14] Grußadresse von J. J. Lange in der gedruckten Dissertation „*De lauro*" von M. G. Agnethler; Halle 1751.

Zu nennen wären schließlich zwei weitere Persönlichkeiten, die durch ihr kombiniertes Engagement für Natur- und Arzneiwissenschaften sowohl in der Philosophischen als auch in der Medizinischen Fakultät verankert sind: der Arzt-Physiker Johann Gottlob Krüger (1715—1759) und vor allem Johann Heinrich Schultze, der wegweisende Mäzen des transsylvanischen Studiosus. Krügers Werdegang hatte mit dem Studium der angewandten Naturwissenschaften begonnen und ihn zunächst 1738 auf ein Magisteramt in der Philosophischen Fakultät geführt; im März 1742 — also wenige Monate vor der Ankunft Agnethlers — war er außerdem in der Medizinischen Fakultät promoviert worden, wo er dann am 5. August 1743 ein Extraordinariat übernimmt. Krügers im gleichen Jahr edierte „*Zuschrift an seine Zuhörer, worinnen er ihnen seine Gedancken von der Electricität mittheilet*", erregt ungemeines Aufsehen in den Fachkreisen; sie leitet die Phase der frühen Elektrophysiologie und -therapie ein, die wenig später durch Christian Gottlieb Kratzenstein (1723—1795) von Halle aus fortgesetzt wird, dessen „*Sendschreiben von dem Nutzen der Electricität in der Artzneywissenschaft*" von 1744 kein geringeres Interesse findet[15].

Ebnen Schmeizel, Lange und Krüger dem jungen Siebenbürger Agnethler die Wege des Studienganges, so trifft das in besonderem Maße aber auch auf Schultze zu. Denn Agnethler trifft 1742 krank in Halle ein, gezeichnet von Reisestrapazen und wohl auch von den ersten Symptomen eines chronischen Lungenleidens. Schultze übernimmt die ärztliche Versorgung und bringt ihn in seinem Hause unter; schon bald entwickeln sich feste Kontakte, die auch in der gemeinsamen Arbeit ihren Niederschlag finden. Dabei geht es zunächst wohl mehr um das altphilologische und numismatische Engagement von Schultze und weniger um dessen medizinisches Aufgabengebiet: der hallesche Ordinarius war 1732 als Professor Medicinae, Eloquentiae et Antiquitatum von Altdorf an die Hochschule der Saalestadt zurückgeholt worden, an der seine akademische Karriere 1717 mit dem unter dem berühmten Kliniker und Systematiker Friedrich Hoffmann (1660—1742) erworbenen Doktorat einst begonnen hatte. Die 1734 einsetzende zweite hallesche Lehrperiode von Schultze ist durch medizinhistorische und numismatologische Interessen vordergründig gekennzeichnet, ohne daß deswegen aber die praktische Medizin zu kurz gekommen wäre. Die Liebe zur Münzkunde soll gemäß den Angaben von Dreyhaupt durch eine Dotation geweckt worden sein:

> „*Ao. 1734. schenckte ihm ein Studiosus einen schönen tetradrachmum Thasiorum, wodurch er bewogen wurde, die Müntzwissenschafft mehrers zu excoliren, brachte davon einen feinen Vorrath zusammen, und hielt 1738. ein eigenes Collegium darüber.*"[16]

Die genannte Schenkung mag auslösende Ursache gewesen sein, doch hätte es ihrer nicht bedurft, um dieses Interesse zu wecken, denn die Numismatik wird in den dreißiger Jahren in Halle von mehreren Liebhabern gepflegt, unter ihnen der wohlhabende Universitätskanzler Johann Peter von Ludewig (1670—1743), der sich den Kauf teurer Originalexemplare leisten kann und dieses Anliegen durch entsprechende Zeitungs-

[15] Snorrason, E.: *C. G. Kratzenstein.* Odense 1974.
[16] Dreyhaupt, J. Chr. v.: a. a. O., S. 716.

offerten in den seit 1729 erscheinenden „*Wöchentlichen Hallischen Anzeigen*" zum Ausdruck bringt. Wenn Schultze demzufolge eine Anregung zur Beschäftigung mit der Numismatik erhalten hat, dann dürften die diesbezüglichen Aufsätze des Kanzlers und auch die von Schmeizel veröffentlichten Beiträge von Bedeutung gewesen sein. Jedenfalls baut sich Schultze ab 1737 eine bald auf 3000 Exemplare anwachsende Kollektion auf, die zum nicht geringen Teil Hörern und Freunden aus dem ungarländischen Raum zu verdanken ist, wo man den Wert der dort vielfach gefundenen antiken Münzen offensichtlich noch nicht voll erkennt. Im Sommersemester 1738 meldet Schultze erstmals ein numismatisches Hochschulkolleg an; im Vorlesungsanschlag gibt er zu verstehen, daß er inzwischen eine „*Einladungsschrift zu einem Collegio privato über die Münzwissenschaft und die daraus zu erläuternde griechische und römische Alterthümer*" verfaßte. Diese liegt gemäß dem Wortlaut seiner Offerte bei Kollegbeginn noch nicht vor, obwohl der fertige Druck später das Datum des Jahres 1737 trägt. Numismatische Vorlesungen kündigt Schultze dann auch in den Jahren 1740, 1741 und 1744 an, wobei es ihm neben der Interpretation griechischer und römischer Münzen auch um Kenntnisvermittlung aus dem arabischen Raum geht[17]. Kaum weniger interessant als die wissenschaftliche Nutzung der Numismatik ist aber der Einsatz von Schultze für eine breitbasige Popularisierung seines Anliegens für eine nicht nur auf Gelehrtenkreise begrenzte Information: hier tritt er in die Fußstapfen von Ludewig, dessen sporadische Vorarbeit durch Schultze systematisiert wird. Bereits 1738 wendet er sich an die Leser der „*Wöchentlichen Hallischen Anzeigen*" und ruft zur Begründung einer „Müntz-Correspondentz" unter Anleitung eines sachverständigen Gremiums auf; er schlägt vor, sich dabei der deutschen Sprache zu bedienen, um dadurch den des Lateinischen nicht mächtigen Liebhabern Gelegenheit zur Beteiligung zu geben.[18]

Gleichgesinnte Partner findet Schultze vor allem in Transsylvanien: hier teilt sein einstiger Schüler Samuel v. Drauth die Leidenschaft des Lehrers, und auch der von seiner Krankheit genesene Agnethler setzt sich bald intensiv für das numismatische Lehr- und Forschungsgebiet ein. Schultze selbst ist ab 1743 von schwerer Nephropathie gezeichnet; hatte er den in Halle eintreffenden Agnethler zunächst ärztlich behandeln müssen, so sitzt dieser jetzt am Krankenbett seines Mäzens. In dem bereits zitierten Curriculum vitae heißt es hierzu:

> „*dedit pietatis exemplum, dum per aliquot menses multa nocte ac die non reliquerit patronum.*"

Gemeinsam mit Agnethler ist offenbar damals dessen ungarländischer Landsmann Johann Samuel Hüber aus Pozsony Hausgenosse des Lehrers; anläßlich der am 12. Mai 1744 erfolgten Promotion schreibt Schultze nämlich:

[17] Nickel, H. L.: Johann Heinrich Schulze. Das Wirken des Universalgelehrten an den Universitäten Halle und Altdorf. In: *Johann Heinrich Schulze, ein Vorläufer der halleschen Altertumswissenschaft*, S. 29—43; Halle 1966.

[18] Schulze, J. H.: Unmaßgeblicher Vorschlag, wie man die Wissenschafft der alten Müntzen leichtlich erweitern und zu einer mehreren Vollkommenheit bringen könne. *Wöchentliche Hallische Anzeigen* XLI (1738), S. 681—690.

„Annus iam quartus decurrit, ex quo Te aedium mearum incolam familiariter cognovi... neque Te solum auditorem assiduum habui, verum etiam convictorem."[19]

Als dann Johann Heinrich Schultze am 10. Oktober 1744 stirbt, droht das Ende des von ihm begonnenen numismatischen und medizinhistorischen Werks, denn außer Agnethler ist niemand vorhanden, der sich in den hinterlassenen Manuskripten auskennt; seitens der leiblichen Erben ist niemand interessiert, die Arbeit des Universalgelehrten fortzuführen. Es ist daher eine müßige Frage, was wohl geschehen wäre, wenn Agnethler sich jetzt ausschließlich um ein Fachstudium gekümmert, dessen baldigen Abschluß angestrebt und die Regelung anderen oder gar dem Zufall überlassen hätte. Wahrscheinlich wäre die Schultzesche Münzsammlung schnell verauktioniert und die Edition angefangener oder vergriffener Schriften unterblieben. Agnethler läßt es dazu nicht kommen, obwohl er sich zunächst in Leipzig nach einer Bleibe und neuen Möglichkeiten umzusehen gezwungen ist. Bald kehrt er nach Halle zurück und entschließt sich – angeblich unter dem Eindruck eines Blutsturzes – die Medizin zu seinem Brotberuf zu machen, zugleich aber auch des Schultzeschen wissenschaftlichen Erbes sachgerecht zu walten. Das bedeutet letztlich weiteren Verzug des Studienganges, den Agnethler aber auf sich nimmt, zumal er in dem an die Stelle von Schultze nach Halle berufenen Andreas Elias Büchner (1701–1769) erneut einen verständnisvollen Mäzen findet. Freundschaft verbindet ihn auch weiterhin mit dem Extraordinarius Krüger, der bis Ende 1750 seinen Lehraufgaben an der *Academia Fridericiana Halensis* nachkommt, dann aber auf eine ordentliche Professur nach Helmstedt abwandert. Seinen transsylvanischen Gönner Schmeizel muß Agnethler im Verein mit der in Halle studierenden Landsmannschaft im Sommer 1747 zu Grabe tragen. Ähnlich wie Schultze hatte auch dieser manches der in Arbeit befindlichen Projekte nicht mehr zum Abschluß bringen können; der Chronist Dreyhaupt vermerkt:

„Er hat im MSC. hinterlassen: Erläuterung der Gold- und Silbermüntzen des Fürstenthums Siebenbürgen; Bibliothecam Hungaricam, s. de scriptoribus rerum Hungaricarum; Jenaische Stadt- und Universitäts-Chronic; Collectionem Inscriptionum veterum Romanarum in Transilvania repertarum; und starb den 30 Julii 1747 jählings an einem Steckfluß."[20]

So sieht sich Agnethler veranlaßt, zusätzlich auch als Sachwalter von Schmeizel aufzutreten. Da er außerdem sein botanisches Engagement nicht aufzugeben gewillt ist, kommt nunmehr eine Reihe editorischer Aufgaben auf ihn zu, die es verständlich macht, daß es bis 1751 dauert, bevor er sich der eigenen Inauguraldissertation in der Medizinischen Fakultät widmen kann.

[19] Grußadresse von J. H. Schultze in der gedruckten Dissertation „*De Ipecacuanha Americana*" von J. S. Hüber; Halle 1744.
[20] Dreyhaupt, J. Chr. v.: a. a. O., S. 710.

DIE WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT VON MICHAEL GOTTLIEB AGNETHLER

Als Michael Gottlieb Agnethler 1745 von Leipzig nach Halle zurückkommt, ist die Bibliothek seines Lehrers Schultze bereits weitgehend verkauft; über den Umfang der Buchbestände gibt ein von Baumgarten erstellter und erhalten gebliebener Auktionskatalog Auskunft (*„Bibliotheca J. Henrici Schulze. d. XVII. mensis Maii 1745, solenni auctionis lege distrahenda"*). Die Münzkollektionen sind dagegen noch unversehrt; die Erben ersuchen Agnethler um die Aufstellung eines Verzeichnisses. Dieser unterzieht sich der gewünschten Aufgabe, beläßt es aber nicht bei der Katalogisierung, sondern fügt eigene und von ihm selbst ausgearbeitete Deskriptionen hinzu; offensichtlich geht es Agnethler darum, die wertvolle Sammlung der Universität zu erhalten und dadurch das Studium der Antike im Sinne des verstorbenen Lehrers zu fördern. Dafür spricht zumindest eine Passage in den in der Folgezeit ab 1746 publizierten Mitteilungen, die durch *„Zwo kurze Nachrichten vom Schulzischen Münz-Cabinet"* eingeleitet und im gleichen Jahr durch ein lateinisch gehaltenes *„Numophylacium Schulzianum"* ergänzt werden; Agnethler wirbt dabei für sein Projekt mit den folgenden Ausführungen:

> *„Ja ich getraue mir fast zu behaupten, daß, zu unsern Zeiten, ein Münz-Cabinet in gewisser Absicht bey Academien unentbehrlicher sey, als selbst eine öffentliche Bibliothek."*

István Weszprémi müßte das *„Numophylacium Schulzianum"* von Agnethler in seinen Händen gehabt haben: er zitiert in seiner Agnethler-Bibliographie den Titel dieses ersten Buchbeitrages seines Landsmannes zwar unvollständig, deutet mit der Formulierung *„perpetuo commentario illustratum"* aber an, daß auch er von eigenständigen Leistungen Agnethlers Kenntnis genommen hat. Eine Kommentierung dieser Publikation erfolgt in den *„Wöchentlichen Hallischen Anzeigen"* vom 7. Mai 1746; ein Autor ist nicht genannt, doch dürfte sie von Agnethler selbst verfaßt worden sein:

> *„Der erste Theil der ausführlichen Beschreibung des Schultzischen Müntzcabinets, ist unter folgender Aufschrift ediret worden: Numophylacium Schulzianum disgessit, descripsit et perpetuis insigniorum rei numariae scriptorum commentariis illustratum edidit Michael Gottlieb Agnethler, Transilvanus. Pars Prior. Accedunt selectiores clarorum virorum ad b. Schulzium epistolae. Lipsiae et Halae 4t. 2 Alphabet 8 Bogen. Der Verfasser ist ein Schüler des sel. Hrn. Prof. Schulze, und hat, auf Anrathen verschiedener Liebhaber, nach der gründlichen Anweisung seines sel. Lehrers in diesem Werck eine ansehnliche Müntzsammlung genau beschrieben und hinlänglich erkläret . . . Es kommen zu jedem Theil brauchbare und zum Theil sehr mühsame Indices. Auch wird zu den beyden ersteren Theilen eine auserlesene Sammlung vieler an den sel. Hrn. Prof. Schulzen dirigirter Zuschriften, in alphabetischer Ordnung Anhangsweise beygefügt, wie mit mehrerem aus dem hierüber ausgefertigten Avertissement zu ersehen, welches die Liebhaber bey den vornehmsten Buchführern in Berlin, Dresden, Franckfurt am Mayn, Göttingen, Halle, Hamburg, Helmstädt, Jena, Magdeburg, Nürnberg und Tübingen, ohne Entgeld, abfordern können . . . Den verwichenen unruhigen Zeiten ist so wol die späte Publicirung des Avertissements beyzumessen, als*

Beſchreibung
des
Schulziſchen
Münzkabinet.

Erſter Theil.

Entworfen
und mit kurzen Anmerkungen begleitet
von
Michael Gottlieb Agnethler.

HEMELARIVS.
Nihil domi foriſque aut Graeca vel Romana reſpublica geſſit, quod non orbi ſaeculisque ſpectandum legendumque numiſma exhibuerit.

HALLE,
bey Johann Juſtinus Gebauer. 1750

Abb. 2: Die von Agnethler verfaßte deutschsprachige Edition über des Münzsammlung von Johann Heinrich Schultze, Halle 1750

haben auch solche das Werck selbsten an gehörigen Fortgang gehindert. Weil man einige hierzu unentbehrliche Hülfsmittel damals, aus auswärtigen Bibliothequen nicht haben können."[21]

Zur gleichen Zeit stellt sich eine große Nachfrage nach bestimmten, von Schultze verfaßten Dissertationen heraus. Agnethler sorgt für Nachdrucke und kümmert sich auch um die Zusammenstellung einer Liste der Publikationen des Lehrers. Die „*Wöchentlichen Hallischen Anzeigen*" melden an gleicher Stelle:

„*sieht man sich genöthiget hiermit öffentlich anzuzeigen, daß in Halle ein eigennütziger Buchdrucker sich gefunden, der ohne Vorbewust der rechtmäßigen Erben, des sel. Hrn. Prof. Schulzens Dissertation, de Aethiope minerali, aufgeleget, und, wie leicht zu erachten, sehr vitiose nachgedruckt hat. Da nun eben diese Schrift nebst mehreren raren Dissertationen, von dem sel. Verfasser selbst, um ein merckliches vermehret worden, auch man nächstens solche zu publiciren willens ist; so hat man so wol dieses den Liebhabern der Schulzischen Schriften bekannt machen wollen.*"[22]

Ebenfalls für 1746 steht die Neuauflage der bereits 1718 durch Schultze edierten deutschprachigen Übersetzung der „Vitarum parallelarum Plutarchi" an; Agnethler informiert die interessierte Leserschaft durch einen Zeitungsartikel:

„*Acht und zwanzig Jahre sind bereits verflossen, da der sel. Hr. Prof. Schulze, an hiesigem Orte, auf Veranlassung des Besitzers der damaligen neuen Buchhandlung, den Anfang gemacht, diese Lebensbeschreibungen aus dem Griechischen ins Teutsche zu übersetzen, und weil er bemercket, daß dieses Buch sonderlich in Franckreich sehr hoch geschätzet worden, und ihm wenigstens acht verschiedene Ausgaben in dieser Sprache zu Gesicht gekommen; sonst auch die gute Meynung, welche alle Gelehrten durchgängig von diesem Wercke billig hegen, ihm Hoffnung gemacht, es würde diese Arbeit nicht wenigen Beyfall finden: so hat er sich um so viel eher darzu bereden lassen . . . also erachtet man sich verpflichtet, hiemit zuförderst der Asche des sel. Hrn. Prof. Schulzens, und demnächst dem berühmten Leipziger gelehrten Hrn. Prof. Gottsched, welcher mit behülflich gewesen, daß uns Hr. Bernhard Christoph Breitkopf vor kurtzem bereits den ersten Theil dieser Lebensbeschreibungen geliefert hat, hiemit öffentlich dafür zu dancken. Dem zweyten und folgenden Theilen dieses sehr nützlichen Wercks siehet man von Tag zu Tagen begieriger entgegen, und wenn der gelehrte Herr Herausgeber desselben noch so viele Mühe über sich nehmen könte, auch über die völlige Uebersetzung ein vollkommenes Register verfertigen, die einzelne chronologische Tabellen in eine vollständige zusammen ziehen, auch beydes der letzten Abtheilung der Uebersetzung Anhangsweise beyfügen wollte; so könnte auch hierdurch dieses Werck gewisser massen unentbehrlich gemacht werden.*"[23]

[21] *Wöchentliche Hallische Anzeigen* X (1746), S. 158—159.
[22] *Wöchentliche Hallische Anzeigen* X (1746), S. 160.
[23] Agnethler, M. G.: Nachricht von des sel. Herrn Prof. Schulzens Teutschen Uebersetzung der Vitarum parallelarum Plutarchi. *Wöchentliche Hallische Anzeigen* XXXV (1746), S. 558—561.

Diesem Aufsatz ist zu entnehmen, daß Agnethler in seinen Bemühungen um das Werk von Schultze auch zu dem seit 1734 als Professor für Logik und Metaphysik in Leipzig lehrenden Johann Christoph Gottsched (1700—1766) in Kontakt getreten ist. Noch 1746 legt Agnethler außerdem einen ersten medizinhistorischen Beitrag vor, worin es um die Rechtsstellung der Ärzte in der Antike geht; dieser „Medicus Romanus servus" ist allerdings keine Originalarbeit, sondern die Neuauflage niederländischer Editionen von 1671 und 1681. Dieses Thema war kurz vor der halleschen Studienzeit Agnethlers durch den Juristen Karl Gottlieb Knorre (1696—1753) aufgegriffen worden[24] und hatte auch die Aufmerksamkeit von Johann Heinrich Schultze gefunden: sein erster hallescher Doktorand, der Schwede Hieronymus Bernegau (1713—1742), disputierte im April 1733 über eine diesbezügliche Vorlage (*„Excursio in antiquitates ad servi medici apud Graecos et Romanos erudendam Oder: Was es mit der Knechtschaft der Aertzte bey denen Griechen und Römern vor eine Bewandniß gehabt"*). Dann bringt Agnethler aber seine botanisch-systematisierenden Beiträge zum Abschluß, die eine Ergänzung zu der von Lange vorgenommenen halleschen Edition des Linnéschen *„Systema naturae"* darstellen sollen. Weszprémi sind offenbar nur die 3 Bände der *„Fundamenta botanica"*, der *„Bibliotheca botanica"* und der *„Classes plantarum"* bekannt gewesen; diese 3 Abhandlungen werden aber noch 1747 durch einen 4. Band, nömlich die *„Classes Plantarum, Fundamentorum botanicorum Pars II"* ergänzt. Linnés neue Konzeptionen gehen in dieser Zeit intensiv in den halleschen Lehrstoff ein; Agnethlers Lehrer Lange liest im Wintersemester 1746/47 die *„Natur-Historie der Mineralien, Vegetabilien, Animalien, nach den Linnäanischen Systemate"*[25] und behandelt in diesem Zusammenhang auch das Bergwerks- und Hüttenwesen; diese Materie erscheint außerdem in einem populärwissenschaftlichen Aufsatz unter ausdrücklicher Bezugnahme auf den großen Schweden.[26]

Nach dem Tod des väterlichen Freundes Schmeizel nimmt Agnethler dessen nachgelassene Manuskripte an sich, die im Jahre 1748 das Hauptkontingent seiner Publikationsliste bilden: mit einer Agnethlerschen Vorrede erscheint dessen *„Erläuterung der Gold- und Silbermünzen von Siebenbürgen"*. Im Rahmen der bereits erwähnten Addimente zu der von Baumgarten edierten *„Allgemeinen Welt-Historie"* eines britischen Autorenkollektivs veröffentlicht Agnethler außerdem das Schmeizelsche Manuskript über *„Syracusanische Könige und Tyrannen auf Griechischen Münzen"*. Wesentlich mehr Zeit benötigt Agnethler allerdings für die Zusammenstellung der nachgelassenen unvollständigen *„Bibliotheca Hungarica"* des verstorbenen Ordinarius: erst 1751 ist dieser *„Index"*[27] abgeschlossen, der dann in den Besitz des Hermann-

[24] Knorre, K. G.: Rechtliche Erleuterung derer Vorzüge und Freyheiten, welche denen Aertzten und sonderlich denen Leib-Artzten in denen Gesetzen verstattet worden. *Wöchentliche Hallische Anzeigen* XII (1741), S. 177—186.

[25] *Wöchentliche Hallische Anzeigen* XL (1746), 639.

[26] Lange, J. J.: Entwurf eines ordentlich zusammen hängenden Unterrichts vom Bergwerck und was dazu gehöret. *Wöchentliche Hallische Anzeigen* XLVIII (1746), S. 761—770.

[27] Index bibliothecae, res Hungariae, Transilvaniae, vicinarumque provinciarum illustrantis, quam Martinus Schmeizel instruxit. Michael Gottl. Agnethler, Phil. et Med. D. Codd. praecipue Manuscriptis auxit: nuper autem munificentia magnifici Transilvanorum metropolitanae urbis Senatus Cibinensium bibliothecae publicae consecravit. Halae, ex officina Kittleriana, 1751.

städter Senats übergeht (*„ab Agnethlero 200. Imperialibus emtae, auctae, metropolitanae urbis Cininensis Senatui venditae, et novissime in Transilvaniam deportatae"*). Die Passage *„auctae"* weist erneut aus, daß es sich hier wiederum nicht nur um eine einfache Vermittlung gehandelt hat, sondern zusätzlich auch um eine eigenständige und ergänzende Arbeit.

Ebenfalls 1748 bringt Agnethler das einst von Stephan Blankaart (1650–1702) verfaßte und 1739 durch Schultze auf einen zeitgemäßen Stand gebrachte medizinische Nachschlagewerk (*„Stephani Blancardi lexicon medicum auctum et emendatum"*) mit einem Vorwort von Büchner neu heraus. Wenn dann für das Jahr 1749 ein Publikationsintervall zu verzeichnen ist, so ist das offenbar durch Agnethlers Streben nach Studienabschluß und seine Beschäftigung mit diesbezüglichen Aufgaben bedingt. Dafür spricht auch, daß sein nächstfolgendes Opus im Jahre 1750 nur aus einem intensiven medizinischen Literaturstudium erklärbar ist: Agnethler stellt nämlich den Tatbestand des Diebstahls geistigen Eigentums in einer in den Niederlanden vorgelegten Inauguraldissertation fest. Agnethler macht eine interessante Entdeckung: da hat im Oktober 1738 der aus dem Fürstentum Waldeck stammende Johann Christian Becker unter dem halleschen Ordinarius Johann Juncker (1679–1759) *„De purpura alba maligna et benigna seu chronica"* disputiert und mit dieser Arbeit den medizinischen Doktorgrad erworben. Es muß sich um eine fundierte Doktorarbeit und einen klinisch versierten Kandidaten gehandelt haben, denn Juncker bescheinigt diesem ausdrücklich gute Leistungen in dem von ihm geleiteten Krankenhaus (*„in nosocomio Glauchensi"*). Nun taucht plötzlich eine Dissertation auf, die ein gewisser Lorenz Johann Nepomuk Reen aus dem westfälischen Gesecke in Harderwijk verteidigt hat und bei der die hallesche Arbeit von 1738 Seite für Seite nahezu wörtlich abgeschrieben worden ist. Agnethler erkennt, daß es sich hier um ein Plagiat der Beckerschen Arbeit handelt und veröffentlicht unter Gegenüberstellung der jeweils identischen Seiten eine scharfe Stellungnahme:

> *„Laurent. Johann Nepomucus Reen Gesecano-Westphalus Medicinae Doctor plagii literarii in Regiae Fridericianae Parnasso graviter accusatus convictus atque Halensium Musarum decreto condemnatus."*

Wenig später erscheint die deutschsprachige Ausgabe des ersten Teiles des *„Numophylacium Schulzianum"*; die Teile II, III und IV kommen erst 1751 heraus und werden in den *„Wöchentlichen Hallischen Anzeigen"* vom 29. November 1751 offeriert. Da diese *„Beschreibung des Schulzischen Münzkabinet"* zugleich auch als Verkaufskatalog dienen soll – was aber sicher nicht im Sinne von Agnethler gelegen hat – läßt das Intervall zur lateinischen Ausgabe von 1746 immerhin den Schluß zu, daß sich in der Zwischenzeit kein zahlungskräftiger Interessant fand. Die Veröffentlichungsliste Agnethlers aus dem Jahre 1750 wird schließlich mit einer kleinen Schrift beschlossen, in der dieser anhand eines Schreibens von Baumgarten gegen den inzwischen verstorbenen Universitätskanzler Ludewig und für seinen einstigen Lehrer Schultze polemisiert (*„in welchem der H. Profess. Schultze gegen ungegründete Auflagen des berühmten Cantzlers von Ludewig vertheidiget wird"*).

Dann ist endlich auch die eigene Graduierung an der Reihe: Agnethler wird 1750 zum Magister in der Philosophischen Fakultät ernannt. In den ersten Januartagen 1751 legt er der Medizinischen Fakultät seine Inauguraldissertation „*De Lauro*" vor „pro obtinenda doctrinae salutaris laurea". In dieser seiner Doktorarbeit über den Lorbeer beschreibt Agnethler

> „*quidquid de nomine ac speciebus, de figura, viribus, usu lauri, quidquid de fabulosis, historicis, antiquariis, superstitiosis, numismaticis Apollineae Daphnidos, denique de genere et classibus arboris enarrari poterat.*"

Bei den Graduierungsformalitäten vom 1. Februar 1751 darf Agnethler „sine praeside" referieren, d. h. ohne Assistenz eines Vorsitzenden. Diese Auszeichnung ist damals höchst selten gewährt worden und spricht für das Renommé des Kandidaten. Es ist ja ohnehin höchst ungewöhnlich, daß ein Doktorand bereits eine stattliche Liste von Publikationen vorlegen kann!

In der gedruckten Doktorarbeit finden sich Grußadressen von Büchner, Baumgarten und Lange und Glückwunschäußerungen von einigen Mit-Studenten, darunter Agnethlers Landsmann Andreas Theodor Conrad von Heydendorff. Die „*Wöchentlichen Hallischen Anzeigen*" melden am 8. Februar 1751:

> „*Den 1. Februar hat Herr Mich. Gottlieb Agnethler, Eques Transylvanus, Philos. Magister, eine sehr schöne und gelehrte Abhandlung, de Lauro, pro obtinenda Doctrinae salutaris Laurea, ohne Beystand öffentlich vertheidiget. In dem vorgesetzten saubern Kupferblate werden zweye hieher gehörige Statuen vorgestellt, davon p. 43. und 44. eine angeneme Erklärung anzutreffen ist.*"

Die zitierte Erklärung bezieht sich auf die von Agnethler gegebene Deutung der Mythologie des klassischen Altertums. Die Abbildung zeigt eine Statue, welche die schon halb in einen Lorbeerbaum verwandelte Nymphe Daphne darstellt. Diese war nach der Ablehnung der Werbung von Apoll vor diesem geflohen und dann, da er sie nach langer Verfolgung einholt, von ihrem Vater Peneios in einen Lorbeerbaum verwandelt worden. Übrigens wird die Dissertation Agnethlers im Heft 23 der „*Jenaischen Gelehrten Zeitung*" wenig gut rezensiert. Agnethler nimmt daher am 14. Juni 1751 in den „*Wöchentlichen Hallischen Anzeigen*" Stellung und schließt mit einer scharfen Polemik:

> „*allein ich halte mich weder für berechtigt, noch weniger aber für verpflichtet, mit Prüfung hemischer Unternemung eines zanck- und tadelsüchtigen Menschen mehrere Zeit zu verschwenden.*"

Wenig später nimmt Büchner, der neben dem halleschen Ordinariat auch als Präses der *Academia Naturae Curiosorum* fungiert,[28] Agnethler in die renommierte Gesellschaft auf. Die Aktenunterlagen über diesen Vorgang sind leider nicht mehr vorhanden. Ab Herbst 1751 gibt Agnethler seine diesbezügliche neue Würde offiziell und in ge-

[28] Opitz, G.: Der VI. Präsident (1736—1769): Andreas Elias (von) Büchner (1701—1769). *Nova Acta Leopoldina* N. F. 36 (1970), S. 141—155.

druckter Form in Halle, d. h. unter den Augen des Präsidenten und des Akademiesekretariats an: das wäre nicht möglich gewesen, wenn er nicht zuvor das Vokationsdiplom in den Händen gehalten hätte. Eine erste Mitteilung dieser Art findet sich — Agnethler ist inzwischen bereits als Professor nach Helmstedt berufen worden — in den „*Wöchentlichen Hallischen Anzeigen*" vom 29. November 1751:

> „*Beschreibung des Schulzischen Münzkabinet Zweyter, dritter und vierter Theil. Entworfen und mit kurzen Anmerkungen begleitet von Michael Gottlieb Agnethler, der Weltweisheit und Arzneigelehrtheit Doctorn, berufenen Professor der Beredsamkeit, Altertümer und Poesis auf die Julius Carls-universität, auch Mitgliede der Römisch kaiserlichen Reichsacademie der Naturforscher.*"

Die Berufung nach Helmstedt, wo Agnethlers einstiger Mäzen Krüger lehrt, erfolgt also in die Philosophische und nicht in die Medizinische Fakultät. Noch von Halle aus regelt Agnethler zwei letzte Publikationsvorhaben: hier erscheint abschließend seine „*Commentatio de varioribus thesauri Schulziani numis*" und kommt der „*Commentarius ad Arabicam Inscriptionem*" heraus. Dann reist er an die neue Stätte seines Wirkens ab, wo ihm aber nur noch wenige Monate beschieden sein sollten: Agnethler stirbt am 14. Januar 1752 in Helmstedt an den Folgen seiner langjährig bestehenden Phthise. Sein Grab befindet sich in der Helmstedter Universitätskirche; seine wissenschaftlichen Leistungen sichern ihm ein ehrendes Gedenken auch an der Academia Fridericiana, in deren Verband er in den Jahren 1742 bis 1751 so fleißig wirkte und in Fortsetzung des Schultzeschen Werkes bedeutsame Markierungspunkte für die Frühgeschichte von Numismatik und Altertumsforschung setzte.

Összefoglalás

1977 januárjában volt Michael Gottlieb *Agnethler* (1719—1752) erdélyi származású orvos halálának 225. évfordulója. 1719. július 10-én született Nagyszebenben, II. Ferdinánd által nemesített protestáns papi-tanári családban. A korán alárvult fiú a nagyszebeni gimnázium elvégzése után 1742-ben a hallei egyetemre került, ahol tanárai közt ott találjuk az ugyancsak erdélyi születésű jogászt és történészt, Martin *Schmeizelt* (1679—1747). A legnagyobb hatással azonban Johann Heinrich *Schultze* (1687—1744) van rá, aki a gyakorlati medicinán kívül az ékesszólás és a régiségtan professzora is, amellett szenvedélyes numizmatikus, s egyben a sokat betegeskedő, tüdővésszel küszködő Agnethler orvosa, sőt házigazdája. Schultze mintegy 3000 darabot számláló érmegyűjteménye — tanítványai és barátai adományai révén — nem csekély részben épp Magyarországról származott, ahol akkoriban még nemigen voltak tisztában a mindegyre felbukkanó antik érmék értékével. Schultze többször hirdetett meg egyetemi magánkollégiumot is éremtanból és a hozzá kapcsolódó görög és római régiségtanból.

Hamarosan azonban a tanár szorult súlyos vesebaja miatt tanítványa ápolására. Amikor pedig 1744. október 10-én Schultze meghal, Agnethler választani kényszerül: orvosi tanulmányainak mielőbbi befejezésére törekedjék-e, vagy mestere gyűjteménye és szellemi hagyatéka gondozására vállalkozzék. Az utóbbi mellett dönt, sőt később még másik pártfogójának, az 1747-ben elhunyt Schmeizelnek hagyatékát is ő rendezi. Így érthető, hogy saját orvosdoktori disszertációját csak 1751-ben tudja kiadni.

Sajtó alá rendező és szerkesztő tevékenysége azonban alkotó munkával párosul, a mestereitől rámaradt iratokat rendszerint bővíti, kiegészíti. 1746-ban orvostörténeti tanulmányt ad ki a római orvos társadalmi helyzetéről, 1747-ben a Linné nyomán járó Johann Joachim *Lange* (1699—1765) növényrendszertani írásait egészíti ki, 1748-ban Schmeizel professzor numizmatikai és történeti műveit adja ki, „Bibliotheca Hungarica"-ját pedig 1751-ig tovább gyarapítva bocsátja a nagyszebeni városi tanács rendelkezésére. Agnethler jelentős munkái közé tartozik még a Schultze-féle érmegyűjtemény leíró katalógusa, amely négy részben „Numophylacium Schulzianum" címmel látott napvilágot.

1751. február 1-én elnyert orvosdoktori diplomájának nem sokáig örvendhetett. Bár még ugyanabban az évben meghívták a helmstedti egyetem (igaz, nem orvosi, hanem bölcseleti) tanszékére, 1752. január 14-én meghalt.

W. KAISER, Prof. Dr. Sc. Med., Dr. Phil.
I. Medizinische Klinik
der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg
402 Halle (Saale), Leninallee 22. DDR

A PRIESSNITZ-FÉLE HIDEGVÍZKEZELÉS KORAI HAZAI TÖRTÉNETE

BUGYI BALÁZS

1.

Vinzenz Priessnitz (1799—1851) grâfenbergi földmíves, falujának természetes népi gyógyászatából kiindulva, húszéves korában kezdeményezte a hideg vízzel történő gyógymódot. Az egyszerű, iskolázatlan parasztember az akkori Osztrák-Sziléziához tartozó Freiwaldau közelében fekvő Gräfenbergben 1820—1830 között gyógyintézetet épített ki, amely fokozódó népszerűségnek örvendett. Mind előkelőbb és befolyásosabb betegek keresték fel és találtak ott gyógyulást, de legalábbis javulást. Ennek eredményeként a helybeli orvosok minden tiltakozása ellenére 1831-ben az osztrák felsőbb egészségügyi hatóságok engedélyezték a Priessnitz vezette gyógyintézet működését. A látogatók és a gyógyulást keresők között szép számmal voltak magyarok is. Emlékeztetni szeretnénk Kárpáti Abellinónak, Jókai Mór regényhősének gräfenbergi gyógykezelésére. Ezzel kapcsolatosan — ha karikírozva is — Jókai Mór leírja a Priessnitz-féle természetes gyógymódnak alkalmazását és magát a gyógyintézetet is. A magyar vendégek nagy számát és befolyását mi sem bizonyítja jobban annál a körülménynél, hogy Priessnitz hat leánya közül három magyarhoz: a két Újházy testvérhez és Dessewffy P. földbirtokosokhoz ment feleségül. „*Nagy családi vízkönyvét*" Priessnitz V. 1847-ben annak a Zsófia lányának mondotta tollba, akit Újházy J. vett később feleségül. A könyv megjelenésére egyébként csak 1919-ben került sor, *Franz Schönenberg*, a berlini egyetem természeti gyógymódokat alkalmazó klinika igazgató tanárának előszavával és kísérő magyarázatával.

Oertel ansbachi gimnáziumi tanár a hideg vízzel való gyógyítás lelkes híve, 1830-tól kezdődően e terápiás eljárás „reklámfőnökeként" szerepel és sorozatosan jelentetett meg könyveket és írt közleményeket a Priessnitz-féle eljárásról. 1831-ben „*A legújabb vízkúrák*" címen negyedéves folyóiratot jelentetett meg. Az Intézetet azonban csak 1836-ban kereste fel első ízben, amikor Lajos bajor király főudvarmesterének, gróf Rechbergnek kíséretében Gräfenbergben járt. Ennek az útjának hatására és anyagát feldolgozva jelentette meg 1837-ben „*Szárazföldi és vízi utazás Gräfenbergbe*" című útikalauzát, amely természetesen nemcsak az utazás módját, hanem a fürdő életét is részletesen leírja. Oertel gimnáziumi tanárként feltehetően maga, hideg vízzel vagy más módon, gyógyító tevékenységet nem végzett. Ezért nem meglepők Priessnitzénél lényegesen szélsőségesebb nézetei. Szerinte a hideg víz minden betegségnek a leghasznosabb gyógyszere és hogy minden más gyógyszer nélkül, egyedül a hideg víz alkalmazása révén, a betegségek gyógyíthatók és végül, hogy a hideg víz igen nagy mennyiségben sem jelenthet ártalmat vagy éppen veszélyt.

2.

Az évkönyvek tanúsága szerint magyar orvosok nagy számmal keresték fel Priessnitz gräfenbergi gyógyintézetét — bár név szerinti felsorolásukkal a rendelkezésünkre álló irodalomban nem találkoztunk. A magyar orvosok is ennek megfelelően mind gyakrabban foglalkoztak közleményeikben „a hideg víznek gyógyhatásával", főképpen pedig általában a „hideg fürdőkkel". Hiányos tehát Prof. A. Brauchle és W. Groh *„A természeti gyógymódok történetéhez. A természeti gyógyítás orvosi életképekben"* címen, immár negyedik kiadásban közzétett korai bibliográfiája, amely az 1833—1842 közötti, a Priessnitz-féle gyógymóddal foglalkozó közléseket sorolta fel, és amely magyar szerzőtől ilyen tárgyú munkákról még csak említést sem tesz. A továbbiakban a Magyar Királyi Tudományegyetem orvostudományi karán megjelent és nyilvánosan „megvédett" ilyen tárgyú közléseket, dissertációkat kívánjuk röviden ismertetni.

Lenk Adolf, a Gömör megyei Rozsnyóról származó orvosjelölt 1832-ben, azaz egy évvel a gräfenbergi gyógyintézet működésének engedélyezését követő esztendőben *„a hideg fürdőkről"* írta meg orvostudori értekezését. A latin nyelven megjelent, 43 oldalnyi, oktáv alakú értkezés különlegessége, hogy — szemben az azonos években megjelent értekezésekkel — nem közöl irodalmat, nem hivatkozik szerzőkre. E körülmény bizonyítja, hogy az értekezés a hazai belgyógyászat nagynevű professzorának, *Bene Ferenc*nek (1775—1858), a Magyar Tudományos Akadémia alapító orvostagjának irányítása és helyeslése mellett készült, de rámutat arra is, hogy a hideg vízzel történő hazai gyógyítás tárgyalására nem irodalmi források, hanem feltehetően éppen Gräfenbergben szerzett saját tapasztalatai alapján került sor.

Lenk értekezése szerint fürdőn

a) a vízzel,

b) a gázokkal és gőzökkel,

c) az iszappal történő behatást kell érteni. Értekezésében ő csak a hideg vízzel történő fürdőt taglalja. Bevezetésében igen rövid általánosságokban mozgó történeti vázlatot ad, ismerteti a hideg fürdő fogalmát, és beszél a hideg víznek a szervezetre gyakorolt hatásairól. Külön választja a 10—15° R. és a 15—22° R. hőmérsékletű fürdőket. Ismerteti azokat a különbségeket, amelyek életkor, nem és az általa különösen hangsúlyozott „temperamentumok" szerint megnyilatkoznak. Beszámol azokról a kedvezőtlen hatásokról is, amelyeket a hideg fürdő alkalmazása esetében — ha csak kivételesen is — észlelt, és talán elsőként figyelmeztet a hideg fürdő alkalmazásának ellenjavallataira, akkor amikor Oertel és környezete a hideg víz kúrának kizárólag előnyeit nem hajlandó elismerni. Szól a fagyásokról, a hűlésekről és taglalja a hideg vízben történő, teljes testre, illetőleg az egyes testtájakra szorítkozó fürdőket. Utal Lenk azokra a különböző hatásokra, amelyek a hideg víz hőmérséklete, a fürdés tartama és a testrészek szerint megfigyelhetők. Szól a bedörzsölésről, hideg lábfürdőkről, külön-külön taglalva az alkalmazás módját és indikációit. Értekezését végül ünnepélyes keretek között, nyilvánosan megvédett tézisek zárják, amelyek közül említendők:

1. a hideg fürdők erősítenek, izgatnak, a szervezetet azonban gyengíthetik is,

2. a túlságosan hideg — jeges — fürdőket csak körülírt testrészeken lehet alkalmazni.

Lenk Adolf értekezése, bár lényegében a Priessnitz-féle gyógyeljárás megszabta alapelveket taglalja, sem Priessnitznek, sem Oertelnek a nevét nem említi, amit a legtávolabbról sem csodálhatunk, hiszen ebben az időben vált csak Priessnitz tanítása ismertté, és csak akkor engedélyezték a nem orvos vezette gyógyintézetnek a működését.

3.

1834-ben jelentette meg *Soltész János* latin nyelven „*orvostudori értekezését a hideg vízről*". Az értekezés lényegében véve nem haladja meg Lenk Adolf szintén latin nyelvű dissertatióját — amelyről azonban említést sem tesz. A két év alatt szerzett gyarapodó tapasztalatok a hideg víznek mint italnak, illetőleg az egész testre vagy annak egyes részeire alkalmazott fürdő alkalmazásának már jobb eredményeit mutatta, de Soltész nem hallgatta el a felmerült nehézségeket sem: a hideg víz túlzott fogyasztása vagy a hideg fürdő nem megfelelő használata esetében sem.

1837-re már polgárjogot nyert a Priessnitz-féle hidegvíz-gyógyítás az Osztrák Birodalomban és a vele szomszédos országokban, így elsősorban Bajorországban, Svájcban és nem utolsósorban Oroszországban is. *Berkó Pál* balassagyarmati születésű orvosjelölt a gyógymód ismertté válásával és mind általánosabb elfogadottságával már magyar nyelven jelentette meg értekezését „*a hideg fürdőkről*". Berkónál jelenik meg első ízben a hazai orvosdoktori értekezésekben Priessnitz és Oertel neve. Tárgyalja a hidegvíz-terápiát, az ókorban induló kifejlődését, szól a klasszikus ókor orvosai, így Hippokratész, Caelius Aurelianus és Galenus ilyen irányú munkásságáról, beszél a hideg vizet gyógykezelés céljára használó angol és német orvosokról. Megállapítja, hogy a Priessnitz-féle gyógykezelés a természeti adottságok felismerésén alapulva, az esetek túlnyomó részében valóban eredményes. Az Oertel-féle túlzásokat elvetendőnek ítéli meg.

4.

1840-ben jelent meg *felsőkubinyi Meskó Pál* nyíregyházi orvosjelöltnek „*orvostudori értekezése a hideg vízről életrendbeli tekintetben*". Művének mintegy jelmondatát képezi a nyilvánosan is megvitatott két hydrotherápiás tézise:

3. A víz ugyan nem általános és mindenre ható gyógyszer, de a betegségek bizonyos formáiban a legeredményesebben ható therapeuticum.

4. A nemi betegségeket a higany (Mercurius), míg másokat a vizeket jelentő Neptunus gyógyítja.

Meskó Pál értekezésének részletesebb tárgyalását azért tartjuk kívánatosnak, mert ő foglalja össze egész határozottsággal a korabeli magyar orvostársadalomnak a kér-

désről vallott felfogását, amelyen a későbbi közlések sem változtatnak évtizedeken keresztül. Bevezetőként szól: „*a' víz, orvosi használatának történetei*"-ről, így beszél Hippokratész, Celsus, Caelius Aurelianus és Aretaeus, valamint Galenus hideg vízzel gyógyító tevékenységéről. „*A' közép század' sötétsége meg nem elégedve az egyszerű orvos szerekkel a' vizet is megfosztá azon érdemes rangtól, mellyet eddig méltánylag foglala*". Az arabok a szerző szerint csak meleg vizet használtak gyógyítás céljára. A 18. században az angol Floyer, Baynard orvosok, a kapucinus barát, Bernardo, Németországban Friedrich Hoffmann professzor „*s Hahn Zsigmond, Zimmermann, Unzer, Schmucker, Oroszországban Samoilovitz használták eredményesen a hideg vizet gyógyításra.*" „*A hideg vizet, mint belső, úgy külső alkalmazását sokoldalú tájékoztatásból gyűjtött elvekre építette Currie, akinek könyve 1797-ben jelent meg.*" „*1809 és 1810-ben midőn Posonyban a' Hagymáz dühöngött, a' hideg vízzeli leöntéseknek nagy hasznát tapasztalta Kolbányi . . . Legújabb időkben a' hideg víz' orvosi használata' terjesztésében nagy részt vőn Prof. Oertel, ki fáradhatatlan a' hideg víz' magasztalásában, ki nem tud oly nyavalyát, melly ellen üdvösebb 's hathatosabb szer létezne; aki határt 's mértéket annak használatában nem ismert, kinek jel szava ez «Man trinkt das Wasser im Uibermass, je mehr desto besser». Ő meg van arról győződve, hogy a' hideg víz használhat mindig, de soha nem árthat. A' Hydrotherapia gyors terjedtét néki köszönheti, valamint más részről tagadni nem lehet, hogy az ő irományai, a' víz' igaz és mértékletes használatától félre vezetvén annak barátit sok baleseteknek, de a' mellyek nagyobbrészt elhallgattatnak szolgáltak alkalmul.*"

„*Korszaknak lehet tekinteni a' hideg víz évtörténetében a Priessnitz-féle Gräfenbergben felállított Vízgyógyintézetet. Ő ugyan rendbe hozta a' hideg vízzeli bánást, melynél fogva annak bel- és külalkalmazásánál bizonyos szabályt tart, de ezen rendet tudományos rendszernek nevezni nem lehet, 's az ő kezei közt soha nem fejlődhetik, soha nem emelkedhetik a' víz használata tudományos állásra, azon senki által kétségbe nem hozható ok miatt; mi szerint tudományos rendszer alakítására puszta, bár ezer évekre terjedő tapasztalás öszvehalmozása nem elegendő, de az emberi test' mint egészséges, úgy kórállapotjának ismerete kívántatik. . . . Ezeket nem Priessnitz érdemei csonkítására, hanem megczáfolására láttam szükségeseknek megemlíteni, kik azon balhiedelemben élnek, kik közé Prof. Oertel is tartozik, mintha a' víz csupán nemorvosok kezei közt lehetne üdvös hatású, hogy csak azok által öregbedhetik a' vízgyógytan , ' s általok érheti el tetőpontját.*"

Meskó Pál értekezésében a továbbiakban szól „*a' hideg víz tulajdonairól*", taglalva a víz eredetét, tisztaságát, esetleges vegyianyagtartalmát és beszél „*a' víz' általános hatásáról az emberi testre*". Hangsúlyozza, hogy a víz „*minden más orvosszerek hatásától lényegesen különbözik*". A víz és a szervezet különböző hőmérsékletűek és közöttük „*súlyegyenbe jutásra törekvés*" indul meg. Ennek során „*az ideg és a vérrendszer feszülésének csökkenése, a' sejtszövet és izom rostjainak összehúzódásra való serkentése*" következik be. A víz — Meskó értekezése szerint — az alábbi hatásokat fejti ki:

a) csillapító,

b) ébresztő és

c) erősítő.

„*Ha Prof. Oertel 's a' víznek illy vakbuzgó baráti az életműség természetét ismernék és így az életfolyam törvényeit tisztelhetnék; a' víz mérték nélküli használatuk bizonyára olly harsány hangon nem kürtöltetnék.*" Szól arról is, hogy mi okozza Priessnitz gyógyeljárásának hatásosságát. Ezt Meskó négy tényezőben látja:

1. magában Priessnitzben, aki „*tagadhatatlanul már a' természettől nyert józan ész mellett ritka tapintattal bír a' víz különféle bántalmak' miképeni legczélszerűbb használata meghatározásában, mellyet sok évi számos tapasztalatai által szerzett . . .*"

2. a betegnek a helyes megválasztásában,

3. . . . „magában a vízben létezik. Nincs gyógyszer, melly életműségünkre alkalmazásában annyi fokozatokat, módosításokat 's árnyalatokat engedne, mint a' hideg víz . . . innen van, hogy az Priessnitz kezei közt, ki a' különféle fokozatok, módosítások minő kórállapotbani javallatát hosszas tapasztalásból megtanulá . . .", olyan jó eredményeket ért el,

4. használ a gyógyintézet elhelyezése és a fürdő életrendje is. „*Előmozdítják a' víz' gyógyerejét az ottani táj' nem kellemes ugyan, de egészséges volta, a' levegő tisztasága, 's fertőzetlensége, az ott divatozó társalkodási élet, melly a' betegek' borult kedélyit felderítvén, a' bántalomtól meglepetteket ön bajaikra való ügyeléstől más kellemes tárgyakra vezetvén, ez által hathatósan segíti a hideg víz gyógyerejét*".

Végül Meskó „*a' hideg víz életrendbeli tekintetben*" és „*a' víz ideglázbani használatáról*" írott fejezetekkel zárja igen tanulságos dissertatióját. Szó sincsen ebben az értekezésben a Priessnitz kúra szervilis dicséretéről, minden áron való hazai propagálásáról, hanem nagyon is mértéktartónak tarthatjuk ezt az érdekes értekezést, amellyel hazai orvostársadalmunk az akkor divatba jött hidegvíz-gyógykezeléssel és ezen túlmenően a Priessnitz által bevezetett diétás stb. életrenddel szemben állást foglalt.

5.

Meskó értekezését követően egy hónappal jelent meg és került nyilvánosan védésre *Imhof György*nek orvostudori értékezése „*A' hideg víz orvosi használatáról*". A 27 oldalnyi értekezés sorrendben az alábbi kérdéseket taglalja: „*A' víz gyógy-története*". Ennek keretében említi „*a' mostani századunkban Kolbány hazánkfia*" értékes tevékenységét. „*A' most lefolyt tizedben Oertel szerze magának nagy nevet vízzeli gyógyításai által; ki azonban a' túlságig dicsérte annak használását és minden betegség elleni szernek állítá, a' millyen nem létezik. Így a nemorvos Priessnitz Vince gräfenbergi földműves is a' hidegvízzelli gyógyintézete által nagy hírre kapott.*" Bevezetése tárgyalja a vizet általában, majd „*A' hideg víz, mint ital*" címen a vízivás lehetőségeit taglalja, amelynek során döntőnek ítéli meg „*a' víz hidegét, a' vízben foglalt szénsavat és magát a' vizet, mint folyadékot*" külön-külön taglalva a három gyógytényező szerepét a terápiában. Szerinte a hideg víz fogyasztása javallt „*azon idegbajokban, mellyek felmagasztalt érzékenységből erednek . . . A véredények' felmagasztalt működéseiben gyökerezett bajok, a gyulladások, a' tengélet (vita vegetativa) bajainál, a' köszvényben*" és néhány más betegségben. Viszont nem ajánlható „*azon életművek gyulladásainál, mellyek a 'víz-*

zel közvetlen érintésbe jönnek . . . továbbá a' gög, gögsíp, tüdő és tüdőhártyai lobnál". Megadja, hogy mely betegségekben javallt kis mennyiségű hideg víz fogyasztása és általában, hogyan helyes az ezzel történő gyógyítást végezni.

Értekezése második fejezetében „*a' hideg víz mint fördő*" szerepel. Ismerteti az „*általánosan hideg fördőket*" és a „*helybeli hideg fördőket, melly a' szemet, a' fület, az orrot,*" továbbá a nyakat, a mellkast, nemző szerveket és végül a kezeket érintik. „*Vízesési*" fürdők lényegében véve a zuhanyok, amelyeket „öntés", nagyobb magasságról történő „ömlés", „csöpögtetés" formájában lehet alkalmazni. Végül a beöntés formájában alkalmazott „*hidegvízzeli állövetek*" méhgörcsben, vérhasban, petyhüdtségből eredő vérfolyásban hasznosak. Az értekezés tézisei közül csak egy foglalkozik hydrotherápiával, kijelentvén, hogy „*a' víz nem egyetemleges gyógyszer*".

6.

Az 1832—1842 közötti időszakban még további három értekezés említendő a hideg víz terápia tárgykörében. *Kolb Bertalan*t 1838-ban „*Orvostudori értekezés a vízről életrendbeli' s gyógytudományi tekintetben*" című dissertatiójával avatják orvostudorrá. A 19 oldalt kitevő értekezés újabb adatot, szempontot nem tartalmaz, csak azt mutatja, hogy az orvostudományi kar, de ezen túlmenően az orvostársadalom érdeklődéssel fordult a Priessnitz-féle kezelés felé.

*Mazur Ernő*nek 1842-ben megjelent dissertatiója, amely az „*orvostudori értekezés a fürdői életrendről*" címet viselte, lényegében véve *Meskó Pál* 1840-ben megjelent értekezésének átfogalmazása: szemléletében, tartalmában Meskó Pál művét követi.

Przemysli Lengyel Dániel — eredetileg *Lubomirski* a család neve — 1842-ben megjelent dissertatiója az „*Orvostudori értekezés a fürdők gyógyerejéről és használatáról*" címet viseli. A 63 oldalnyi terjedelmű könyv nemcsak a hideg víz gyógyhatásait értékeli, hanem általában a balneoterápia ismeretanyagát foglalja össze és ezért nagyra értékelendő. Lengyel Dániel fürdőorvosi munkássága ezzel az értekezéssel nem fejeződött be. 1853-ban Pesten megjelent „*Fürdői zsebkönyv, Magyar-, Erdély-, Horvát, Tótország, a Szerb Vajdaság, s Temesi Bánság, nemkülönben a Határőrvidék ásványvizei és fürdőintézetei ismertetése*" című munkája a fürdőügy iránt érdeklődők részére hasznos és szükséges útmutatóul szolgált.

Ezeket az értekezéseket követően további dissertatiók nem foglalkoztak a mind jobban polgárjogot nyert Priessnitz-féle gyógymóddal.

IRODALOM

Berkó József: *Orvostudori értekezés a' hideg fördőkről.* Pest 1837. 29. l.

Brauche A., W. Groh: *Zur Geschichte der Physiotherapie.* Naturheilkunde in ärztlichen Lebensbildern. 4 Aufl. Heidelberg, 1971.

Bugyi, B.: Priessnitz und die ungarische Medizin. *Erfahrungsheilkunde.* 1977, 166—168.

Imhof György: *Orvostudori értekezés a' hideg víz orvosi használatáról.* Pest 1840. 27 l.

Kolb Bertalan: *Orvostudori értekezés a' vízről életrendbeli 's gyógytudományi tekintetben.* Pest 1838. 19 l.

Lengyel Dániel: *Orvostudori értekezés a' fördők gyógyerejéről és használatáról.* Buda 1842. 63 l.
Lenk, Adolf: *De balneis frigidis dissertatio inauguralis medica.* Pestini 1832. 43 p.
Mazur Ernő: *Orvostudori értekezés a fürdői életrendről.* Pest 1842. 27 l.
Meskó Pál: *Orvostudori értekezés a hideg vízről életrendbeli tekintetben.* Buda 1840. 23 l.
Meyer-Camberg, Ernst: *Lexikon der Naturheilkunde.* Reinbek/Hamburg 1958.
Réti Endre: *Egykori doctori dissertatiók.* Budapest 1974. (soksz.)
Soltész, János: *Dissertatio inauguralis chymico-medica de aquis frigidis.* Budae 1834. 32 p.

Resumé

Au sanatoire hydrothérapeutique a Gräfenwald de Priessnitz étaint beaucoup des visiteurs hongrois et entre eux des médecins de la Hongrie. Par cette circonstance heureuse est parue l'hydrothérapie de Priessnitz déjà de 1832 dans les thèses inaugurales médicales à l'Université Hongroise a Pest — aujourd'hui Budapest — Adolf Lenk en 1832, écrit en général sur l'hydrotherapie avec l'eau froide en langue latine. János Soltész en 1834 discut dans sa thèse les différents aspects de la méthode thérapeutique de Priessnitz. En 1837 Pál Berkó décrit en langue hongroise les principes et la pratique de la méthode thérapeutique de Priessnitz. En 1840 a parut la thèse de Pál Meskó une oeuvre fondamentale sur cette méthode avec l'histoire et la pratique. György Imhof dans la même année décrit les aspects nouveaux de cette thérapie. Bertalan Kolb en 1838, Ernő Mazur en 1842 et Dániel Lengyel en même année écrivaient des thèses en même thème.

Les auteurs hongrois trouvent la méthode de Priessnitz en théorie pas suffisament fondée, mais dans la pratique médicale bien valable. Suivant leurs jugements les opinions de Oertel sont exagérées et pas acceptables.

B. BUGYI, Dr. med., Dr. phil., CSc.
H-1114 Budapest, Fadrusz u. 12. Hungary

GULÁCSY LAJOS BETEGSÉGÉNEK KULTÚRTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

GEREVICH JÓZSEF—UNGVÁRI GÁBOR

„Hiszen a méreg, mint a mámor lihegő perceiben, rejdös bíborvirágok kéjjel túlontúl átitatott szirmaiból, mohón, reszketve szívtam magamba, nemsokára hatni fog s én a csodabogaras, mandulaszemű fiú, megfogok halni az elefántcsont-torony aranyveretű kapujánál . . .”

Gulácsy Lajos

„Kora legigézetesebb piktor-lírikusa”, *Gulácsy Lajos*, „a stílusteremtő, nyelvújító varázsló”, a magyar festészet „besorolhatatlan, területenkívüli” képviselője, a víziós, misztikus festő, aki az „öntudat partján vándorol”, mert „rosszkor jött a világra”, és akinek művészete „groteszk és félelmetes, mint egy Mantegna-fej”, különc, tétova, dekadens és labilis — psychiatriai betegségben szenvedett; élete utolsó tizenhárom évét megszakítás nélkül elmegyógyintézetben töltötte. Esetének psychopathológiai elemzése, a betegsége és művészete közötti összefüggések vizsgálata mind ez ideig kívülesett a psychiatriai kutatás horizontján. Gulácsy pathographiáját előkészítő jelen tanulmányunkban a következő kérdésekre keresünk választ: hogyan kapcsolódik Gulácsy művészete és magatartása a korszellem mintáihoz; betegsége kialakulásának folyamatában ez a viszony mennyiben változik; vizsgálatunk tárgya továbbá Gulácsy betegségének kultúrtöténeti jelentősége saját korának megítélése szerint és mai korunk időtávlatában.

A TAGADÁS MINTÁI

A térben és időben zajló elvágyódás, menekülés, vagyis a „szecesszió”, mint a polgári társadalom individuális tagadásának kétdimenziós kerete már a múlt század második felében kialakult. A térben zajló menekülés két markáns változatát képviselte *Gauguin* és *Rimbaud*. Míg az előbbi új művészi élményszerzés reményében kereste fel a „forrást”, az utóbbi, felfedezve, hogy a költészet gátat vet személyisége szabad kifejlésének, megtagadta a művészetet. Kettejük menekülése a századelőn számos művésznek vált emberileg és művészileg jól kamatoztatható sémává; művészet-, illetve társadalomtagadásuk modelljét több avantgarde művész formális alapelvként használta fel (*Kandinszkij*, *Klee*, *Nolde*, *Csontváry* stb. egzotikus tájakra utazott [85]; *Duchamp* abbahagyta a festést, mert jobban szeretett sakkozni [86]; *Vantongerloo*, látván, hogy a természet világából vett témák csak korlátai térélménye kifejezésének, felhagyott a festészettel és a szobrászattal [100]). Az idő-dimenzióban érvényesülő menekülés a preraffaeliták vívmánya, amennyiben a Raffaellót megelőző korszak iránti nosztalgiájuk alakította ki esztétikai elveiket és szecesszióba torkolló [8], laboratóriumi stílusukat.

Az idő-dimenziót esztétikai síkon *Wilde* [124] bontja meg: félreértve feltámasztja és népszerűsíti azt a kanti gondolatot, mely szerint „szép az, ami érdek nélkül

tetszik". A művészet nem osztható fel stílustörténeti korszakokra, az alkotás nem fejezi ki korát, a valóságon felül áll [vö. 18, 92]. A térből és időből a (nem szűk psychiatriai értelemben vett) *őrületbe menekülés* mintái századunk második és harmadik évtizedében formálódtak átvehetővé, miután a századelőn felfedezték a művészet és a psychodiagnostica számára a primitívek, a gyermekek és a psychoticusok alkotásait [91]. *Shakespeare* hősei, különösen *Hamlet* és *Ophelia* alakja vált az őrületnek, mint a tagadás látványos, teátrális formájának megtestesítőjévé. Progresszív divat lett [92] a szecessziót kultúrtörténetileg jelképező, heroikusan deheroizáló *Don Quijote*, a valósággal szélmalomharcot vívó, korától „elkülönülő" cervantes-i figura [92]. Ugyancsak divatos téma a festészetben a „bolond" és rokona, a rokokóból átmentett „clown" [112]. *Pirandello* IV. Henrik című drámájában (1921) nyerte a mai ember számára a kor legmagasabb színvonalú művészi megfogalmazását az „őrület", mint magatartásforma: *kosztümös* vadászat során a IV. Henrik szerepét játszó főhős, egyik ellenfele „segítségével" fejsérülést szenved és elveszti eszméletét. Amikor magához tér, psychoticus: IV. Henriknek képzeli magát. Barátai, szerelme ekkor cserbenhagyják. Spontán gyógyulása után, átlátva passzív „szecessziós" helyzetét, önként vállalja az őrült szerepét [97].

A PRERAFFAELITÁK

Gulácsy festői pályája kezdetén a preraffaelitáktól tanult a legtöbbet, képeit preraffaelitákéhoz hasonló stílusban festette [110, 117, 90, 61, 25, 99, 125, 21, 81, 24, 13, 94, 58]. Ennek ellenére nem lehetett preraffaelita festőnek nevezni [76, 114, 11, 32, 4]. A múlt szeretete művészi életszükséglet nála [64], ebben közös a preraffaelitákkal, de abban eltér, hogy *személyiségének is életszükséglete a múlt;* az elvágyódást „szó szerint" értette, fogta magát és elvándorolt a múltba, a múltat elevenen őrző olasz kisvárosokba. Csakhogy visszatérni a múltba lehetetlen [18], mert minden korszak csak arra az igazságra fogékony, amely saját problémáinak megoldását jelenti [92]. Ez személyiségének és művészetének egyik fő ellentmondása, amelyet — későbbi betegsége ismeretében mondhatjuk — személyiségének accentuálódása oldott fel.

Gulácsy nem a művészet elől menekült, mint Rimbaud, majd Duchamp és Vantongerloo. Személyiségének sajátos körülményekre volt szüksége hogy ihletet nyerjen (ebben Gauguinnel rokon [vö. 11, 16]): „*zegzugos utcák, izgatóan kék ég, az építészet idegen rendje*" [59], később pedig, amikor már a háború miatt nem juthatott Itáliába, „*lefüggönyözött szobában, lámpafénynél dolgozott*" [59, 72], miután „*beállította — színes kendők és papirok segédletével — a nakonxipáni fényhatásokat, megkeverte, két-három színes pálinkából a nakonxipáni szívüdítő italt*" [21], majd gyertyát és füstölőt égetett képei előtt [10, 12, vö. 81], azokat rózsafüzérrel övezte és tömjént gyújtott [57]. Ilyen körülmények között vert közvetlen hidat — ha kellett, mesterkélt formában — személyisége és alkotása közé [24, 64, 65]; kosztümös nakonxipáni alakja, környezete, „trance-ban" végigjátszott szertartásai [23] *minimális áttétellel* kerültek vásznaira. Ezzel magyarázható, hogy Gulácsy piktúrája „*szinte csak személyén keresztül válik teljesen hozzáférhetővé*" [64]; személyén, és — ma már látjuk — betegségén is. Ezenfelül hajlamos volt arra, hogy műkritikáiban [40, 41, 43, vö. 6] saját látomásait

projiciálja más művészek alkotásaiba vagy megfordítva; egyes festményét Giottónak tulajdonította [57].

Személyiségét legközvetlenebb formájában kifejező művészetének kellett tehát a múlt, az „idő-fogantatású" téma [108]. Kezdetben a Raffaellót megelőző korszak atmoszférája és stílusjegyei jelentették számára a múltat, de ez nem tartott sokáig. Ahogy az időt egyre kevésbé tudta megragadni, egyre inkább átérezte a művészettörténet összes korszakát [125]. Viselkedése és művészete a kortársak szemében egyre *anakronisztikusabbá* vált [65, 57, 110, 10, vö. 44: „*Rám nem az idő, a káprázat hatott*"]. Ezt az anakronizmust, amely művészetével azonosuló, egyre jobban accentuálódó személyiségéből fakadt, egyik önvallomásában maga a festő fogalmazza meg a legérzékletesebben: „*Délután 2 órakor egy különös öltözetű fiatal ember szállt le az anconai vonalat befutó vasúti kocsiból a római pályaudvaron. Fején egy 1830 körül divatos cilinder, testén sötét téli kabát, melyre még egy zöld havelok volt fölcsapva, lábszárán francia forradalombeli térdig érő gamásni, kopott színű ugyan, de elárulta, hogy viselője nagy súlyt helyez az előkelő és bizarr megjelenésre. Egy amerikai vágású cipő egészítette ki a ruházatot, melyen három század divatja futott keresztül* [39] Ugyanez az „ anakronizmus" képein is fellelhető: „... *egyszerre festett impreszszionista erdőrészletet és dekoratív térkonstrukciót, harmonikus szépségű női alakot és zaklatott, kétségbeeséstől fűtött, groteszk víziót*" [110].

Ez a különös emberi és művészi magatartás kezdetben a szecesszió meghökkenést provokáló magatartásmintáihoz volt hasonlatos. A kortársak szemében csak később, a szecesszió lassú megszűnésével párhuzamosan vált anakronisztikussá, amikor Gulácsyról lehullott a szecesszió védő máza, és schizophreniába torkolló személyiségváltozása bukkant elő, amely pathopsychologiailag immár alig-alig megragadható.

A SZECESSZIÓ TÉMÁI, STÍLUSA, ESZTÉTIKÁJA

Még problematikusabb kapcsolata a *szecesszióval*, annál is inkább, mert a szecesszió egyik legdöntőbb stilaris ismérve, a *szimbolizmus* [8] hiányzott művészetéből [110]. Mindmáig vitatott kérdés ez a Gulácsy-irodalomban [szimbolistának tartják: 117, 90, 113, 114, 115, 61, 48, 52, 13, 95, 94, 88]. *Szabadi*hoz hasonlóan mi nem tartjuk szimbolistának. „Félig behunyt szemmel" [26, vö. 44] életének szituációiból „kivonult"; mert a valóságra nem figyelt, azt hitték, nagyot hall [57]; viselkedése „valószínűtlen" volt [65], cselekedetei, „szertartásai" [23, 73] szimbolikusak, titokzatos értelmet sejttetők, misztikusak voltak. *Számára azonban a szimbólum volt a valóság*, tehát nem volt szimbolista. Ellentétes megközelítéssel ugyan, de lényegében *Szabadi* is ugyanerre a következtetésre jut: „*A kastély csak kastély volt, a mécses csak mécses*" [110].

Míg a szecessziós művészek otthonosan mozogtak a maguk „kivonulási területén" [108], ahol művészetük hamarosan mesterkéltté vált [117], addig Gulácsy — művészetében és valóságosan is — tétova maradt és otthontalan [108, vö. 30]; ünnepélyesen kivonult egy szál magában, párhuzamosan a hivatalos szecesszióval [15]. Dekoratív, stilizál, de dekorativitása nem válik túlsúllyá: modorrá [117, 25]. Írásai, köztük a mottóként idézett „impressziója" (Virágünnep vége [38]) a szecesszió félreérthetetlen jegyeit is hordozzák.

A szecesszió témái, csökkenő intenzitással, végigfutnak Gulácsy művészetének 1912-ig terjedő időszakán [vö. 53]. Elsősorban *Shakespeare* „őrült" és „őrülettel" vonatkozásba hozott hősei (Hamlet, Ophelia, Othello, Desdemona) — Caesare Borgia jelmezében [10] —, Don Juan és főleg Don Quijote [21, 110] témája izgatják festői elgondolásaiban. Később festményeiről, írásaiból eltűnnek ezek a témák, hogy schizophren betegségének tematikus szövetét alkotva visszatérjenek [vö. 57]. Irodalmi tehetségét tanúsító képcímei kezdik túlfeszíteni a szecesszió minden szokatlan, különös iránt amúgy is vonzódó atmoszféráját. Az itt felsorolt képcímek chronologiája jelzi ezt a folyamatot: „*A hídon bolondos, furcsa népség vonul keresztül*", „*Csendes városka, hol jámbor emberek élnek*", „*A púpus vénkisasszony régi emlékeit meséli Herbertnek*", „*Háromszögletű kalapos emberke az erdőből kitekint és azt mondja: pitty-pitty*". Az őrület témája, amely festményein, rajzain rokokó öltözetekből és mozdulatokból fejlődik a bohóc időtlenné váló maskaráján keresztül a bolond figurájával való egyre konkrétebb azonosulásig [vö. 110: „*Gulácsy a bolond maszkjában vált maszktalanná. Picasso* akkoriban szomorú szemű harlequineket, *Rouault* pedig vaskos, könnyes arcú bohócokat festett, de *ami náluk szerep, az Gulácsynak saját léte, hiszen önarcképek*"; vö. még: 112, 74], írásaiban is vissza-visszatér [38: „. . . *zöld fényben csillog huncut szemük, mely a tóhullámmal kél viadalra, s smaragdját onnan lopkodja, hogy őrültté tegyen*"; 46: „*Haj Te bolondos Na' Conxypan, Hercegünket megtébolyítod*" ; 42, 45]. Írásaiban megfogalmazott esztétikája *Wilde*-dal rokon [117, 65, 10]. „*Faragott kép Paulineról*" című szecessziós ízű írásában, amely talán a legmaradandóbb értékű Gulácsy-írás, a dallamos nevű Lavelias vádolja a Cevian Dido neve mögé bújt Gulácsyt, hogy „*unos-untalan a múltban él*". Cevian így válaszol: „*Tévedésed a legnagyobb, Lavelias. Értem jött a múlt . . . Nem keresek összefüggést a mű és kor között, melyben az megszületett*" [44; vö. 124].

„Értem jött a múlt." Ez a brilliáns megfogalmazás a psychosis határán született: a kiváló művész, akinek pathologiás tartalmai ekkor már egyre jobban túlsúlyra jutnak a szecesszióba ágyazott témákkal szemben, és a szecesszió foszladozó köntösén elővillanva egyre beleérezhetetlenebbek, a tőle független (endogen) schizophren processus szubjektíve megragadható lényegét megdöbbentően világos, egyszerű szavakkal fejezi ki.

SZEMÉLYISÉGÉNEK TEMATIKUS ACCENTUÁCIÓJA: NA' CONXYPAN VILÁGA

1904 táján, amikor az első információt kapjuk személyisége nagyfokú megváltozásáról [50], született meg benne, feltehetően előbb visualisan, később verbalisan, a *szecessziótól idegen* új téma, a *Hoffmanni* fantáziával megálmodott [117, 49] *Na' Conxypan* világa. Az új világ lazán összefűzött, játékosan confusus megszerkesztésével párhuzamosan lépett ki a korszellem stílusából [108]. Na-conxypant már nem lehetett idő-dimenzionáltságú [108] képkeretek közé szorítani: Na' conxypanban nincs idő [vö. 17]. Külön nyelve is van; Gulácsy szívesen beszélt is, írt is na' conxypanul, egyre érthetetlenebb nyelven [57], s ha tehette, na' conxypani embernek öltözött [21]. Kez-

Gulácsy Hamlet-kosztümben

Gulácsy Lajos: Concerto bizzarro

detben Na' Conxypant ábrázoló festményein, írásaiban olasz kisvárosok konkrét-eleven élménye kapott művészi megfogalmazást [11, 21, 24, vö. 5], a na' conxypani ember is leginkább Don Quijotéra emlékeztetett [21]; az új világ formális tagadásának modellje sok hasonló vonást mutat *Rilke* és *Kafka* bizonytalan, talajvesztett, elidegenedett világával [117], ha ez a hasonlóság hamarosan (1909-től) az ellentétébe csap át; a hermetikusan lezáruló Na' Conxypan egyre távolodik az Osztrák—Magyar Monarchia világától [vö. 84], a Hold és Japán közé kerül [57], Holdkifli herceg (máshol kisasszony: [46]) fitos hivalkodó orrát a hegyek mögül üti fel [38], és Na' Conxypan városában érvényre jut a *skatula-rendszer*, mely szerint „*jóelőre, ki-ki hivatásának megfelelő nagyságú kalitkába lesz zárva, agyvelejének súlya szerint*" [45]. A játékos, légies, felszabadult fantázia által vezérelt világba *idegen testként* hatol be ez a mechanisztikus, rigid, merev rendszer, immár *a psychosis burjánzó szöveteként.*

PSYCHOSISÁNAK KIBONTAKOZÁSA

Betegségéről is az első adat 1910 tájára esik: „*Emília arcképe*" című írásában [42] Gulácsy beszámol arról, hogy egy szanatórium kertjében betegen, remény nélkül, „bús magábaszállással" méregeti az utat, és a szanatórium igazgatója szerint egyedül „Emília látása" (ti. a művészet) gyógyíthatja meg. Ugyanebben az időben (1907 és 1911 között) széles körű és sikeres társadalmi tevékenységet fejt ki; az 1908-ig működő Tháliában feltűnést keltő díszleteket készít [82, 60, 101, 104, 6], a Thália bezárása után is „színpadtervek" kidolgozásával bízzák meg [60, 117], az Egyetemi lapok művészeti rovatát szerkeszti, a Sorompó (Ifjúsági Iparvédő Liga) gyűléseinek aktív résztvevője [107], költőket ihlet [54, 62, 63, 66], költők versesköteteit illusztrálja zseniális rajzokkal [66]; fest és ír. Megírja esztétikai elveit, Na' Conxypanjának mozaikjait, precursor és kortárs művészek műalkotásait elemzi igen magas színvonalon [38—46]. 1912-től magatartása megváltozik; visszahúzódik a közélettől, néhány közvetlen baráton kívül emberekkel alig érintkezik, olasz kisvárosokban eltemetkezve „lázasan fest mindenkit és mindent" [67, 69]. Ezzel párhuzamosan egyre konkrétabb alakot kap benne fantasztikus képzete, Na' Conxypan [26]. 1912 és 1914 között már feltehetően psychoticus, bár erre vonatkozóan az adatok ellentmondóak [67, 69, 14, 53]. Aszkéta-módon él, alig eszik, nyilvános helyeken *Petőfi* „Őrült"-jét vagy Hamlet-monológot szaval vendégeket megborzasztó lázas izgalommal [14]. Ekkor néhány varázslatos szépségű misztikus képest fest [125]; a festői bonyodalmait „*az őrület hozza létre anélkül, hogy a hangulat optikai egysége és szuggesztív ereje megbomlott volna.*" [61]

1914-ben ment utoljára Velencébe. A Pesten maradt barátokat kétségbeejtette, hogy csatlakozott a futuristák politizáló csoportjához. Ezt senki sem várta a „finomlelkű", „halk lírájú" művésztől. A világháború kitörését követő hetekben izgatottsága egyre növekedett [14]. „Víziók" gyötörték, sötéten látta a háború kimenetelét. Velencében kiújultak az Ausztria elleni tüntetések. „Abasso Austria" — hangzott föl a Szent Márk téren, és levegőbe repültek a Flórián kávéház vasszékei. Később már hadihajók kezdtek gyakorlatozni a tengeren, s a lőgyakorlatok zaja eljutott Gulácsyig. Ez tovább fokozta izgatottságát [67]. Kémekről beszélt, akik leselkednek utána, üldö-

zik [14, 67]. Erős fejfájásokról panaszkodott [67]. Olyan szorongás fogta el, hogy nem mert egyedül a műtermében maradni; összeköltözött barátjával, Silvio Sartorival [14, 67]. Sartori idegorvoshoz vitte, de az orvosságok nem használtak. Kétszer kísérelt meg öngyilkosságot, Sartori csavarta ki kezéből a revolvert [67]. A Frari-templomnál sétált izgatottan, amikor észrevette, hogy ki van írva egy táblára: „Itt ma agyonlövik Gulácsy Lajost". A katonák a szeme láttára lőtték agyon; végignézte saját kivégzését. „Jelentem, hogy Gulácsy Lajos piktor meghalt!" — mondta zavartan, rémült arccal barátjának ([14]; egy másik variáció szerint gyerekekkel kilopatta a katonák fegyveréből a töltényeket, majd a sortűz után halottnak tettetve magát elvágódott [67]). Később heves dührohamokat kapott. Amikor bevitték a San Servolo szigetén levő elmegyógyintézetbe, ahol „paranoiával" kezelték [67], a Canale grandén a gondolában végigordította a várost, hogy a paloták alá vannak aknázva [14]. Tébolya „méltó" volt tehetségéhez: a világháború elkövetkezendő szörnyűségeinek *Cassandrájává* emelkedett visualis és phonemicus hallucinatióinak suicid tematikájával.

„PERIFERIKUS" MŰVÉSZETÉNEK KIALAKULÁSA; STÍLUSVÁLTÁSA

1912 és 1916 között a már kész képekre ráfest [12], régebbi képeit összevagdalja, az így nyert részleteket átfesti [110, 12]; „*Rococo lovag*" című 1913-ban készült képét felszabdalja, az egyik alak, mint „Rózsalovag" [l. 110], a középső, mint egyik legzseniálisabb festménye, az „*Ópiumszívó álma*" kel új életre [l. 110]. Ebben az időben egészen kész, lezárt remekműveket és széteső munkákat festett egyidőben [25]. Művészete ekkor vált „periferikussá", gyökértelenné, stílusának psychosisa adott energetikai fedezetet. Remekművet ezért egyre kevesebbet alkotott. Megcsonkított festményeinek egy töredékén Európában éppen születőben levő új stílusirányzat, a *futurizmus* „formaroncsoló" előadási módjáig jut el [35, 36, 119], „a tér, a tárgyak és a jelenségek egymásba bontásával" a megszületés előtt álló *szürrealizmus* tartalmaira is rátalál [110, 117, 89], az elementáris átélés kifejezésével pedig *expresszionista* mintát követ [15, 56, 78].

Psychoticus és remekműveket fest. Ennek a művészetpathologiailag jelentős ténynek a megállapításán túlmenőleg képeinek részletes psychopathologiai elemzését (kórrajzban rögzített) klinikai tüneteinek egybevetésével tartjuk elengedhetetlennek. Erre egy későbbi tanulmányunkban teszünk kísérletet.

Fokozatosan előrehaladó psychosisa 1916 után meggátolta abban, hogy művészi színvonalú alkotást hozzon létre, képei egyre modorosabbá váltak [3, 33]. Nem ismeretes későbbi remekműve, bár a kutatást Gulácsy képeinek bizonytalan keletkezési időpontja nehezíti. Az bizonyos, hogy 1924-ig, amíg a Moravcsik-vezette elmeklinikán feküdt, rendszeresen festett és rajzolt [57].

BETEGSÉGÉNEK KULTÚRTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

Az accentuált személyiségéből fakadó körülmények (kosztümök, szertartásosság stb.), amelyekre kezdetben szüksége volt művészetének, hozzájárultak ahhoz, hogy a kortárs művészet legrangosabb képviselőinek (Ady, Juhász, Kassák, Babits, Kosztolányi, Kárpáti, Dutka, Bölöni) figyelme ráirányult. Számon tartották őt; művészetét, furcsaságait, majd betegségét figyelemmel kísérték. A vele foglalkozók széles tábora a világháború kitörésében [76, 98, 21, 25], emberi és művészi sikertelenségében [26, 70, 25, 94] találták meg azt a kulcsélményt, amelynek hatására psychoticus lett, tehát betegségét szinte kizárólag külső okokkal magyarázták; endogen megalapozottságról kevesen beszéltek [59, 49, 76].

Juhász Gyula, egyik legjobb barátja foglalta össze a legmagasabb művészi színvonalon mindazt, amit kora tudhatott Gulácsy betegségéről: „*Gulácsy igazi tragédiája, amely elől* **a téboly lárvája mögé menekült:** *egy tiszta művész egy tisztára művészietlen korba született bele, és megpróbálta azt a maga számára elviselhetővé tenni, sőt a maga képére és hasonlatosságára szépíteni. Túlságosan gyönge és gyöngéd volt ehhez, és túlságosan erőszakos és kíméletlen a kor, hogy ez sikerülhessen. Így menekült lassan, de biztosan egy másik dimenzióba innen, a halál életéből az élet halálába: az őrületbe. De mint Oféliáé, az ő tébolya is szép volt. Dalolva merült el az örvénybe és virágokat hintett a habok közé . . . Mint a vak Milton a látóknál jobban látta a Fényt, ő, az őrület eliziumi mezőin kószálva jobban érezte a Szépet*" [57]. Az európai színvonalon gondolkodó Juhász barátja endogen psychosisát kiemeli a zártosztály rácsai mögül: *Pirandello* IV. Henrikjének születésével csaknem egyidőben Gulácsy sorsának *kultúrtörténeti értelmét* fogalmazza meg. Művészetének jelentőségét még nem ismerheti teljességében: Európában ekkor írja *Breton* a szürrealizmus első kiáltványát.

Juhász Gyula gondolata tovább él az 1947-es Gulácsy-tanulmányokban: „*Benne áll, szervesen beletartozik abba a korba, melynek hitvallása a programmszerű élettagadás volt: a jelenkor megtagadása*" [115]; „. . . *betegsége a társadalmi menekülés kifejezésévé vált*" [98].

Gulácsy művészetének és betegségének saját kora szemszögén át megfogalmazott kultúrtörténeti jelentőségét nem hagyhatja figyelmen kívül a psychiatria felől közelítő kutató annál is inkább, mert olyan szemponttal gazdagítja a jelenségek értelmezésében, amelyre a mindennapos psychiatriai gyakorlatban nincs lehetőség. De anélkül kell lefordítania a psychiatria nyelvére, hogy antipsychiatriai törekvések felé egyengetné az utat, mert más a kultúrtörténet és más a psychiatria logikája. Betegsége psychiatriailag semmiképpen sem fogható fel menekülésnek (tagadásnak). Félig behunyt szemével a valóságra alig figyelt, ezért nem is ismerhette annyira, hogy meggyőző, tudatos érvekkel tagadni tudja. Korának haladó szellemű művészeti-társadalmi csoportjával, az aktívan, céltudatosan tagadó aktivistákkal való átmeneti kapcsolata [vö. 110, 114] Kassákék rokonszenvének és nem Gulácsy kezdeményezésének tulajdonítható. „*Vele minden inkább csak történt*" — írja róla egyik legjobb és leghitelesebb ismerője, *Kárpáti Aurél* [65]. Életében nem érte több sérelem, mint művésztársait; a róla szóló hatalmas és lelkes irodalom (egy részét lásd az irodalmi jegyzékben), egyik önvallomása (sikeres embernek nevezi magát [70]), az 1909-ben elnyert négyezer koronás Ferencz József-díj (irodalmi munkásságáért ugyanezt a díjat *Ady* kapta), az

1915-ben napvilágot látott képzőművészek lexikonának Gulácsyra vonatkozó részletes, gondosan összegyűjtött életrajzi és kiállítási adatai [116] ellene szólnak annak, hogy sikertelen lett volna. Betegségének *endogen jellege* nem lehet kétséges.

Napjaink legjelentősebb Gulácsy-kutatói Gulácsy psychoticussá válásával le is zárják alkotói munkásságát; számukra csak „egészséges" Gulácsy létezik. Ezért betegségének nem tulajdonítanak semmilyen kultúrtörténeti jelentőséget [110, 117].

Gulácsy lappangva kibontakozó schizophren megbetegedésének kezdete feltételezésünk szerint 1909 tájára tehető — talán legsikeresebb alkotói periódusának megfelelően. Na' Conxypani világába ekkor lopakodnak be olyan elemek, amelyeket már nem a játékos fantázia, hanem a schizophren processus energetikája táplál. Képei is ebben az időben szakadnak el a korszellem stílusától. Ugyanekkor halnak el lassan, fokozatosan a szecesszió bizarréria kban megnyilvánuló magatartásmintái, míg Gulácsy viselkedési bizarréria i, modoros, stereotyp magatartási rendellenességei *kataton tünetekké* fejlődnek. *Kultúrtörténeti jelentőségűnek* tartjuk a korszakváltás és személyiségváltozás e találkozását: schizophreniája akkor távolította el a szecesszsziótól, amikor a szecesszió maga is elhalt (1909—1916). Magatartásdimenzióban tekintve kor (szecesszió) és betegség (schizophrenia) ellenkező irányba mozdult (ebből vezethető le „anakronizmusa" is); Gulácsy sorsának ez ad különleges hangsúlyt.

Psychoticusan festett képein olyan stílusjegyek születnek, melyek idegenek kortársainak; az uralkodó, mindenütt fellelhető, tehát kategorizálható stílus *peremére* kerül. Ma már megfogalmazhatjuk, amit kortársai még nem tehettek: akkor jutott el új stílusirányzatok (elsősorban a *szürrealizmusra* és *víziós festészetre* gondolunk) jegyeinek ösztönös alkalmazásáig, amikor azok — mozgalmi, tudatos szinten — meg sem születtek. *Psychosisának döntő szerepe* volt ebben.

Esetének első és eddig egyetlen pszichológiai elemzése során *Szirmai-Pulszky*, schizophreniájának személyiségegészt érintő, defectushoz vezető természetét szembeállította *Bólyai János* schizophreniájának jóindulatú lefolyásával, és *Hölderlin* betegségével azonosította [118, 119]. Egyetértve Szirmai-Pulszkyval, Gulácsy betegségét mi is *schizophreniának* tartjuk. *Leonhard* [77] klinikai empíriára támaszkodó nosologiai rendszerében gondolkodva, feltételezésünk szerint (kortársak krónikái, visszaemlékezések, önvallomások és nem utolsósorban az eltelt kultúrtörténeti korszakok Gulácsy-felfogásai alapján) a lassan, fokozatosan kialakuló, döntően magatartásdimenzióban zajló, groteszk, bizarr, modoros szokásokban megnyilvánuló kórkép *systemás katatoniának* felelhet meg. Kórképének részletes elemzése meghaladja tanulmányunk kérdésfeltevését: Gulácsy multiaspektuálisan megragadott pathographiájának összeállítása a magyar psychiatria egyik nagy adóssága.*

IRODALOM

1. *Apró Ferenc:* Juhász Gyula és Gulácsy Lajos barátságáról. *Művészet*, 1972, 2, 8—9.
2. *Bálint Aladár:* Gulácsy Lajos. *Nyugat*, 1912, I, 739—740.
3. *Bálint Aladár:* A „Ma" csoportos kiállítása. *Nyugat*, 1918, 602—602.

* Köszönetünket fejezzük ki *Szabadi Juditnak* és *Szij Bélának*, a kiváló Gulácsy-kutatóknak, önzetlen segítségükért.

4. *Bálint Aladár:* A dekadens festő életrajza. *Nyugat*, 1922, XXII, 1108—1110.
5. *Bálint Endre:* Hazugságok naplójából. Bp. 1972, 28.
6. *Bálint Lajos:* Ecset és véső. Bp. 1973, 20—40, 154.
7. *Bányász László:* Márffy és Gulácsy képei. *Ország-Világ*, 1907, 257—258.
8. *Bernáth Mária:* A szecesszió fogalma és helye a tudománytörténetben. In: *Művészettörténet, tudománytörténet.* Főszerk. Aradi Nóra. Bp. 1973, 112.
9. *B. Gy. (Bálint György):* Gulácsy Lajos és Liebl Ervin kiállítása. *Magyarország*, 1936. X. 2., 9.
10. *Bodri Ferenc:* Gulácsy Lajos fényképei. *Fotoművészet*, 1970, 3, 22—24.
11. *Bodri Ferenc:* Gulácsy-portré. *Életünk*, 1970, 5, 437—448.
12. *Bodri Ferenc:* Gulácsy-portré. *Életünk*, 1970, 6, 536—544.
13. *Bojár Iván:* Szabadi Judit: Gulácsy. *Magyar Hírlap*, 1969. IX. 18.
14. *Boros Ferenc:* Ismeretlen adatok Gulácsy Lajosról. *Magyar Művészet*, 1936, 381—382.
15. *Bozóky Mária:* Gulácsy Lajos (1882—1932). *Vigilia*, 1973, 11, 731—734.
16. *Bölöni György:* Ady—Juhász—Gulácsy. In: *Juhász Gyula 1883—1937.* Szerk. Paku Imre. Bp. 1962, 150—151.
17. *Branyiczky Dezső:* A váradi szépnapok. In: *Juhász Gyula 1883—1937.* Szerk. Paku Imre. Bp. 1962, 153—154.
18. *Croce, Benedetto:* (1932—1933): Történelem és szabadság. *Századunk*, 1940, 116.
19. *d.:* A Nemzeti Szalon kiállítása. *Magyar Hírlap*, 1902. X. 5., 9.
20. *Dékány András:* Gulácsy Lajos emlékkiállítása a Tamás-Galériában. *Magyarság*, 1933, I. 15.
21. *Dénes Zsófia:* Gulácsy. *Ünnep*, 1936, N-42.
22. *Dutka Ákos:* Gulácsy Lajos művészete. *Temesvári Hírlap*, 1912. X. 13., 6.
23. *Dutka Ákos:* A „Holnap" városa. Bp., 1964, 170—173, 176—179.
24. *Dutka Mária:* Dal a rózsatőről. Gulácsy Lajos emlékkiállítása. *Tükör*, 1966. VI. 7.
25. *Eisler Mihály József:* Gulácsy Lajos. *Magyar Művészet*, 1933, 65—70.
26. *Elek Artur:* Gulácsy Lajos (Az Ernst-múzeum kiállítása). *Nyugat*, 1922, XV, 1177—1178.
27. *Elek Artur:* Gulácsy Lajos. In: *Művészeti lexikon*, szerk. Éber László. Bp. 1935. 425.
28. *Erdély Miklós:* Nakonxypánban hull a hó. *Művészet*, 1967, 8, 20.
29. *Farkas László:* A „Virágfakadás". In: *Juhász Gyula 1883—1937.* Szerk. Paku Imre. Bp. 1962, 74—75.
30. *Farkas Zoltán:* Kiállítások. *Nyugat*, 1933, 205.
31. *Fencsik Flóra:* Itália elborult szerelmesének . . . *Esti Hírlap*, 1966. VI. 25.
32. *Fóthy János:* Két halott festő. A Nemzeti Szalon kiállítása. *Pesti Hírlap*, 1936. X. 3.
33. *Fülep Lajos:* A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Bp. 1974, 23, 155, 178, 179. old.
34. *Füst Milán:* Párbeszéd Gulácsiról. *Nyugat*, 1909, 454.
35. *Genthon István:* Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig. Bp. 1935 243—244.
36. *Genthon István:* Magyar művészet a századforduló idején. Bp. 1962, 50—51.
37. *Gombosi György:* Új magyar rajzművészet. Rippl Rónaitól a nyolcakig. Bp. 1945.
38. *Gulácsy Lajos:* Virágünnep vége. *Nagyváradi Napló*, 1909. VI. 13., 9.
39. *Gulácsy Lajos:* Tünődés. *Egyetemi lapok* 1909. X. 28.
40. *Gulácsy Lajos:* Álmok egy alvó tárlaton. *Egyetemi lapok*, 1909. XI. 25., 15.
41. *Gulácsy Lajos:* Művészház. *Egyetemi lapok*, 1910. I. 10.
42. *Gulácsy Lajos:* Impresszionisták a Művészházban. *A Hét*, 1910. V. 1., 294—295.
43. *Gulácsy Lajos:* Emília arcképe. *Egyetemi lapok*, 1910. I. 10.
44. *Gulácsy Lajos:* Faragott kép Paulinéről. *Egyetemi lapok*, 1910. IX. 30.
45. *Gulácsy Lajos:* Úti emlékezés. *Egyetemi lapok*, 1910. IX. 30.

46. *Gulácsy Lajos:* Na'Conxypanból. A mesemondó festőművész. *Nagyváradi Napló*, 1911. V. 28. 5.
47. Gulácsy Lajos. *A Hét* 1912., 207.
48. Gulácsy Lajos és Erdei Viktor kiállítása. *Nagyvárad*, 1911. V. 17.
49. Gulácsy Lajos festőművész haldoklik. *Nemzeti Újság*, 1927. IV. 22.
50. *Gulácsy László:* Nakonxipán álomkövei. Epizódok Gulácsy Lajos életéből. *Forrás*, 1974, 10, 50—62.
51. *Gyöngyössy Nándor* (szerk.): A mai magyar művészet. Bp., 1916, 34.
52. *Haits Géza:* Gulácsy Lajos. *Alföld*, 1966, 9, 68—69.
53. *Hajós Gabriella:* Látogatás Gulácsy Lajosnál. *Nagyvárad*, 1912, X. 27.
54. *Halasi Andor:* Aurélia megszólal. *Egyetemi lapok*, 1909. X. 28.
55. *Havas:* Gulácsy Lajos emlékkiállítása Székesfehérvárott. *Népszava*, 1966. V. 8.
56. *Hevesy Iván:* A posztimpresszionizmus művészete. Gyoma, 1922, 50—51.
57. *Juhász Gyula:* A Szépség betege. *Magyarság*, 1925. II. 1.
58. *Kádár Zoltán:* Gulácsy kiállítás Székesfehérvárott. *Fejérmegyei Hírlap*, 1966. VII. 3.
59. *Kassák Lajos:* Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig. Bp., 1947.
60. *Katona Ferenc, Dénes Tibor:* A Thália története (1904—1908). Bp. 1954, 22, 59—60.
61. *Kállai Ernő:* Új magyar piktúra 1900—1925. Bp. 1926, 98—101.
62. *Kárpáti Aurél:* Arnolan halála. Gulácsy Lajos képeihez. *Egyetemi lapok*, 1909. X. 28.
63. *Kárpáti Aurél:* Mystica. Vers. *Egyetemi lapok*, 1910. IX. 30, 14.
64. *Kárpáti Aurél:* Gulácsy Lajos *A gyűjtő*, 1913, 44—45.
65. *Kárpáti Aurél:* Gulácsy Lajos. *Pesti Napló*, 1938. VIII. 14, 30.
66. *Keleti Artur:* A kámzsás festő strófái. Rajzokkal csinosította Gulácsy Lajos. Bp. 1912.
67. *Keleti Artur:* Harminc éve halt meg Gulácsy Lajos. *Magyar Nemzet*, 1962. II. 21.
68. *Keleti Artur:* Emlékezés Gulácsy Lajosra. *Jelenkor*, 1963, 8, 65—68.
69. *Keleti Artur:* Signor Luigi Rómában. *Élet és Irodalom*, 1963, 24, 11.
70. *Keleti Artur:* Giotto jó utóda. A székesfehérvári Gulácsy-emlékkiállítás megnyitásán elhangzott előadás. *Élet és Irodalom*, 1966, 10, 216.
71. Két bolond piktor (Gulácsy Lajos és Csontváry Tivadar). *Az Újság*, 1922. X. 26, 4.
72. *Kószó Mária:* Aki elsőnek állította ki Gulácsyt — Beszélgetés Kassák Lajossal *Fejér Megyei Hírlap*, 1966. V. 27.
73. *Kosztolányi Dezső:* Gulácsy. *Pesti Hírlap*, 1922. IX. 24.
74. *Körner Éva:* Derkovits. Bp. 1968, 276.
75. *Köteles Pál:* Egy Gulácsy-legendával kevesebb? *Utunk*, 1976, 43, 7.
76. *Lehel Ferenc:* Gulácsy Lajos dekadens festő. Bp. 1922.
77. *Leonhard, Karl:* Aufteilung der endogenen Psychosen. Berlin, 1968.
78. *Lyka Károly:* Gulácsy Lajos. *Magyar Művészet*, 1932, IX, 129—130.
79. *Lyka Károly:* Vándorlásaim a művészet körül. Bp. 1970, 299—300.
80. *Magyar László:* „Amikor én írtam, a véremmel írtam". Három látogatás az ötven éves *Juhász Gyulánál. Délmagyarország*, 1933. IV. 16, 15.
81. Márffy és Gulácsy. *A Hét*, 1907, 214.
82. *M. L. (Márkus László):* A Thália-Társaság. *Magyar Szemle*, 1906. 4, 16.
83. *Márkus László:* idézi Bálint Lajos i. m. 29.
84. *Mátrai László:* Kulturhistorische Folgen der Auflösung der österreichisch-ungarischen Monarchie. *Acta Hist. Acad. Scient. Hung.* 14, 1968, 323—337.
85. *Micheli, Mario de:* (1959) Az avantgardizmus. Bp. 1969, 53—54.
86. A modern festészet lexikona. Bp. 1974, 110—111.
87. *m. v.:* Gulácsy Lajos festőművész. *Nemzeti Újság*, 1933. I. 15.
88. *M. V.:* Gulácsy Lajos: Dante találkozása Beatricevel. *Hajdú Bihari Napló*, 1969. VIII. 3.

89. *Németh Lajos:* Gulácsy Lajos. In: *Művészeti lexikon.* Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp. 1965, 306.
90. *Németh Lajos:* Modern magyar művészet. Bp. 1968, 33, 40, 42, 46.
91. *Németh Lajos:* A művészet sorsfordulója. Bp. 1970, 288—289.
92. *Ortega Y Gasset, Jose:* (1924) Don Quijote nyomában. Atlantisz. Bp. 1943, 104—105, 141. old.
93. *Pátzay Pál:* személyes közlés, 1976.
94. *Perneczky Géza:* Gulácsy Lajos emlékkiállítás Székesfehérvárott. *Magyar Nemzet,* 1966. V. 18.
95. *Perneczky Géza:* Képes albumok a századfordulóról. *Élet és Irodalom,* 1969, XII. 20.
96. *Péter András:* A magyar művészet története II. Bp. 1930, 166.
97. *Pirandello, Luigi:* Színművek és novellák. Bp. 1962.
98. *Pogány Ö. Gábor:* Gulácsy Lajos műveinek kiállítása. *Szabad Művészet,* 1947, 87—88.
99. *Pogány Ö. Gábor:* A magyar festészet forradalmárai. Bp. 1947, 21, 25, 71—72.
100. *Read, Herbert:* A modern szobrászat. Bp. 1974, 99.
101. *Remsey György:* Dráma Na-Kong-Xypánban. Szimultán expresszionista dráma Gulácsy emlékére. Kézirat, 1933.
102. *Remsey György:* Szecesszió, spirituális művészet. I. rész. *Vigília,* 38, 1973, 11. sz.
103. *Remsey György:* Szecesszió, spirituális művészet. III. rész. *Vigília,* 39, 1974. 1. sz.
104. *Remsey György:* személyes közlés, 1976.
105. *r. ö.:* Gulácsy kiállítás az Urániában. *Független Magyarország* 1909. X. 5.
106. *Simon Gy. Ferenc:* Gulácsy Lajos festőművész. *Képes Újság,* 1973. XII. 8.
107. A Sorompó (Országos Ifjúsági Iparvédő Liga) Gyűlése 1910. XII. 2-án. *Egyetemi lapok,* 1910, 9.
108. *Szabadi Judit:* Gulácsy Lajos. *Művészet,* 1967, 8, 16—20.
109. *Szabadi Judit:* Gulácsy Lajosról. *Budapest,* 1968, 12, 49.
110. *Szabadi Judit:* Gulácsy. Bp. 1969. (1976.)
111. *Szabadi Judit:* The Life and Art of Lajos Gulácsy. *Acta Hist. Art. Hung.* 1970, 3—4 293—315.
112. *Szabolcsi Miklós:* A clown mint a művész önarcképe. Bp. 1974.
113. *Szabó Júlia:* Magyar rajzművészet 1890—1919. Bp. 1969.
114. *Szabó Júlia:* A magyar aktivizmus története. Bp. 1971, 22—23.
115. *Szegi Pál:* Gulácsy Lajos. *Tér és forma,* 1947, 159—173.
116. *Szendrei János, Szentiványi Gyula:* Magyar képzőművészek lexikona, Bp. 1915.
117. *Szij Béla:* Gulácsy Lajos. A Magyar Nemzeti Galériában elhangzott előadás, 1976.
118. *Szirmainé Pulszky Henriette:* Bólyai János életének és munkásságának lélektani értelmezése. *Magyar Psychologiai Szemle,* 1932, 97.
119. *Szirmai-Pulszky Henriette, von:* Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. München, 1935, 131—133.
120. *Szokolay Béla:* Gulácsy-kiállításon. *Élet,* 1922, IX. 17.
121. *Tóth Ervin:* A művész életútja. *Hajdú-Bihari Napló,* 1969. VIII. 3.
122. *T. E.:* Gulácsy Lajos: Dante találkozása Beatricevel. *Hajdú-Bihari Napló,* 1969. VIII. 3.
123. *T. Gy.:* Gulácsy Lajos. *Magyar Hírlap,* 1912. III. 28, 10.
124. *Wilde, Oscar:* A Szépség filozófiája. Bp. é. n. 64—65.
125. *Y. E. (Ybl Ervin):* Gulácsy Lajos festőművész. *Budapesti Hírlap,* 1933. I. 15.
126. *z. a.:* A Nemzeti Szalon őszi kiállítása. *Magyarország,* 1903. X. 18, 12.

Summary

Lajos Gulácsy, the visionary painter who created a style of his own to which it is impossible to attach a label, gradually drifted away from the norms of his age with the slow and progressive emergence of his schizophrenic illness. He set out in search of the "source", like Gauguin. He was influenced to a certain extent by the Pre-Raphaelites and Art Nouveau. His very personal "symbolism" can only be understood in the light of his accentuated personality. The subjects of his early work were derived from Art Nouveau. The dream world he created around 1904 was radically new and based on subjects foreign to the spirit of the age, even though the works were also an artistic expression of his concrete experience of Italian towns. His illness, as a symbol of rejection of society, gained cultural historical significance through his contemporaries who followed European intellectual trends. We now see the cultural historical significance of his illness in the fact that he drifted away from Art Nouveau when it was itself exhausted and he foreshadowed new trends before they had even emerged. His illness which arose from his accentuated personality and took the form of rigid stereotyped habits, thus falling mainly within the dimension of behaviour, is considered, on the basis of Leonhard's nosological system, to be systemic (affected) catatonia. Hungarian psychiatry has still to produce a pathography of Gulácsy.

J. GEREVICH, MD
G. UNGVÁRI, MD
Clinic of Psychiatry at the Semmelweis Medical University
Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Psychiatriai Klinika
H-1083 Budapest, Balassa u. 6. Hungary

A FIATAL WESZPRÉMI ISTVÁN ADALÉKA AZ ALKOHOLIZMUS GYÓGYÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

VIDA TIVADAR

Weszprémi kiváló ismerője, *Diósadi Elekes György* írja a Weszprémi István könyvtárát ismertető közleményében[1a], hogy „*öt kézirat is maradt Weszprémi István után. 1. Superville Catechismusa 4°; 2. Historia Universalis, 4°; 3. Epistolae manuscriptae Summorum Virorum, 4°; 4. Madats Gáspár Házi Apothecája, 8° — 1628. 5. Compendium Universale Historiae V. I. 4°. Az öt közül egyik sincs meg a kollégium könyvtárában*", értsd a debreceni református kollégiumében. *Sőregi Jánost idézve*[1b]. megállapítja, hogy „*Weszprémi kéziratgyűjteménye szétszóródott*".

Ilyen előzmények után kellemes meglepetésként ért egy kézirat xerox-másolata, amely a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában található q 292/6 jelzettel.[1c] Címleírása: „Philianus, St. W.: Mulier temulenta Holbergiana methodo. Londini, 1755. Tuach. 6 lev. 17—19 cm. (Kézírásos másolat Weszprémi Istvántól)." Ez a bibliográfiai értékelés azonban nem helyes, mert a címlap téves olvasatán alapul. Ez ui. a következő szövegű: „MVLIER TEMVLENTA Holbergiana methodo feliciter curata Per St. W. *Philiatrum.* LONDINI Apud Ioan. Tuach, at the Golden Ball in vico, dicto Strand. An. MDCCLV." (Kiemelés tőlem — V. T.) Míg a *Philianum* olvasat tényleg a szerzőre utalhatna, úgyhogy St. W. (=Stephanus Weszprémi) ez esetben valóban csak a mű másolójaként jöhetne számításba; a Philiatrus latinosított formája a görög philiatros-nak, ami a. m. az orvostudományt kedvelő, arra törekvő, mai szóval: *orvostanhallgató.* Ezzel pontosan ráillik Weszprémi helyzetére 1755-ben! Így a címlap szerzőként s nem másolóként tünteti fel őt, még hozzá szerzőként kettős értelemben: nemcsak az írásmű, hanem a részeges asszony gyógyulása szerzőjeként is.

Legyen szabad ezen formainak is minősíthető érvemet két tárgyival megerősítenem. Az első magától, Weszprémitől való. A Succincta I. kötetében[1d] említi ezt a művet kiadatlan munkái sorában a 3. helyen, majd hozzáfűzi: említés történik róla az avató értekezésben, a 3. sz. alatt, a 26. oldalon. Nos, az általa megadott helyen az utolsó,

[1a] *Magyar Könyvszemle*, 1942, 305—307.
[1b] Zoltai Lajos, *Déri Múzeum Évkönyve*, 1939/40, 245.
[1c] Az átengedésért dr. Riskóné dr. Harkó Violának tartozom köszönettel, aki volt szíves a könyvtári címleírást is közölni velem.
[1d] Weszprémi István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* I. köt. Bp. 1960. 413.

XIV. orvosi észlelet tárgyalásának végén mentegetődzik, hogy folytatná további észleletekkel, „. . . *ha nem lenne, ami itt méltán parancsolna csendet a tollamnak. Ezért nem szabad már átírnom ide a jegyzeteimből sem a makacs Ileus-i fájdalom legyőzését, sem a* **Holberg-féle módszerrel sikeresen meggyógyított Részeges Asszonyt** *vagy több más effélét.*" (1756-i kiadás.) A két évvel később Lausanne-ban, a Disputationes Hallerianae keretében újra megjelent orvosavató értekezés végén ue. a megjegyzése olvasható. A mű kéziratban maradásához ezen az alapon sem fér kétség.

A másik érv a netán támadható gyanút hivatott eloszlatni, hogy nem *Weszprémi saját keze írásával van dolgunk*, hanem a kéziratban maradt munkája másolatával. 1974 nyarán az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, Bél Mátyás orvosi kapcsolatait kutatva a Batthyány-gyűjteményben, Bél Mátyás kézirathagyatékát néztem át. Nagy meglepetésemre az egyik csomó tartalmát a kísérő irat így adja meg: „Supplementum ad Biographiam Medicorum Hungariae et Transylvaniae Steph. Veszprémi suis quaeque locis inserenda vel delenda, aut corrigenda, quo autore, unde comparatum non liquet". Tartalmával alaposabban megismerkedve kiderült, hogy a Succincta I. kötetéhez írt korrektúra-megjegyzések,[1e] s az utasításokban használt egyes szám első személyű igealakok világosan mutatják, hogy írójuk maga a könyv szerzője. Nos, mind a tervezett két címlap egybevetése, mind a két kézirat egyéb oldalainak betűvezetése (figyelembe véve a különböző életkor okozta elváltozást) csak megerősíti a Mulier temulenta-kézirat szerzőségéről fentebb vallott felfogásomat.

Lássuk e bevezetés után a kézirat tíz és fél oldalát magyar fordításban.

A Weszprémi István, orvoslást szerető által Holberg-féle módszerrel[1] sikeresen meggyógyított RÉSZEGES ASSZONY.

Koll. 6

LONDONBAN Tuach Jánosnál a Golden Ball melletti, Strand-nek nevezett utcában. Az 1 7 5 5. évben.[2]

D. utcán *Kat*[alin?], *Robert Williamshire* kocsmáros felesége, szangviniko-kolerikus, a Természet jóvoltából kiváló testalkatot kapott. Már meghaladta harmincötödik életévét, s magtalan volt, amikor részegség által minden harmadik vagy negyedik napon elvesztette a józan eszét, s mintha fúriák hajszolták volna, közönségesen veszekedve, garázda módon és vadul lépett fel bárki ellen. Elkövetett mindent, ami tilos, úgyhogy rossz magaviseletével már joggal szerzett magának összehasonlíthatatlan

[1e] Ld. a szerző költeményét: Magyar Könyvszemle 93(1977) 1. 52-8.

[1] A Holberg-féle módszer, amelyre már a dolgozat címe utal, nem valami sajátos orvosi eljárás, *Holberg* báró (1684—1754) norvégiai születésű dán író, az újabbkori norvég és dán nyelvű nemzeti irodalom megteremtője. Különösen színműveivel szolgálta a felvilágosodás eszméit. *Weszprémi* az ő egyik regényének hatásával keltett részeges páciensnőjében undort és félelmet a mértéktelen alkoholélvezettel szemben.

[2] A címlap tanúsága szerint *Weszprémi* e művét ugyanabban a nyomdában és ugyanabban az évben akarta kinyomatni, mint a „*Tentamen de inoculanda peste*" c. munkáját, amely ott valóban meg is jelent.

nevet a legrosszabb hírű nőszemélyek sorában. De — csodák csodája! — mihelyt az éjszaka kialudta ittasságát, másnap hallván, hogy hosszan elbeszélik, micsoda gyalázatos tetteket követett el az előző napon, mindjárt hihetetlen szívfájdalom töltötte el őt, szégyenében félt kimenni az emberek elé, majd könnyes szemmel volt kész minden esetben megkérlelni a jó férjét és másokat, akiket szavaival vagy cselekedeteivel megsértett. E részegeskedés nélküli napokon minden színlelés nélkül átadta magát a háztartás gondjának, valamint a jámborság és a szeretet gyakorlásának, épp ezért mindenki nagyon csodálta, hogyan volt az lehetséges, hogy az erény és a bűn ugyanabban a testben verte fel a sátrát, és mint valami *Vertumnus*[3] [isten] ennyire forgandó. Sokáig és sokat kísérleteztek a szerencsétlen asszonnyal különféle érvekkel, kínzásokkal, végül orvosságokkal, mégpedig csaknem a legdrágábbakkal, hogy jobb útra térítsék, sőt, férje parancsára bezárták őt abba a jól ismert, *Bridewell*-féle börtönbe,[4] ahol szokás szerint kemény munkával és éheztetéssel sokáig fárasztották. Ámde hiábavaló volt mindez a nagyhírű igyekezet; a *Tantalus*éhoz hasonló, hevesen sürgető szomjúságát nem tudták ugyanis kioltani semminemű áradattal mindaddig, amíg száraz torkát természetének ösztönzésére ki nem elégítette lopott itallal.

[2]

E szomorú példa közszájon forgott, s így megtörtént, hogy egy összejövetel alkalmával valaki előttem hozta szóba, talán visszaadhatnám tudásommal ez asszonynak az egészségét. Ez a hír eljutott a kocsmáros fülébe, s ő kérve kezdte kérleíni orvosi segítségemet. Az a gyógymód, amit javasoltam, szinte *herkulesi*, s mikor ezt *jól megértették*, főképpen a *páciens* bátorsága riadt meg egy ilyen kegyetlen kísérlet megtételétől.

De egyszerű köznép lévén könnyen engedte, hogy példákkal kioktassam, és érvekkel meggyőzzem őket, így hát *Nicolaus Klimnek Iter subterraneum*-át [=Földalatti utazás] nyújtom oda a házaspárnak, hogy nézzen bele. Mindketten kíváncsian nézik a IX. fejezetet, amelyben *Mélt. Holberg báró*, a szatíra szerzője, aki egykönnyen korunknak legkiválóbb komikusa, a magasból a *Nazar* nevű bolygóra pottyanva, álnéven beszéli el, hogy *Mutak* országban, ahogy ő az alvilágot nevezi, a házasságtörőket, az iszákosokat és mindazokat, akik gyalázattal átadják magukat a rendetlen életmódnak, a köztéren, szabad ég alatt, az orvosok és a sebészek munkájával erős

[3] *Vertumnus*, Vortumnus pogány római istenség. Mint a neve mutatja (verto, -ere=fordít) azon változások eszközlőjének tekintették, amelyektől a jó termés függött. Eredetileg az évszakok változásának volt az istene, később a folyók medrének kedvezőre változtatását is neki tulajdonították, végül pedig kapcsolatba hozták mindennel, ami változik és fordul: az áruk értékével, sőt még az érzelmek és a meggyőződés változásával is. (Vö. Pecz Vilmos: *Ókori Lexikon*. Bp. 1904. II. k. 1160. *Mangold* Lajos cikke.)

[4] *Bridewell* Londonnak egy kerülete a Fleet Street és a Themze között. A Szt. Brigitta-zárda kútjáról nevezték így. Hódító Vilmos kora óta vár vagy normann bástya, sokáig Anglia királyainak alkalmi lakhelye. VIII. Henrik átalakíttatta, s itt fogadta V. Károly császárt és kíséretét 1525-ben. VI. Edvárd 1553-ban itt, a City-n kívül afféle javítóintézetet létesített csavargók és léha nők részére. Emiatt aztán Angliában és olykor az Egyesült Államokban is „bridewell"-nek nevezték az ilyen jellegű intézményeket. (L. *Encycl. Britannica*, 4. k. London, 1929. 123.)

hánytatókkal, tisztítókkal és bőséges *érvágással* kezelik ama szörnyűséges nép bevett szokása szerint.[5]

E hiszékeny embereket ez a csupán spanyol regényre emlékeztető talány könnyen rávezeti arra, hogy nem túlhosszas megfontolás után a nagyon vallásos asszony körülbelül így jelenti ki a véleményét: Inkább elszenvedi — úgymond — a kegyetlen halált, semmint hogy a jövőben annyiszor kitegye magát e gyalázatos látványnak, és továbbra is oly dísztelen, példátlan életet folytasson a halandók sorában. Így mindegyikünk forró imával kérte Isten segítségét, s hozzálátunk a kétségbeejtő betegség gyógyításához. Mindjárt az első napon eret vágtunk oly módon, hogy a karból

[5] Holberg műveit Weszprémi olvasta. „Arab por" c. egyfelvonásos vígjátékát említi a Tentamenben. Az itt idézett „Klim Miklós földalatti utazása" a cenzúra miatt eredetileg latinul jelenhetett csak meg 1741-ben Lipcsében. Csakhamar lefordították számos európai nyelvre, így 1783-ban napvilágot látott a magyar fordítása is: „Klimius Miklósnak, Föld alatt való útja, mellyben a földnek ujj tudománya, és az ötödik birodalomnak históriája adattatik elől. B. Abelinus könyves házában találtatott, és déákból magyar nyelvre fordíttatott Györfi József veszprémi prókátor által. Pósonban, nyomtattatott, s találtatik Patzko Ferentz Ágostonnál. 1783." A fordító személyéről ezen kívül nem sokat tudunk. Mindössze annyit, hogy 1791-ben megjelent „Napra forgó virág" c. könyve vitairat Szaich Leó szervita hitszónok protestánsellenes támadásaira. (Vö. *Magyar Irod. Lex.* I. k. Bp. 1963. 419.) — A IX. rész, amit Weszprémi páciensével s annak férjével elolvastatott, e magyar fordításban a 134—229. lapokon szerepel. Elolvasva e részt, bizonyosnak látszik, hogy a következő mondatoknak volt a legerősebb hatása: „*Egy felette nehéz hágható meredek hegyen által kelvén* **Mütak** *földére érkezém. Ennek Anya Városa ollyan, mint a fűzfaerdő, mivel az ő lakosi mind fűzfák. A Piatzra menvén látok ott egy erős izmos ifjat a Patroklus székiben ülni*" (célzás arra a jelenetre, ami a Berlinben levő Sosias váza belső képén látható: Achilles bekötözi Patroclus sebét? Vö. Pecz, *Ókori Lexikon*, I. k. 13—14.), „*és hallom őtet a Tanátsnak irgalmasságáért könyörögni. Mikor tudakozom, mi dolog volna itt? felelik, hogy gonosz tevő, a kinek* **ma tizenötödik dosist** *adnak. Ezen a feleleten el-bámulok, és .... félre megyek. Az után egy kis időt várva a gazdámat meg-szóllítom, hogy fejtse meg nekem azt a mesét. A pedig így kezdi és folytatja szavait: ,a korbátsolásokat, bélyegezéseket, akasztó-fákat és egyéb ollyan büntetéseknek nemeit, melyekkel a szomszéd nemzetek a gonosz tévőket egyengették, mi nem tudjuk, mert Ö úgymond* **nem annyira a vétkeket büntetni, mint a vétkezőket igazítani igyekezünk.** *Az a bűnös, kit előbb te ama gyalázatos székben ülni láttál, bizonyos dolgoknak goromba szerzője, ki az ő sok hijjában való ivásáért, minek utána sem a történynek erejével, sem pedig a Tanátsnak többszöri intésével meg nem zaboláztathatott, már most a szokott* **büntetés vagyis orvoslás** *alá vettetik; és majd* **a város vigyázói, akik mind orvosok** *azt fogják vele tselekedni, hogy ötet* **purgatiok által mind addig gyötrik** *míg az ő bujaságának tüze el-nem aluszik, és osztán inni meg nem szűnik.*' Alig végezte el az ő beszédjét, mindjárt én a *Város* **patikájához** *találtam menni; hát nagy álmélkodással láttam sok iskátulákat, rendbe rakva illyen írásokkal: FÖSVÉNYSÉGNEK PORA: bujaságnak pilulája: kegyetlenségnek tinctúrája: nagyra vágyásnak enyhítője: fahéjj a testigyönyörűség ellen: s. a. t.*" (I. m. 199—200.) — A korabeli irodalom kritikáját tükrözik az ilyen szavak: „. . . *Gyakran tapasztaltam, hogy Európában is vagynak olyan könyvek, mellyek az olvasóknak okádást, hasmenést és álmot okoznak*"; s talán az egykorú orvosi módszerekre céloz a következő mondat: „*De mi illeti az elmébeli nyavalyákat, e részben a Mütakiaknak tudománya nékem nem tetszik; noha meg-vallom, vagynak ollyan testi betegségek, mellyeket az elmébeli nyavalyákkal egybe veszünk . . .*" (Uo. 202.) *Holberg* e könyvéről még annyit, hogy Klim a teológia kandidátusa, aki egy föld alatti világba kerül. (Holberg maga is teológiai tanulmányokat végzett.) Különböző primitív népeknél jár, az egyiknek uralkodója lesz. Visszaél hatalmával, mire elkergetik. Menekülése közben visszajut a felvilágra. Az alvilági „viszonyokban" mint tükörképben bírálja saját hazája életét, társadalmi viszonyait. (Vö. *M. Irod. Lex.* I. köt. 419.; *Meyer's Konv. Lex.* Bd. IX. 1909. 471—3.; *Új M. Lex.* III. köt. Bp. 1960. 296.) (Kiemelések tőlem — V. T.)

[3]

eresszenek ki 12 uncia vért. Másnap pedig hánytatót írunk elő neki e formában:

℞Turpeth. mineral. 5 szemer.[5a]
Ipecacoanh. 5 szemer
Cons. fol. Lujulae. q. s. m.
Erat bol. sumendus

A harmadik vagy a negyedik napon tisztított salétromból 1 terecset kétszer vett magához, az ötödik napon pedig elkezdte használni a következő hashajtót:

℞Tamarind. 2 uncia coque in Aq. font. q. s.
in colat. $^1/_2$ font solue Crem. Tart. 2 drachma
et Syr. Violar. 1 uncia fuit pot. sum.

A tamarindusz savanyú gyümölcseinek és a borkősavnak az ui. a rendkívüli előnyük minden egyéb hashajtóval szemben, hogy kiürítik, lenyomják a kolerikusok, a melegebb éghajlat alatt lakók vagy a leghevesebb természeten kívüli felindulásban levők epés, meleg, csípős nedveit, és kioltják túlságos szomjúságukat.

A következő hét első napján ismét megnyitottuk a visszeret, de most csupán csak 10 uncia vért vettünk belőle. Másnap ezt a hánytatót adtuk:

℞Pulv. Ipecacoanh. 1 terecs
Crem. $^1/_2$ terecs Iss. F. pulv.
sumendus.

A többi

[4]

ezt követő napon a páciensnek csak annyi volt a teendője, amennyit a fentebbi hét írt elő. Ezt az utat tette meg oda s vissza hét teljes héten keresztül miközben helyesen alkalmaztuk a megfelelő életrendet. A következő két hónapon át megparancsoltam, hogy vegye be a fenti elkészítésű tamarindusz-porokat minden második héten, ama kiváló gyógyhatású és hideg, a Verulami mesterről nevezett fűszert pedig, valamint a salétromot naponkint. Parancsot adtam viszont, nehogy a szerencsétlen betegség ismét kiújuljon, hogy minden negyedévben éljen a telítettség megelőzése végett érvágással, s hogy főleg tavasszal meg ősszel bőségesebben vegyenek vért tőle. A tamarinduszfőzetet pedig ismételje meg havonta. Tartsa kötelességének, hogy olykor vegyen be 1 terecset a következő porból:

℞Tart. Vitriolati
Crystal. Tartari
Nitr. pur. āā. q. v.

[5a] Hydrargyrum sulphuricum basicum... higanyszulfát: $HgSO_4$, az *angol gyógyszerkönyv szerint* oly módon készül, hogy 20 rész Hg-t 12 rész H_2SO_4-ben hevítéssel oldunk folytonos keverés közben addig, amíg az egész tömeg száraz $HgSO_4$-gyé változik: $Hg+2\,H_2SO_4 = HgSO_4+2\,H_2O+SO_2$ Fehér, jegeces tömeg, mely vízzel leöntve sárga alagos sóvá változik, melyet *Turpethum mineralé*nak neveznek. Alkalmazzák hánytatóul 0,15—0,30 g-jával, bujakórnál 0,03--0,06 g adagban. (Kazay Endre: *Gyógyszerészeti Lex.* III. köt. Nagybánya, 1900. 112—3.)

Komolyan a lelkére kötöttük, hogy szentül tartsa meg a célunk elérésére alkalmazott diétát a szabályokkal és gyógyelőírásokkal együtt. A kezelés első napja óta már a tizenegyedik hónap telik el, sőt, több is, s az asszonyt sohasem figyelték meg, hogy attól az időtől fogva előjött volna a korábban gyakori gyalázatos látványosságára. Így hát üdvözölve kívánságai [teljesedését] a férj szerencsét kíván ez elért sikerhez, amire

[5]

már kilenc éve vágyva-vágyott, és meghagyja, hogy tegyék közzé [az esetet] a gyógymóddal együtt az újságban[6], hogy ily módon hasznára lehessen a társadalomban azoknak, akik számára az élet- és házastársuk vagy társnőjük a kínzókamra szerepét játssza.

Olykor még a zöldségkertész is igazat mondott, tartja az ismert közmondás. Azt, hogy Holberg, ez a komikus is meséinek [regényeinek] leple alatt a kétségbeejtő betegségeknek valódi gyógymódját terjesztette elő, a sikeres kísérlet megtétele után így tanúsítja nekünk a tapasztalat. Nagyon sajnálnunk kell azonban, hogy a legtöbb városban az a szokás kapott lábra a hatóságoknál, hogy maguk töltik be a részegesek, nyerészkedők, házasságtörők stb. gyógykezelése terén a sebészek vagy az orvosok tisztét, és e betegeknek a hasán, nem a karján vágnak eret. Onnan nem nyolc vagy tíz uncia vért húznak ki, hanem a vert pénz súlyának megfelelő egész librányit. S ott nemcsak a feji, sem csupán a középső visszeret ürítik ki, hanem nekilátnak magának a királyinak is, és bevágják az alatta rejlő ideget, meg nagy ütőeret is. Vagy azok, akik szűkös otthoni körülmények között élnek, apránkint ütik át ismételt vesszős- és ostorcsapásokkal mint megannyi karcoló érvágással a hátukat. Vagy pedig, ahogyan ez a rendezettebb államokban szokott lenni, miután előbb fegyházba zárták, szigorú diétával legyöngítik őket. Az orvosságoknak ez az első csoportja nevetséges, a másik csaknem

[6]

semmit sem érő, a harmadik elégtelen. A torkosságnak, a terhes asszony nagy étvágyának, e telhetetlen éhségnek lényege az étel szerfölötti megkívánása különböző fokban. Az ittasság pedig a nemes italok utáni mértéktelen vágyra, és a bujaság az önkéntelen nemi élvezet mértéktelen megkívánására irányul. Mindezeknek a betegségeknek igazi oka a halandók belső szerveinek rossz állapotában rejlik. A szilárd részek mozgása ugyanis, az érverés tudniillik és a feszültség rendellenes, a folyékonyaknál viszont nagy a mértéktelenség: akkor hát miért nem büntetik igazságosan bírsággal, számkivetéssel, sőt veréssel és börtönnel? hanem az előbbi állapotok kezelését csupán az orvosokra hagyják, hogy a gyomorban megülepedett romlott, sós nedveket megfelelő hajtószerekkel és gyomororvosságokkal kiküszöböljék onnan; míg viszont ezek gyógyítására súlyos stílusú, nehézkes gyógyító képleteket kovácsolnak a Corpus Juris vaskos könyvéből, a Pandekták hosszas táblázataiból, az ismételt

6 A meggyógyult asszony férjének ez az álláspontja nem teszi érthetővé, miért nem jelent meg Weszpréminek ez az „észlelete" nyomtatásban. Inkább lehetne gondolni szakmai irigységre (Weszprémi ekkor még nem volt doktorrá avatva) vagy a következő sorokban bírált hatóságok ellenállására.

olvasmányok kötetéből stb. Ámde minő eredménye lesz az ilyen Justinianus-féle[7] orvoslási módnak? Kerek-perec, kétkedés nélkül megmondom: semmi. Az igazi, mégpedig gyökeres gyógykezelésnek olyannak kell lennie, amelynek során előbb szorgos vizsgálódással, az orvostudomány előírásai szerint feltárjuk az okot, végül megszüntetjük ezt, hogy sikeresen szüntethessük meg magát a hatást, ami a betegség. E szabályt követte Siluris,

[7]

ezt *Timaeus* és *Guldenklee*,[8] korunknak e nem utolsó orvosai. E két utóbbi orvosi tudásával gyógyította meg a nemi bujaság bögölyétől felizgatottakat. Elérték a salétrom jótéteményével azt, hogy ama fajtalankodó gazemberek megszűnjenek önmaguk és mások terhére lenni, és a hatóságoknak se okozzanak a jövőben bármiféle ügyet. Ugyanezek voltak Ettmüller és Plater[9], érdemük szerint soha eléggé nem dicsérhető kísérletei. E két híres ember a részegesek számára állított össze többféle orvosságformulát, hogy ezekkel terelje el őket kedves iszogatásuktól. De Plinius Historia Naturalisából világosan tudjuk, hogy ugyanerre kísérletet tettek már az ő korában is.

Az isteni Ige hirdetői riasszák csak el az embereknek e sajnálatra méltó fajzatát a szent Törvény tábláiról vett fenyegetésekkel és ígéretekkel attól, hogy ily szertelen cselekedeteket kövessenek el, hiszen ezt követeli az igaz vallás. A világi közéletben pedig fékezzék meg vad merészségüket a minden bizonnyal igazságos büntetéssel

[7] *Justinianus* keletrómai császár (527—565) uralkodása idején állították össze a Corpus iuris (civilis)-t. Ennek első része volt a Codex Justinianeus, amely 12 könyvben tartalmazta a császári rendeleteket. Második része volt a 39 neves római jogász irataiból kivont digeszták vagy pandekták 50 könyve (utóbbit Justinianus 533-ban hirdette ki külön törvényként), végül az Institutiones c. négykötetes tankönyv. Később járult mindehhez a Novellae gyűjteménye. (Pecz i. m. I. köt. 1035—6.; *Pallas N. Lex.* XIII. köt. 766.)

[8] Balthasare *Thimaeus*, nemes *Guldenklee* a Posen (Poznan) tartománybeli Fraustadtban (Wszowa) született. A harmincéves háború idején a brandenburgi választófejedelem orvosa. 1638-ban valami acetum theriacale nevű orvosság segítségével, úgy látszik, megmentette a pestistől a svéd hadsereg nagy részét Triebsee-nél. Ezért kapta a nemességet is. 1648-ban Gusztáv Adolf svéd király özvegyének, Mária Eleonóra királynénak lett az udvari orvosa. Meghalt 1667-ben. Művei: „Consilium oder Unterricht von der itz schwebenden Pestilentz" (Leipzig, 1620), „Casus medicinales" (1622), „Epistolae et consilia" (1665), „Opera medicopractica" (1667), „Responsa medica" (1668). (Vö. Gurlt—Hirsch, *Biogr. Lex. d. Aerzte* . . . 5. Bd. 686.) — Siluris-ról nem sikerült adatokat szereznem.

[9] Felix *Plater* vagy *Platter* (1536—1614) híres orvos; a bázeli egyetemen az orvostudománynak, főképp az anatómiának megújítója. 1612-ben kiadta az 1557-i házasságkötéséig terjedő emlékiratait. (Vö. *Pallas N. L.* 14, 42.) — *Michael Ettmüller* (1644—1683) lipcsei születésű orvos, szülővárosában és Wittenbergben tanult. 2 éves tud. vándorút után, amelynek során meglátogatta Itáliát, Franciaországot, Angliát és Hollandiát, 1666-ban avatták orvossá Lipcsében. 1681-ben uo. a botanika rendes, a sebészet és az anatómia rendkívüli tanára. Főműve: Synopsis collegii institutionum medicarum, továbbá a Chymia rationalis et experimentalis curiosa, amely halála után jelent meg Leidenben. Számos értekezés szerzője. Ezek közül Weszprémi témájába vágó a Dissertatio de temulentia. Ezeket egy kötetben adta ki 1708-ban Frankfurt am Main-ban *fia, dr. Michael Ernest Ettmüller* (1673—1732), aki ugyancsak egyetemi tanár Lipcsében, ugyanott lazaret-orvos, tagja, majd 1730-ban igazgatója az Academia Caesarea Carolina-Leopoldina Naturae Curiosorumnak. E társaság Actáiban jelentek meg értekezései, melyek közül W. témájába vág a De medico mendace, míg magyar vonatkozású a De monstro hungarico. (Vö. Jöcher, *Allg. Gelehrten=Lex.* II. Vol., col. 417—418.)

történő fenyegetéssel. Ám azt, vajon itt az orvosoknak is hozzá kell-e járulniok a maguk adalékával, az fogja kétségtelenül megítélni, aki a saját kárán tanulta meg e dolog helyes értékelését.

Ahhoz, hogy ennél a mi *szomjas Páciensünknél* is mérsékeljük a vérnek és a nedveknek mértéktelen és heves mozgását, amely a test valamennyi csatornájában és vezetékében a szív, az ütőerek s a többi edények izomrostjainak segítségével megy végbe — s e mozgás az utóbbiak erősségének, rugalmasságának megfelelően növekszik és válik hevessé —, hogy kellő legyen az egyensúly a folyékony és a száraz [anyagok] között, ismételten meg kellett őt tisztítani érvágással, hánytatással és hashajtással az edényeiben hevesen keringő folyadék kiürítése útján attól a *telítettségtől*, amely az arcán már-már kiütő *vörös bibircsókok* által mutatkozott meg. Mérsékelni és szelíditeni kellett továbbá

[8]

a nedvek és az epe égető csípősségét, le kellett nyomni a belső hőt és meg kellett lazítani a megfeszített rostokat. E cél elérésére legmegfelelőbb gyógyszernek ítéltük a *salétromot*, mégpedig csakis a tisztítottat, nem pedig valami nagy munkával készíthető salétromos készítményt, mint az *égetős sót*, *Glauber-sót*, *Kalium sulphuricom*-ot stb., amelyekről a mélyebben látó iatrokémikusok helyesen tartják azt, hogy az illékony, légnemű só legkiválóbb részét elveszítette a tűzben.

Nem vagyok oly előrelátó, hogy könnyen átlássam és szóval meghatározzam, hogyan fékezi meg a betegségek e *panaceája* a vér hevét és a légnemű anyagoknak e dühödt mozgását, hogyan férkőzik be részecskéinek rideg, hegyes alakja a nedvek ragadós molekulái közé, hogyan hajlítja meg azokat, sűríti össze a légnemű anyagokat és áll meg tüstént a maga gyors futásában. Bár a tapasztalatból mint az igazság útmutatójából kétségtelenül tudom, hogy a salétromsav borszeszbe öntve jeles forrást okoz, úgyhogy ennek erejét amannak hatásos, de ellentett ereje nagyon is legyöngíti, sőt lerombolja; de az, hogy az orvostudomány bölcsőjétől fogva orvosi használatba vették, biztos *Theophrastus*[10], *Dioscorides*[11], *Plinius* műveiből, de mindenekelőtt *Hippokrates szózataiból* [mondásaiból] s ezek hű tomácsolásaiból, különösen *Galenos*

[10] Theophrastus vagy *Theophrastos* (kb. i. e. 374—288) Arisztotelésznek volt a legkiválóbb tanítványa s egyben utóda a Lükeionban. Ereszoszból (Leszbosz szigetéről) származik; eredeti neve *Türtamosz*. A közhasználatú Teofrasztosz (=isteni szónok) név kiváló előadóképessége miatt ragadt rá. Könyvet írt a jellemekről. Nagyjelentőségű botanikai munkássága: növénytana kiegészíti Arisztotelész állattanát. Két növénytani írásműve: a *De historia plantarum* és a *De causis plantarum* először 1497-ben jelent meg nyomtatásban. Részletesen tárgyalja bennük a gyógynövényeket is. Orvosi értekezéseit főleg az elmekórtan területéről veszi (epilepszia, szédülés, ájulás, ittasság, melankólia, delirium stb.), de ezek mind elvesztek. (L. *Orvosi Lexikon* 4. k. Bp. 1973. 599.)

[11] Dioscorides vagy *Dioszkuridész Pedaniosz* görög származású, a ciliciai (Kisázsia) Anazarbából való római katonaorvos, botanikus és farmakológus (kb. 40—90 i. sz.). *Peri hülész iatrikész* c. munkája (=A gyógyító orvosi anyagok), amely foglalata az ókor gyógyszertani ismereteinek, 77—78 táján készült 5 könyvben. Latin fordításának „*materia medica*" kifejezése annyira átment a közhasználatba, hogy a 18. sz.-i orvosi nyelvben — hazánkban is — a „materialista" szó jelentette a gyógyszerészt. Dioszkuridész könyve nyomtatásban 1499-ben jelent meg görögül, 1549-ben latinul; utolsó kiadása pedig 1829—30-ban C. *Sprengel* gondozásában. (*Orv. Lex.* 1. k. Bp. 1967. 842.)

műveiből. Azt olvassuk, hogy *Paracelsus*, *Helmont*[12], *Agricola*, *Glauber*, *Rivière*[13], *Baglivi*[14], *Screta*[15], *Schelhammer*[16], *Stahl*, *Erker*[17], a két *Hoffmann*, *Zvinger*[18] és számosan mások nagyon magasztalták a *salétromot*, mégpedig nem is csekély indokkal. Hiszen az orvostudomány különböző előkelő művelői kísérleteikkel bebizonyították,

[12] Jean Baptist *van Helmont* (1577—1644) belga orvos és bölcselő. Orvostudományt és sebészetet tanult, 17 évesen már előadásokat tartott. Tanulmányútra ment Svájcba, Olasz- és Franciaországba, valamint Angliába. Hazatérése után jóformán csak a vegyészettel foglalkozott. Az orvostudományban is minden életjelenséget vegyi folyamatokra igyekezett visszavezetni (iatrokémikus). Ő fedezte fel a szénsavas ammóniákot, s ő honosította meg a gáz szót a vegytani szakkifejezések sorában. Nézete szerint az életet egy alaperő (archeus) és más alárendeltebb erők kormányozzák. „Ortus medicinae" c. 1648-ban Amsterdamban megjelent művét idézi többek között Bél Mátyás is a magyarok erkölcseiről írt, kéziratban maradt munkájában. (L. *Pallas N. L.* 9, 31—32., valamint saját ismertetésem Bél Mátyás „De re vestiaria et de moribus Hungarorum" c. művéről; megjelenés előtt áll.)

[13] Lazare *Rivière* (Riverius) (1589—1655) francia orvos, montpellieri egyetemi tanár. Paracelsus követője, felhasználta a fémeket gyógykezelésében. Főművei: Praxis medica (1640) és Institutiones medicae (1655) még 100 év múlva is közkézen forogtak. (Vö. *Orvosi Lex.* 4, 144.)

[14] Giorgio *Baglivi* (1668—1707) olasz anatómus és fiziológus, Malpighi tanítványa, Rómában az elméleti orvostan tanára. Elméletében a korabeli *iatrofizika* híve, mint gyakorló orvo azonban a beteg megfigyelését és a józan észt állítja az orvoslás előterébe. A betegséget a szilárd részek tónusváltozásával magyarázta, amit az idegrendszer idéz elő a dura mater által mozgásban tartott „ideg folyadék" keringése révén (nervosismus). Művei: De praxi medica (1696), Observationes varii argumenti anatomicae et practicae (1696), De anatome fibrarum (1700), De experimentis circa salivam, circa bilem, circa sanguinem (1701). (Vö. *Orv. Lex.* 1. k. 351.)

[15] *Screta* (Schotnovius von Zavorziz) Prágában született, és Schaffhausenban működött orvosként a XVII. sz.-ban. G. Soperlinggal együtt kiadta Ruland „Centuriae curationum mepiricarum" c. művét (Bázel, 1628). Fiát. Heinrichet 1670-ben avatták orvossá Heidelbergben „De causis et natura auditionis" c. értekezésével. Egy ideig ő is Schaffhausenben folytatott orvosi gyakorlatot, s ott jelent meg 1686-ban „De febre castrensi maligna, seu mollium corporis humani partium inflammatione liber singularis . . ." c. műve. (Vö. Gurlt—Hirsch, *Biogr. Lex. V. Bd.* 330.) A család — cseh nevén Šotnovský ze Zavořic — XVI. sz.-i nemes család, egyik tagja 1559-ben kapta meg a prágai polgárjogot; mivel protestánsok lettek, 1618 után többen közülük külföldre menekültek. (Vö. *Ottův Náučni Slovník*, 24. k. 652.)

[16] Günther Christoph *Schelhammer* (1649—1716) Jénában, Lipcsében és Leidenben tanult. Anglia, Francia- és Olaszország voltak tanulmányútjának állomásai. Orvossá Jénában avatták. 1679-ben a botanika tanára Helmstedtben, 10 évre rá a jénai egyetemen. 1695-ben az orvostan tanára Kielben. Orvosi értekezései főleg chemiatriai jellegűek Sylvius tanainak értelmében. Utóbbiakat igyekezett egybeötvözni a kartéziánus bölcselettel. (Vö. Gurlt—Hirsch, *Biogr. Lex.* V. Bd. 214.)

[17] Lazar *Erker* vagy Ercker császári bányamester 1673-ban Aula subterranea címmel vegykísérleti könyvet adott ki, amely 1703-ban jegyzetekkel együtt negyedszer jelent meg. (L. Jöcher, *Allg. Gelehrten Lex.* 2. Bd. col. 376.)

[18] *Zwinger*, bázeli orvosdinasztia. Tagjai közül Weszprémi bizonyára az alábbi kettőre céloz (ill. kettőjük egyikére): Theodor Zwinger jun. (1658—1724); 1680-ban avatták orvossá „De paedotrophia" c. értekezésével. Kétéves francia tanulmányút után előbb retorikát tanít Bázelben, majd 3 év múlva ugyanott professor physicae. 1703: az anatómia és a botanika tanára. 1711: az elméleti és a gyakorlati orvostané. Írt több kisebb értekezést és egy népszerű könyvet: „Sicher und geschwinder Arzt" (Bázel, 1684.). Fia, Johann Rudolph (1692—1777) utódja lett apjának annak különböző tanszékeiben. Több adaléka jelent meg az Acta Caes.-Reg. Academiae Leopoldinae-Carolinae-ben. (Vö. Gurlt—Hirsch, i. m. VI. Bd. 385.)

[9]

hogy segítségével olykor csodálatos dolgokat tettek.

Legyen szabad talán három szóval megemlítenem, hogy a salétrom használatát már a szentírók is tanították, Salamon a Példabeszédek könyvének XXV. fejezetében, a 20. versben;[19] Jeremiás a II. rész 22. versében.[20] Ám mivel amaz megjegyzi, hogy az ecettel együtt felforr, ez pedig azt, hogy az alkáli só lúgja helyett használták, őszintén meg kell vallanom, hogy a régieknek ez a salétroma vagy aphronitronja természete szerint különbözik a mi, csupán mesterséges salétromunktól. Bár ezt leginkább ruhák tisztítására és festésére, továbbá a test fürdetésére használták, mégsem volt száműzve egészen az orvostudományból sem, mint a régi emlékek tanúsítják. *Tournefort*[21] tanúsága szerint igaz az, hogy Szmirna és Efezus mellett a salétromnak ezt a fajtáját a levegőből nyerik, és szappant készítenek belőle kb. ugyanazon a módon, ahogyan a Tentamen de inoculanda peste c. könyv 14. lapján nemrég említettük, hogy hazánk nélkülözéstől sújtott polgárai a tágas mezőkön mindmáig rakásokba gyűjtik [a sziksót] ott, ahol a derűs éghajlat megengedi. Ehelyütt nem kívánjuk, és nem is lehet hosszasabban megvitanunk azt a kérdést, vajon az a só, amit Sz. Lukács, ama nagytudású, mint Jeromos a régiek véleménye alapján műveiben mindenütt kitartóan állítja: orvos, könyve XIV. fejezete 34—35.[22] verseiben, valamint a párhuzamos helyeken említ, tudományosan megfelel-e a mi salétromsónknak, mint ez sokaknak valószínűnek látszik. Egyedül az marad hátra, hogy valamennyien, akik e kerek földön lakunk, hálás és jótéteményeire emlékező lélekkel

[10]

ünnepeljük tisztelettel és vallásosan a Természet legfőbb alkotójának jóságát, amiért az emberi nem számára [ilyen] minden országban hozzáférhető gyógyszert adott sokféle makacs betegség leküzdésére.[23*]

[19] Az idézett hely modern magyar fordítása: (mint) „*ecet a sebre, olyan az, aki dalokat énekel egy lehangolt szívnek.*" — Régebbi (mazoréta) szöveg szerint: mint „*az ecet a sziksóra*" (nátronra), „*ilyen az, aki rosszkedvű előtt nótázik*"

[20] Mai fordítása: „*Mert ha nátronnal mosod is magad, és sok lúgot használsz hozzá: vétked piszkos marad meg szememben, mondja az Úristen.*" Más változat a lúg helyett „*szappanfüvet*" említ.

[21] Joseph *Tournefort* francia botanikus (1656—1708), párizsi egyetemi tanár és a növénykert igazgatója. Főművében, az „Institutiones rei herbariae" (Párizs, 1700.) 3 kötetében a virágok pártája szerint sorolja 22 osztályba az addig ismeretes növénynemeket. Weszprémi utalása Tournefort görögországi és kisázsiai utazására vonatkozik. Az erről írt beszámolója halála után jelent meg „Voyage au Lévant" címmel (Párizs, 1717. 3 kötet). (Vö. *Révai N. L.* 18. köt. 392.)

[22] Az idézett 2 vers mai fordítása: „*A só hasznos. De ha a só ízét veszti, ugyan mivel fűszerezik? Sem a földre, sem trágyának nem valók. Kidobják.*" Párhuzamos helye, Máté 5. fej. 13. v.: „*Ti vagytok a föld sója. Ha a só ízét veszti, ugyan mivel sózzák meg? Nem való már egyébre, mint hogy kidobja és széttapossa az ember.*"

[23] *Weszprémi* a „Succincta . . ." I. kötetének vége felé, saját kiadatlan írásműveit felsorolva a 3. helyen említi e munkáját. Címe után megjegyzi: „*Erről az orvosavató értekezésben a 3. szám alatt a 26. lapon történik említés.*" Az 1756-ban megjelent disszertáció megadott helyén

Zusammenfaßung

Dr. med. István *Weszprámi* (1723—1799), ein ehemaliger Stadtphysikus von Debrecen (Komitat Hajdu in Ungarn) gilt mit seinem vierbändigen Werk „Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia" (Leipzig bzw. Wien, 1774—1787) als erster, der in Ungarn systematische medizingeschichtliche Forschungen betrieb. Im Bd. I. reiht er sich selber an der letzten Stelle (Nr. 100) ein. Nach Beschreibung seines Lebenslaufes zählt er seine Werke auf. Dabei erwähnt er unter den „Opere inedita" an 3. Stelle die Schrift „Mulier temulenta Holbergiana methodo feliciter curata". György *Diósadi Elekes*, ein vorzüglicher Kenner Weszprémis und seiner Werke stellt noch im J. 1942 fest, daß der handschriftliche Nachlaß Weszprémis verschollen ist.

Nun ist es dem Vf., dem Übersetzer des Bd. IV der Succincta von Weszprémi ins Ungarische gelungen von einer Handschrift der großen Bibliothek des Debreciner Kollegiums Helv. B. festzustellen, daß diese *die Originalhandschrift der Mulier temulenta von Weszprémi* ist. Der Schlüßel zu dieser Feststellung bietet die Titelseite des Werkes. Sie lautet nämlich: „MVLIER TEMVLENTA Holbergiana methodo feliciter curata Per St. W. Philiatrum. LONDINI Apud Ioan. Tuach, at the Golden Ball in vico, dicto Strand. An. MDCCLV." Anhand dessen wurde der Katalogenzettel jedoch irrtümlich ausgestellt: man las *Philianus* anstatt *Philiater* und so wurde als Autor Philianus angegeben, St[ephanus] W[eszprémi] aber nur als Niederschreiber des Werkes dieses näher nicht bekannten Philianus. Philiater bedeutet (vom griech. Philiatros latinisiert) einen Liebhaber der Heilkunde, einen, der sich um die Heilkunde bemüht. Eben dieses Attribut paßt vortrefflich dem jungen *Weszprémi*, der ja erst im J. 1756 zu Utrecht promoviert worden war, aber bereits im J. 1755 eine Schrift „Tentamen de inoculanda peste" in London publiziert hat und zwar genau bei jenem Druckleger, den er an der Titelseite seiner Handschrift anführt.

Nach dieser kritischen Einführung bietet Vf. die ung. Übersetzung der Handschrift mit Bemerkungen dar. Die Frage, warum die Publikation der zur Drucklegung bereiteten Handschrift wegblieb, läßt sich nur hypothetisch beantworten.

T. VIDA, M. A., Dr. theol.
Research Fellow of the Semmelweis Medical Historical Museum
H-1013 Budapest, Apród u. 1/3. Hungary

azonban csak ennyit találtam: „... nisi haberem quod calamo meo silentium hic merito imperat. Ob id nec superatam pertinacem passionem Iliacam, nec *Mulierem Ebriosam, HOLBERGIANA methodo feliciter curatam*, aut plura id genus alia, ex Adversariis huc transcribere iam licet." (Kiemelés tőlem — V. T.)

* A latin szöveg végén olvasható két, néhány soros betoldást a megfelelő helyen beledolgoztam a fordításba. (V. T.)

SEMMELWEIS SZÉLJEGYZETEI A «NEUE ZEITSCHRIFT FÜR GEBURTSKUNDE» C. FOLYÓIRAT KÖTETEIBEN

CSANÁD VILMOS—NÉMETHY FERENC

Semmelweis fennmaradt kéziratait a legutóbb *Antall* József, R. *Harkó* Viola és *Vida* Tivadar vette számba[1]. Summázó közleményüket további adatokkal egészítette ki *Daday* András[2], *Regöly-Mérei* Gyula[3] és Erna *Lesky*[4].

A szerencsés véletlen most *Semmelweis* újabb kézírásos emlékeit vetette elénk a *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* margójára írt megjegyzések formájában. A berlini szülészeti folyóirat címe bizonyára ismerősen cseng azok fülében, akik *Antall, Harkó* és *Vida* közleményét olvasták, hiszen az abban közölt, a *Siebold német* nyelvű cikkére indulatosan reflektáló és aligha könnyen felejthető *magyar* bejegyzés *(„Nem! Nem! von Siebold uram!...")* szintén a *Neue Zeitschrift* egyik lapszélén maradt fenn.[5] Különös véletlen azonban, hogy e folyóirat Semmelweis magánkönyvtárából származó s az idézett közleményben feldolgozott 1841., 1847., 1850. és 1851. évi kötetei kivétel nélkül *magyar* széljegyzeteket tartalmaznak. Ki állhatott volna ellen a csábításnak, hogy levonja ebből az oly kínálkozó, csattanós következtetést: *„Semmelweis Ignác hajdani magánkönyvtárának néhány darabja a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumba került. Az a tény, hogy ezekbe, jóllehet német nyelvűek, magyarul írta be spontán, lapszéli megjegyzéseit, újabb bizonyítéka mesterkéletlen magyar öntudatának! Hiszen hasonló esetben mindenki az anyanyelvét szokta használni"* ?[6]

De lám, nemrégiben a könyvtár rendezése során előkerültek ugyanennek a folyóiratnak eddig lappangó, 1837., 1838., 1842., 1845. és 1848. évi kötetei s bennük Semmelweis újabb széljegyzetei: magyar, német és latin nyelven vegyest! A „historia" — úgy gondoljuk — abban az értelemben is „magistra vitae", hogy a csattanós, egycsapásra lehengerlő bizonyítékok helyett megtanít a mélyebben rejlő és szövevényes okok felfedezésére, értékelésére. A naplójukban német, francia és angol nyelven író Széchenyi és Eötvös hazájában pl. arra is, hogy Semmelweis nem magyar nyelvű széljegyzetei mit sem bizonyítanak magyarsága ellen.

[1] Antall József—R. Harkó Viola—Vida Tivadar: Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratai. Orvostörténeti Közlemények (a továbbiakban: *OTK*) 46—47 (1968) 185—267. pp.
[2] Daday András: Egy ismeretlen Semmelweis-kézirat. *OTK* 46—47 (1968) 269—276. pp.
[3] Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis német nyelvű feljegyzése az orvoskari könyvtár könyveiről és folyóiratairól. *OTK* 55—56 (1970) 60. p.
[4] Lesky, Erna: Semmelweis Ignácra vonatkozó iratok a bécsi egyetemi levéltárból. *OTK* 66—68 (1973) 213—264. pp.
[5] *OTK* 46—47, 216. és 219. p.
[6] *OTK* 46—47, 216. p. [1] jegyzet

Az alább közlendő jegyzetek így nem pusztán „ereklyék", a néhai nagy ember „féltve őrzött kezevonásai" (bár a Semmelweis-kéziratok csekély számát tekintve *azok is*), hanem — ha mégoly szerény mértékben is — „kulcsok" szellemi műhelyéhez, sőt személyiségéhez.

A szóban forgó öt kötet mindegyike kétségtelenül *Semmelweis Ignác* tulajdona volt. A címlapok bal felső sarkában, átlósan írva megtaláljuk jellegzetes aláírását, a már eddig publikált kötetekből is jól ismert barna gubacstintával. Kivétel az 1837. évi kötet, amelyben a címlap letépett felső része talán épp egy szenvedélyes autogramgyűjtő zsákmányául esett. A köteteken belüli jegyzetek és az aláírások kétségtelenül ugyanattól a kéztől származnak, mint az eddig publikált Semmelweis-kéziratok. Hogy a Semmelweis-hagyatékból milyen úton-módon kerültek végül is az Orvostörténeti Könyvtárba: nem tudjuk.

Mielőtt az egyes bejegyzések részleteibe merülnénk, tisztázzunk néhány általános kérdést.

Mikor írta *Semmelweis* ezeket a jegyzeteket? A szóban forgó évfolyamok elég nagy időközt, 11 évet fognak át: 1837—1848. (Sőt, ha a már eddig ismerteket is hozzászámítjuk, akkor az időhatár 1851-ig terjed.) Hogy mint e szülészeti szaklap rendszeres előfizetője a megjelenést követően olvasta volna el az egyes számokat, és vetette volna oda megyjegyzéseit, már csak azért sem valószínű, mert Semmelweis 1837-ben még csak 19 esztendős, és ebben az évben joghallgatóként kezdi meg bécsi tanulmányait. S ha vonzalma már a következő évben az orvosi fakultásra vezérli is, aligha kezdte medikus pályafutását egy szülészeti lap rendszeres és szakszerű recenzeálásával. De maguk a bejegyzések is későbbi időre utalnak. Éppen az 1837. évi kötetben Dietrich Wilhelm Heinrich *Busch* professzor cikke mellett, amely a berlini egyetemi szülészeti klinika működéséről számol be az 1829 és 1835 közötti évekből, a következő, barna tintával írt sorokat olvashatjuk: „*Húsz éve, hogy Dr. Dietr. W. H. Busch ezt a közleményt kiadta . . .*" Persze „*húsz év*" kerek szám, jelenthet 18-at vagy 22-t is, kiindulási pontjául szolgálhat a kötet megjelenési éve (1837) éppúgy, mint a jelentés záró dátuma (1835). De még ha mindenütt a szélső értékeket vesszük, akkor is sikerül leszűkítenünk az intervallumot 1853 és 1859 közé.

Az időzítés azonban tovább pontosítható, ha figyelembe vesszük a már régebben közzétett kéziratanyagot. A *Neue Zeitschrift* 1847. évi folyamában a 475. lapon ezt találjuk: „*Pest 3 okt 1855 Semmelweis*"[7]. A közzétevők értelmezése szerint ez „*feltehetően az a dátum, amikor Semmelweis a könyvet megvásárolta, illetve annak birtokába jutott*"[8].

Véleményünk szerint valamennyi — régebben ismert és újabban felbukkant — kötet bejegyzései mind e határozott dátumhoz közel eső időből valók. Erre mutat az 1837-es kötet 1835-ben lezárt jelentésétől immár pontosan számított húsz év, ezt támasztja alá a különböző kötetek bejegyzéseinek hasonló írásképe.

Eszerint tehát Semmelweis 1855 őszén visszamenőleg beszerezte, vagy ha már birtokában voltak, akkor kézbe, vagy *újra* kézbe vette e tekintélyes szülészeti szaklap évfolyamait és átlapozgatta őket, véleményét helyenként írásban is rögzítve a lapok

[7] *OTK* 46—47, 216. p.
[8] *OTK* 46—47. 221. p. [3] jegyzet

szélén, alján. Miért? A felelet — azt hisszük — kézenfekvő: Semmelweis Ignácot 1855. július 18-án nevezték ki a pesti egyetem szülészeti tanszékére tanárnak, s az új professzor első előadásaira készülve forgatta át a közelmúlt szakirodalmát. Az önmagának és a tanítványainak szóló gondolatait rögzítette itt-ott úgy, ahogyan a tanulmányait három nyelven végzett embernek épp a tollára szaladt: magyarul, németül vagy latinul. A gondolatok többnyire ismerősek: mintha csak az Aetiologia vagy a Nyílt levelek egy-egy mondatszilánkja pattanna elénk, bár sem abban, sem ezekben nem leltük nyomát annak, hogy közvetlenül felhasználta volna ezeket a jegyzeteket. Fő művei egy néhány évvel későbbi, új szellemi nekirugaszkodás gyümölcsei voltak.

Végül a bejegyzések lajstromba vétele előtt még egy megjegyzés. A Semmelweis birtokában lehetett *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* sorozat még az újonnan talált kötetek ellenére is hézagos. Elképzelhető, hogy valahonnan további lappangó kötetek kerülnek majd elő — újabb széljegyzetekkel.

1.

Semmelweis lapszéli bejegyzései a *Busch — d'Outrepont — Ritgen* által kiadott *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* 5. kötetében, amely Berlinben jelent meg 1837-ben Rücker és Püchlernél[9].

A kötet 70. lapján a bal margón alulról fölfelé: „*Húsz éve, hogy Dr. Dietr. W. H. Busch ezt a közleményt kiadta, de még most sem jutott eszébe, hogy 2056 szülőből bár 38 meghalt nála gyermekágyi láz eset nincs!*"[10] (1. ábra.)

[9] A kötet címlapjának felső negyede hiányzik.

[10] Semmelweis megjegyzése Dietrich Wilhelm Heinrich *Busch* cikkének (*Die geburtshülfliche Klinik an der Königlichen Friedrichs-Wilhelms-Universität zu Berlin.* Erster Bericht. Vom 1. October 1829 bis 31. December 1835. — 70—316. pp.) statisztikai adataira vonatkozik. Maguk a számok a 83. lapról valók („*Von den 2056 Geburten... 38 Mütter starben im Wochenbette...*"), Semmelweis megjegyzése azonban csak akkor válik világossá, ha a 249. és a 259. lapon közölt részletezést is figyelembe vesszük. Eszerint a kérdéses időszakban a gyermekágyi lázban megbetegedettek száma 30, az összes megbetegedetteké 268 (249. p.), a gyermekágyi lázban meghaltaké 7 (259. p.), az összes meghaltaké 38 (249. p.) volt. Semmelweis helyreigazítása (hogy ti. *Busch*nál voltaképpen „*gyermekágyi láz eset nincs*") vagy azon alapul, hogy a 259. lapon közölt kórkép szerinte nem a gyermekágyi lázra jellemző (tehát Busch diagnózisa téves), vagy azon, hogy a 7 halálesetnek megfelelő 0,34%-os gyermekágyiláz-mortalitás alatta marad a Semmelweis által küszöbértéknek tekintett és autoinfekcióval magyarázható 1%-nak, amelyért az orvos nem tehető felelőssé. (Vö. Benedek István: *Semmelweis és kora.* 2. kiadás, Bp., Gondolat, 1973. 262—263. p.) A D. W. H. *Busch* (1788—1858) szolgáltatta adatokkal egyébként sem az Aetiologia, sem a Nyílt levelek nem foglalkoznak. Csupán a nevét említi kétszer az Aetiologia: egyszer mint Joseph Hermann *Schmidt* (1804—1852) kollégájáét, másodszor mint Eduard Arnold *Martin* (1809—1875) elődjéét Berlinben. (Győry Tibor: *Semmelweis Összegyűjtött Munkái.* Bp., MOKTÁR, 1906. 427. és 436. p.)

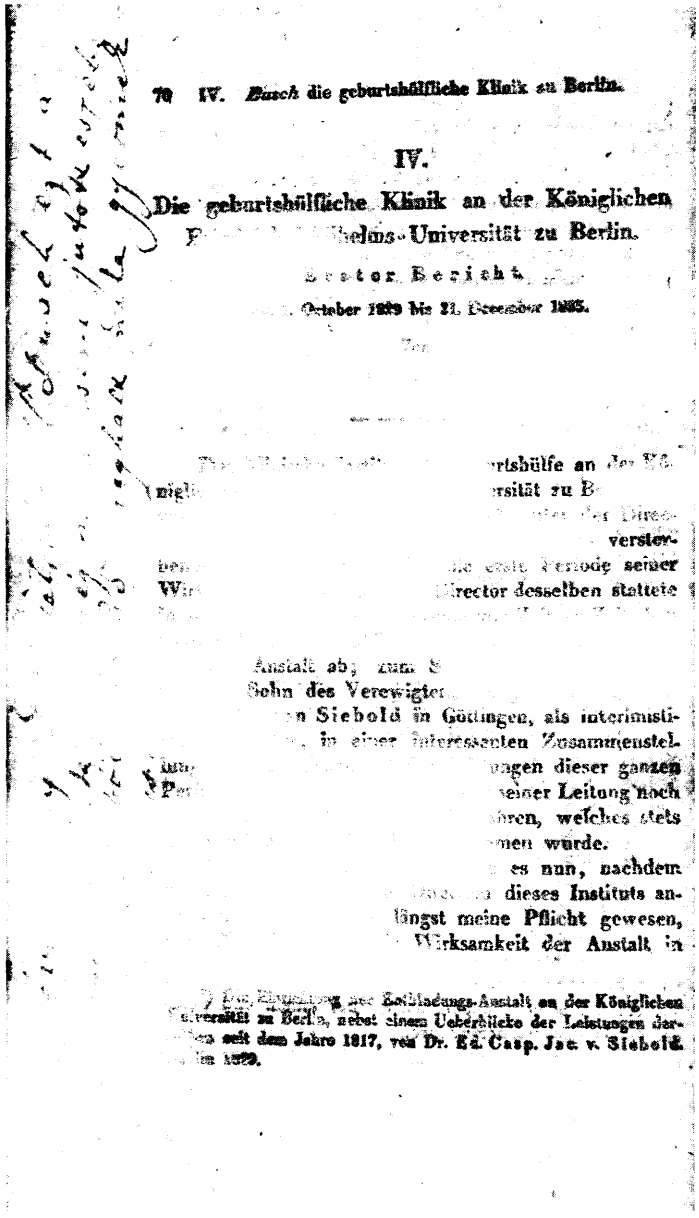

70 IV. *Busch* die geburtshülfliche Klinik zu Berlin.

IV.

Die geburtshülfliche Klinik an der Königlichen
F[illegible]helms-Universität zu Berlin.

Erster Bericht.

[illegible] October 1829 bis 31. December 1835.

[illegible]

[illegible] rtshülfe an der Kö-
nigl[illegible] rsität zu B[illegible]
[illegible] der Direc-
[illegible] verster-
ben [illegible] die erste Periode seiner
Wir[illegible] Director desselben stattete
[illegible]

Anstalt ab; zum S[illegible]
Sohn des Verewigten
[illegible] n Siebold in Göttingen, als interimisti-
[illegible], in einer interessanten Zusammenstel-
lung [illegible] ungen dieser ganzen
Per[illegible] seiner Leitung noch
[illegible] ören, welches stets
[illegible] men wurde.
[illegible] es nun, nachdem
[illegible] dieses Instituts an-
[illegible] längst meine Pflicht gewesen,
[illegible] Wirksamkeit der Anstalt in

[illegible] Entbindungs-Anstalt an der Königlichen
Universität zu Berlin, nebst einem Ueberblicke der Leistungen der-
[illegible] seit dem Jahre 1817, von Dr. Ed. Casp. Jac. v. Siebold.
[illegible] 1829.

1. ábra

2.

Semmelweis lapszéli bejegyzései a *Busch — d'Outrepont — Ritgen* által kiadott *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* 6. kötetében, amely Berlinben jelent meg 1838-ban Rücker és Püchlernél.

a) A címlapon a bal felső sarokban barna tintával alulról fölfelé ferdén írva: „*Semelweis*".

b) A 122. lapon a bal oldali margón fekete tintával alulról fölfelé írva két aláírás-próba egymás mellett: „*Semelweis*".

c) A 132. lapon a bal oldali margón fekete tintával alulról felfelé írva két aláírás-próba egymás alatt *(„Semelweis")* és egyéb tollpróbák.

d) A 236. lapon a bal oldali margón és a nyomtatott szövegen fekete tintával alulról fölfelé írva két aláíráspróba egymás alatt: „*Semelweis*".

e) A 274. lapon a bal oldali margón fekete tintával alulról fölfelé írva aláíráspróbák *(Sem, Seme)*, a lap tetején egyéb tollpróbák.

f) A 275. lapon a nyomtatott szöveg alatt fekete tintával alulról fölfelé írva 4 aláíráspróba egymás alatt: „*Semelweis*".

g) A 474. lap után a kötet végére ragasztott értesítőlap versoján alul a bal sarokban fekete tintával aláíráspróba: „*Sem*".

...

XIV.

Miscellen aus dem Gebiete der Weiber- und Kinderkrankheiten.

2. ábra

3.

Semmelweis lapszéli bejegyzései a *Busch — d'Outrepont — Ritgen — Siebold* által kiadott *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* 12. kötetében, amely Berlinben jelent meg 1842-ben August Hirschwaldnál.

a) A címlapon a cím *Neue* szaván ferdén átírva barna tintával: „*Semelweis*".

b) A 222. lapon alul tollpróba fekete tintával.

c) A 232. lapon a felső lapszélen a cím fölött barna tintával: „*Mást neveztem gyermekágyi láznak és mást is lehet vélni a gyermekágyban fekvő lázas betegségének, mint egyedül a pp. febt.*"[11] (2. ábra).

d) A 428. lapon a bal margón barna tintával alulról fölfelé írva: „*Itt is igen könyen jelentkezhetik a gyermekágyi láz.*"[12]

4.

Semmelweis lapszéli bejegyzései a *Busch—Ritgen—Siebold* által kiadott *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* 18. kötetében, amely Berlinben jelent meg 1845-ben August Hirschwaldnál.

a) A címlap bal felső sarkában felfelé tartó aláírás barna tintával: „*Semelweis*".

b) A 60. lapon a nyomtatott szöveg néhány szava barna tintával aláhúzva, mellette a bal margón kérdőjel, fölötte pedig: „*Ezt!*"[13]

5.

Semmelweis lapszéli bejegyzései a *Busch—Ritgen—Siebold* által kiadott *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* 24. kötetében, amely Berlinben jelent meg 1848-ban August Hirschwaldnál.

a) A címlap bal felső sarkában barna tintával fölfelé tartva: „*Semelweis*". (3. ábra.)

[11] Semmelweis ezt a megjegyzését egy bizonyos dr. *Kehrer* hesseni orvos cikkéhez fűzi (*Miscellen aus dem Gebiete der Weiber- und Kinderkrankheiten.* —231—241. pp.) fogalomtisztázás céljából: a gyermekágyas nőnek nem minden lázas betegsége gyermekágyi láz (=pp. feb.=puerperalis febris).

[12] A megjegyzés dr. *Vogler* wiesbadeni egészségügyi főtanácsos cikkének *(Ueber die Wegnahme der Nachgeburt, nebst einem Hinblick auf mehrere geburtshülfliche Streitfragen.*— 401—434. pp.) két, kapcsolójellel és kereszttel megjelölt bekezdésére vonatkozik, amelyek két méhlepény-eltávolítási esetet írnak le.

[13] Az aláhúzott szavak Eduard von *Siebold* (1801—1861) tanulmányából valók (*Geschichte eines Kaiserschnitts bei Osteomalacie mit unglücklichem Ausgang für Mutter und Kind.* — 45—65. pp.). A kiemelt szavakat tartalmazó egész mondat így szól: „Eiter, wie solcher wohl *nach dem Kindbettfieber* (Phlebitis) *angetroffen wird, konnte nirgend entdeckt* werden".

Neue Zeitsc[illegible]

für

Geburtsk[illegible]e,

herausgegeben

von

Dr. Dietr. Wilh. Heinr. Busch,

Königl. Preuss. Geheimen Medicinalrathe, ord. Prof. der Medicin an der Friedrich-Wilhelms-Universität und Director des klinischen Instituts für Geburtshülfe zu Berlin, Ritter des rothen Adler-Ordens 3ter Klasse mit der Schleife und des St. Wladimir-Ordens 4ter Klasse, Mitgliede mehrerer gelehrten Gesellschaften;

Dr. Ferdinand August von Ritgen,

Grossherzogl. Hess. Geheimen Rathe, ord. Prof. der Geburtshülfe und Psychiatrie an der Ludewigs-Universität zu Giessen u. Director der Entbindungsanstalt daselbst, Commandeur des Grossherzogl. Hess. Ludewigs-Ordens, Mitgliede der Kaiserlich Leopoldinischen Academie der Naturforscher und mehrer anderer gelehrten Gesellschaften;

und

Dr. Eduard Casp. Jac. von Siebold,

Königl. Hannov. Hofrathe, ord. Professor der Medicin und Director der Entbindungs-Anstalt zu Göttingen, Ritter des Kurfürstl. Hessischen Ordens vom goldenen Löwen und des Herz. Sächs. Ernestin. Hausordens, des Königl. Hannov. Guelphen-Ordens 3ter Klasse, der Königl. Societät der Wissenschaften zu Göttingen und anderer gelehrten Gesellschaften Mitgliede.

—

Vierundzwanzigster Band,

mit einer lithographirten Tafel.

Berlin 1848.

Verlag von August Hirschwald.

3. ábra

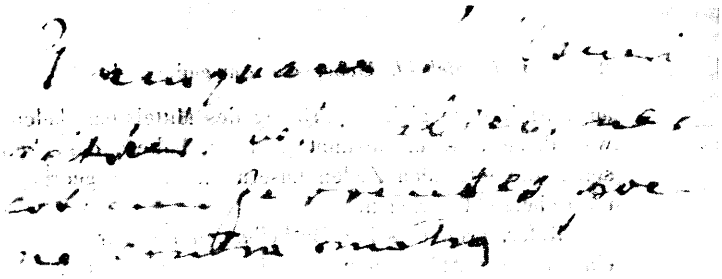

I.

Weitere Mittheilungen über die Anwendung des Schwefeläthers in der geburtshülflichen Praxis.

Von

Dr. **Ed. von Siebold.**

Der Wunsch, welchen Refer. in seiner vorläufigen Nachricht über die Anwendung der Einathmungen des Schwefeläthers in der geburtshülflichen Praxis (Bd. XXII. dieser Zeitschrift S. 317) und in seiner spätern dem Gegenstande gewidmeten Schrift „Ueber die Anwendung der Schwefel-Aether-Dämpfe in der Geburtshülfe. Göttingen 1847. 4to." wiederholt hat, ist bereits in Erfüllung gegangen. Es sind auch von andern höchst achtbaren Fachgenossen Versuche mit dem neuen Mittel angestellt, und deren Resultate bekannt gemacht worden. Die Erfahrung ist hier der einzige Weg, welcher zu einer Entscheidung führen kann: das Urtheil a priori ist nicht im Stande, ein Endresultat zu erzielen, sobald jenes selbst nicht von vorn herein solchen offenbaren Nachtheil darthun konnte, welcher von jedem Anwendungsversuche abschrecken musste. Die ersten Versuche Simpson's (s. 22. Band S. 266. dieser Zeitschrift.) waren aber lockend genug,

4. ábra

hänte, so sprenge man diese, nachdem die Füsse herabgebracht worden sind, um die Nabelschnur zu unterbinden.

Nach der Ausschliessung des Kindes ist der noch in bedeutendem Umfange an dem Mutterhalse adhärirende Mutterkuchen nicht eher künstlich abzutrennen, bis der Mutterhals sich in einem Grade contractionsfähig zeigt, dass keine Lähmungsblutung mehr zu befürchten ist. Bis dahin tamponire man die Gegend, an welcher der Kuchen bereits nicht mehr adhärirt, mit Zunderschwamm, der mit Weingeist getränkt und mit Colophonium bestreut ist.

XXI.

Ueber die Quellen der Blutung bei der gewöhnlichen Geburt.

Vom

Geheimenrath v. Ritgen.

Die Blutung bei der gewöhnlichen Geburt wird bedingt: 1) durch Zerreissung der Verbindungsgefässe unter der Gebärmutterwand und den Nestgebilden ausserhalb der Einpflanzungsgegend des Mutterkuchens; 2) kleine Einrisse des äussern Muttermundes; 3) kleine Einrisse der Scheidenenge; 4) kleine Einrisse des Scheidenmundes; 5) Zerreissung der Haargefässe im Bereiche der Einpflanzungsgegend des Mutterkuchens.

5. ábra

b) Az 1. lapon fent a cím fölött barna tintával: „*Numquam! Usuari aether vel aliam* [!] *narcoticum ferventes* [!] *poena contra matres*"[14]. (4. ábra).

c) A 407. lapon balul barna tintával: „*Előidézője is lehet a gyermekágyi láznak*"[15]. (5. ábra.)

d) A 408. lapon a bal szélen barna tintával alulról fölfelé írva: „*Ich habe auch gefunden dieselben Vorfälle!*"[16]

Zusammenfassung

Semmelweis' erhaltene Handschriften wurden zum letzten Mal von J. *Antall*, V. R. *Harkó* und T. *Vida* bekannt gemacht (Gesammelte Handschriften von Ignác Semmelweis. Communicationes de Historia Artis Medicinae [im weiteren: *Comm.*], Jahr 1968, Band 46—47, Seite 185—267). Ihr Beitrag ist von A. *Daday* (Eine unbekannte Handschrift von Semmelweis. *Comm.* 1968, 46—47, 269—276), Gy. *Regöly-Mérei* (Semmelweis' deutsche Notizen über die Bücher der Bibliothek der medizinischen Fakultät zu Pest. *Comm.* 1970, 55—56, 60) und E. *Lesky* (Schriften über Ignác Semmelweis im Archiv der Wiener Universität. *Comm.* 1973, 66—68, 213—264) ergänzt worden.

Bei der Ordnung der Bücher in der Medizinhistorischen Semmelweis-Bibliothek (Budapest) wurden neulich weitere handgeschriebene Randnoten von Semmelweis in mehreren Jahrgängen (1837, 1838, 1842, 1845, 1848) der von *Busch*, *d'Outrepont*, *Ritgen* und *Siebold* in Berlin herausgegebenen *Neuen Zeitschrift für Geburtskunde* entdeckt. Semmelweis hat diese Bemerkungen wahrscheinlich im Jahre 1855 in die Zeitschrift eingetragen, kurz nachdem er zum Professor der Geburtshilfe an der Universität Pest ernannt worden war, und als er in Vorbereitung für seine ersten Vorlesungen die früheren Jahrgänge dieses Fachblatts wieder einmal durchblätterte.

Die merkwürdigeren Eintragungen geben wir hier in deutschem Original, oder — falls das Original ungarisch oder lateinisch ist — in deutscher Übersetzung wieder:

[14] A szenvedélyes hangú latin felkiáltás Eduard von *Sieboldnak* a szülés alatti kénétheres bódítást propagáló cikke ellen irányul (*Weitere Mittheilungen über die Anwendung des Schwefelaethers in der geburtshülflichen Praxis.* — 1—37. pp.). A mondat értelme nem egészen világos. A *narcoticum* mellé *aliud*, vagy legalábbis *alium* dukálna, de semmiképp sem *aliam*. A *ferventes* lehet az *aether* és a *narcoticum* közös jelzője (bár nem szabályos az egyeztetés), de tartozhat a *matres*-hez is (bár akkor szokatlanul „költői" a szórend). Így a mondat lehetséges fordításai: *1.* „*Soha! Aethert vagy más forró narcoticumot alkalmazni: bűn az anyák ellen!*" — *2.* „*Soha! Aethert vagy más narcoticumot alkalmazni: bűn a lázas anyák ellen!*"

[15] A kézirásos megjegyzést két x-es utaló jel fűzi a nyomtatott címhez: *Ueber die Quellen der Blutung bei der gewöhnlichen Geburt* (407—418. pp.). A cikk szerzője a lap egyik szerkesztője, Ferdinand August von *Ritgen* (1787—1867) giesseni szülész-tanár. A gondolattársítás menete világos: ahol vérzés, tehát seb van, ott könnyen belekerülhetnek a véráramba a gyermekágyi lázat okozó „bomló szerves anyagok". Ilyen értelemben lehet a szülés közben fellépő vérzés a gyermekágyi láz előidézője.

[16] A többnyelvűség érdekes példája ez és az előző bejegyzés két szomszédos lapon, az egyik német, a másik magyar nyelven. A kézzel írt és a nyomtatott szöveg kapcsolata jól érthető: Semmelweis is találkozott olyan vérzésekkel szülés közben, mint amilyenekről a cikk beszámol.

„*Es war vor 20 Jahren, daß Dr. Dietr. W. H. Busch diesen Aufsatz veröffentlichte, es ist ihm jedoch bis jetzt nicht eingefallen, daß es bei ihm — obzwar aus 2056 Gebärenden 38 gestorben sind — keinen Fall des Kindbettfiebers gibt.*" (Original: ungarisch. Jahr 1837, Band 5, Seite 70.)

„*Etwas anderes habe ich Kindbettfieber genannt, und man kann auch etwas anderes für die fieberhafte Krankheit einer Kindbetterin halten, als allein das Puerperalfieber.*" (Original: ungarisch. Jahr 1842, Band 12, Seite 232.)

„*Nie! Aether oder ein anderes Narcoticum zu verwenden ist eine Sünde gegen die Mütter.*" (Original: lateinisch. Jahr 1848, Band 24, Seite 1.)

„*Es kann auch Anstifter des Kindbettfiebers sein.*" (Original: ungarisch. Jahr 1848, Band 24, Seite 407.)

„*Ich habe auch gefunden dieselben Vorfälle.*" (Original: deutsch. Jahr 1848, Band 24, Seite 408.)

V. CSANÁD, M. A, Teacher
H—1025 Budapest, Szépvölgyi út 4/a Hungary

F. NÉMETHY, M. A.
Head of Department of the Semmelweis
Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár
H—1023 Budapest, Török u. 12. Hungary

Könyvekről

Abe, Horst Rudolf: *Die Erfurter medizinische Fakultät in den Jahren 1392—1524.* Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt (1392—1816). Hrsg. vom Rektor der Medizinischen Akademie Erfurt, Heft 17 (1973/74). Leipzig, J. A. Barth, 1974. 259 S.

Közép-Európa egyik legrégibb oktatási intézménye, az 1392-ben alapított erfurti egyetem orvosi karának első nagy korszakát mutatja be a szerző fenti könyvében. A mű első fejezetében kiindulásként és általános tájékoztatásként rövid, vázlatos áttekintést nyújt a kor orvostudományáról, a tudományos diszciplínák helyzetének átalakulásáról, a skolasztikának és a humanizmusnak az orvostudományra gyakorolt hatásáról.

A skolasztikus oktatási koncepció szerint az orvosi karnak létrejötte után még jó ideig alárendelt helyzete volt az erfurti egyetemen, ami kifejezésre jutott a hallgatók csekély létszámában, a rossznak mondható tanári ellátottságban és a saját épületek (kollégium, auditórium) hiányában. A fakultás történetének átfogó rajza mellett Abe könyve érdekes adatokat szolgáltat a tanárok anyagi-szociális helyzetéről, a képzésmód menetéről, a tananyag alakulásáról, az egyetemi fokozatok megszerzésének feltételeiről és módjáról. Egy nagyobb fejezet részletesen ismerteti az Egyetem hallgatóiból kikerült szerzők orvosi tárgyú irodalmi munkásságát és műveit. Erfurtban Helius Eobanus Hessus volt az első, aki humanista szemléletű műveivel kísérletet tett arra, hogy kijelölje az orvostudomány új, a megváltozott viszonyoknak megfelelő helyét, és hozzájárult ahhoz, hogy az orvostudomány kiszabaduljon a teológiai gondolkodás bűvköréből.

A könyv utolsó fejezete az erfurti orvosi kar legjelentősebb reprezentánsait mutatja be. Életrajzi adataikból, munkásságuk ismertetéséből kirajzolódik, milyen döntő külföldi hatásokkal számolhatunk az orvosi kar életében. Az egyetem alapítását követő időszakban a prágai és a bécsi egyetem hatása volt jelentős, részben a nürnbergi származású Hermann Lurcz személye által, aki, mint ismeretes, Magyarországon, a pécsi egyetemen kezdte valószínűleg tanári pályafutását. Prágai és bécsi működése után Lurcz Erfurtba helyezte át székhelyét, és Nicolaus Hunleven barátjaként és volt tanáraként bizonyára ő is részt vett az egyetemi statutumok kidolgozásában. Rövid ideig tartó párizsi orientáció után, Conradus Echardival kezdődik a padovai egyetemhez való igazodás (1426—1505 között), majd intenzívebbé válik az olasz befolyás a ferrarai kapcsolatok (1456—1521) megerősödésével. A két leghíresebb és leghaladóbb

itáliai oktatási centrumhoz való igazodás következtében az erfurti orvosi kar jelentősen elősegítette Németországban a humanizmus befogadását.

Abe elmélyült kutatásokon alapuló könyve hasznos olvasmány nemcsak az orvostörténésznek, hanem a fenti kor művelődéstörténetével foglalkozó egyéb szakágak kutatóinak is. Az érdekes és olvasmányos könyvet sok kép díszíti, függelékként az orvoskari dékánok és az egyetem orvosrektorainak jegyzéke, valamint gazdag hivatkozási jegyzék egészíti ki, és névmutató könnyíti meg használatát.

T. Pajorin Klára

Ayers, Gwendolyne M.: *England's First State Hospitals and the Metropolitan Asylums Board, 1867—1930.* London, Wellcome Institute for the History of Medicine, 1971. 370 p.

A könyv szerzője szociológus; munkája megírására az ösztönözte, hogy az angol orvostörténeti kutatás kissé elhanyagolta a 19. századi, állami alapítású, szegény betegek részére létesített kórházak, intézmények történetének alapos feldolgozását. Az ilyen jellegű kórházak létesítését 1867-ben rendeletileg szabályozták, s a munka, amely egyébként a szerző bölcsészdoktori értekezése, azért öleli fel az 1867—1930-as évek időszakát, mivel ez a periódus egyúttal a „Metropolitan Asylums Board" nevű kórházi testület működési ideje is; Anglia első ilyen jellegű kórházi szervezete, s történetének követése képet ad arról, hogyan jutott érvényre az angol közkórházügy központi irányításának elve.

Bár úgy tűnik, hogy a testület csak az elmebetegek kórházi ápolását igyekezett megoldani, valójában intézményeiben kezeltek lázas és járványos betegségben szenvedőket is, sőt működésük első három évtizedében talán a legtöbbet a lázas, járványos betegségben szenvedőkért tettek, a krónikus elmebetegek gondozása mellett. Tevékenységük annál inkább dicséretet érdemel, mivel meg kellett vívniuk harcukat a társadalmi közönyösséggel és a szűklátókörű állami bürokráciával is.

A szerző megismertet bennünket a testület (MAB) szerkezetével, munkájával, személyzetével, közli a költségvetési adatokat, majd az egyes kórházak, intézmények múltjába is betekinthetünk, különösen századunk első három évtizede alatt. Ekkor már az említett kórformákon kívül intenzíven foglalkoztak a nemi betegségekkel, a tuberkulózissal; kidolgozták e betegségek szervezett leküzdésének feltételeit; finomították a gyerekgondozást, igyekeztek gondoskodni a kallódó fiatalokról, majd a háborús menekültekről. 1930-ra a szervezetnek 24 ezer ágyas kórházrendszere volt.

A tanulmány szerzője munkája megírásakor az egyesület hivatalos iratanyagára támaszkodott; nagy segítségére voltak a folyamatosan, kéthetenként tartott bizottsági ülések jegyzőkönyvei, melyeket 63 éven át vezettek. 1886-tól évi jelentéseket is adtak ki; ezek anyagát is felhasználta.

Az értékes munkát függelékek egészítik ki: ezek tartalmazzák a társaság szervezeti felépítését, a kórházak építészeti adatait, a kórházi jelentéseket, a társaság pénzügyeit. A felhasznált anyag bibliográfiáján kívül közli a társulat évi jelentéseiben publikált orvosi cikkek adatait, tárgykörökre bontva. A tárgy- és névmutató után jól válogatott képanyag teszi még szemléletesebbé a könyvet, melynek nyomdai kivitele is kifogástalan.

R. Harkó Viola

800 jaar Sint-Janshospitaal Brugge, 1188—1976. Bd. I—II. Brugge 1976. 724 p.

A belgiumi Bruges (Brugge) városának Szent Jánosról elnevezett kórháza nyolc évszázada fejt ki gyógyító tevékenységet. A történeti események megkímélték a nagymultú kórházat, amely rendre újabb részlegekkel bővülve, mindvégig korszerű kórház maradt, de a régi részletekben igyekezett megtartani a történeti levegőt, a művészeti múltat és lassanként valóban szépművészeti múzeummá vált. Benne van elhelyezve a kórház egykori ápoltjának, majd pártfogoltjának, a neves németalföldi festőnek, Hans Memmlingnek képgyűjteménye, amely felbecsülhetetlen értékű múzeumává vált a kórháznak. (Erről a Memmling-múzeumról évekkel ezelőtt az Orvosi Hetilap hasábjain, a múzeum egyes kimagasló művészeti értékeinek feltüntetése mellett, megemlékeztem.)

A bőséges német kivonattal kiegészített kötetek sorra tárgyalják Brugge városának és ezen belül a Szent János kórháznak történetét M. Ryckaert tollából. Legértékesebb dokumentumainak közlésével J. Mertens összefoglalja a kórház levéltári anyagát. A. Vandewalle tárgyalja a Szent János kórház alapításával kapcsolatos eseményeket, a kórházról fennmaradt legfontosabb dokumentumokat és Brugge városában működött orvosi céhek históriáját. G. Maréchal szól a Kórház fennállásának első évtizedeiről, míg M. Van Oyen a modern új kórházat ismerteti, bemutatja ultramodern felszerelését, tevékenységét, bizonyítva a szoros szerves kapcsolatot a múlt és az immár a jövőbe átnyúló jelen között. A kórház helyrajzát J. Mertens és M. Ryckaert taglalják. A. Dewitte a középkori Brugge városának orvostörténetét, A. Van den Bon a bruggei orvosokat és sebészeket ismerteti a 16. századtól napjainkig. A Szent János kórházban gyógyszertár működött kezdettől fogva, amelynek történetét A. Vandewielde foglalta össze. A Szent János Kórház 1459—1975 közötti kolostori közösségét J. Geldhof ismerteti. A Szent János kórház kolostori, egyházi jellegénél fogva egyházi tekintetben is fontos, amire J. Van den Heuvel mutat rá. Az irodalom ismételten foglalkozott a nagyrabecsült kórházzal, amit W. Muylaert emel ki. Öt évszázad együtt él a kórházban, szerencsésen összeolvadva, A. Viaene szerint. Mommeyer foglalkozik a kórház remek gyűjteményével a Memmling-múzeummal, amely a kórházban működik a világon szinte egyedülállóan. J. P. Esther ismerteti a kórház emlékműveit és taglalja építéstörténetét. Az első kötetben kerülnek ismertetésre a kórházzal kapcsolatos közlemények, a második kötetben mutatják be a kórház gazdag archívumát, művészeti, történeti anyagát gazdag illusztrációs anyag formájában.

A gyönyörű kiállítású két kötet jól olvasható szövegével és igen gazdag ábraanyagával az orvostudomány, a művészet és a történelem hármas egységét egyedülállóan alkotja meg, örömet szerezve az olvasónak, gyönyörűséget a művészet kedvelőjének és nem utolsósorban felkeltve a figyelmét a történelmet szerető orvosnak, gyógyszerésznek a múlt orvostörténeti és művészeti emlékei iránt.

Bugyi Balázs

Schipperges, Heinrich: *Arabische Medizin im lateinischen Mittelalter.* Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse. Jahrg. 1976. 2. Abhandlung. Berlin—Heidelberg—New York, Springer Verlag, 1976. 192 S. 83 Abb.

Aki nem tud arabusul . . . Schipperges professzor ama ritka európai orvostörténészek egyike, akik *tudnak*. A másodkézből vett közlésekre épülő annyi tanulmány és könyv után ezért is élmény végigolvasni az ő művét az arab medicináról.

Tárgyát nem csupán leíró módszerességgel, hanem az oknyomozó izgalmával is kezeli. Voltaképpen a középkori egyetem — s ezen belül az orvosi fakultás — genezisét kutatja, így jut el az arabokig. „*Az orvostörténész még mindig ámulva áll az előtt a kérdés előtt* — írja bevezetésében —, *hogyan is történhetett, hogy a fiatal Nyugat-Európa orvoslása minden társadalmi szükséglet ellenére több mint fél évezreden át sosem tudott az empirikus népi gyógyászat szintje fölé emelkedni, míg aztán egyszerre, a 12. század derekán, egyetlen nemzedék életében, szinte egycsapásra egyetemi fakultássá vált.*" Meglátása szerint (amelyet szerényen hipotézisnek nevez) az arab skolasztika orvosi intézményei és akadémiai szervezetei szolgáltak modellül annak a keleti és görög műveltségnek átvételéhez, amely az európai egyetem arculatát is meghatározta. A medicina értékelésében oly gyorsan bekövetkező változás érzékeltetésére arra hivatkozik, hogy a teológia, filozófia és jog mellett a 12. század végén már az egyetemi fakultás rangjával bíró medicina 1130 körül — Szentviktori Hugo tudományos rendszerezésében — még szerényen meghúzódott a „praktikus ismeretek" sorában, a vadászat és a színjátszás között. Ezzel szemben az araboknál az orvoslás már régóta nagy tudományos becsben állott. Mohamed prófétának tulajdonítják a mondást, amely szerint valójában csak két tudomány létezik: a teológia és a medicina, az üdvösség és az egészség tudománya (Heilskunde und Heilkunst). Az előbbivel közös tőről fakad a jogtudomány, mint a „salus publica" biztosítója, az utóbbival a természetfilozófia, a „salus privata" alapja. S ezzel már előttünk is áll a négyfakultásos középkori egyetem váza, négy tipikus reprezentánsával: a pappal, tanítóval, bíróval és orvossal.

Schipperges három fokozatban szemlélteti az arab kultúra termékenyítő hatását: a 11—12. században végbemenő receptiót a 12—13. században az assimilatio, majd a 13—14. században az integratio követi. Van azonban az orvostudománynak olyan területe is — a betegágy melletti klinikai oktatás —, amelyen Európa (ha Sydenhamet tekintjük úttörőnek) csak mintegy 600 évvel később, a 17. században zárkózik fel az arab kezdeményezés mögé. Al-Magusi († 994) írásaiban ez olvasható az orvosképzésről: „*Az orvostanhallgató kötelességei közé tartozik, hogy szünet nélkül látogassa a kórházakat és ápoldákat, a betegek állapotát és hogylétét lankadatlan figyelemmel tanulmányozza az éleselméjű orvosprofesszorok kíséretében. Gyakran érdeklődjék a betegek állapota és látható tünetei iránt, közben idézze fel magában mindazt, amit e kóros elváltozásokról olvasott . . . Ha így cselekszik, magas rangot ér majd el ebben a művészetben.*" Ibn abi Usaibiától (1203—1270) pedig arról értesülünk, hogy az orvosok a „vizit" után a könyvtárban jöttek össze egy-egy különlegesebb eset megvitatására.

A kötet végén — a 35 oldalas bibliográfia és a párhuzamos időrendi táblázat előtt —

a szerző még egyszer összegzi mondanivalóját. Kiderül, hogy nagyon is mai gondok terelték figyelmét a régmúltra: félti az universitast az „elrákosodással" fenyegető „multiversitas"-tól.

Némethy Ferenc

Torkos Justus, Ján: *O piešťanských kúpeľoch.* Bratislava, 1975. 84 lap, 8 egészoldalas színes kép.

Torkos Jusztusz Jánosnak, Pozsony város néhai főorvosának 1745-ben megjelent Schediasma de Thermis Pöstheniensibus c. latin könyvecskéjét kaptuk meg szlovák fordításban, mégpedig úgy, hogy a latin eredeti szöveg is olvasható mellette a MTA Könyvtárának példányáról facsimilében.

A kötet sajtó alá rendezője dr. Elemír Čelko, a pöstyéni Balneológiai Múzeum ny. igazgatója, a színes fényképreprodukciók Pavol Havran, a borítólap Hentz Zoltán munkáját dicsérik. A pozsonyi Obzor Kiadóvállalat 5000 példányban hozta, finom krétapapíron, nagyon jól olvasható betűkkel forgalomba e művet. Akik Pöstyénben (Piestany) jártak, külön értékelik a címlap előtt látható egészoldalas reprodukciót, melyen viszontláthatják a Vág szigetén, a mai hévízforrás közelében levő fürdőépület falába elhelyezett márvány emléktábla latin és szlovák szövegét, amelynek magyar fordítása a következő:

TORKOS JUSZTUS JÁNOS
1699–1770, ORVOSDOKTOR, POZSONY VÁROS RENDES FIZIKUSA, AZ 1745. ÉVBEN MEGJELENT „VÁZLAT A PÖSTYÉNI HÉVÍZFORRÁSRÓL" CÍMŰ KÖNYV SZERZŐJE EMLÉKÉRE.

Maga a fordítás Augustin Rebro munkája, aki — mint ez az előszóból kitűnik — vízügyi szakember: hidrogeológus. Az ő tollából való a fordítást követő tanulmány is Torkosról és a pöstyéni hévízforrásról. (65–75.)

Sajnos, a mű lényegét, tehát a fordítást illetőleg nem egy értelemzavaró hibára, pontatlanságra kell rámutatnom. Ilyen mindjárt a Jeszenák Pálhoz, Pozsony és Moson megye ülnökéhez intézett ajánlás fordításában Torkos hivatkozása az általa összeállított és megírt „Taxa Pharmaceutica"-ra (14.), amely semmi esetre sem „*Lekárske taxy*" (=Orvosi díjszabás), (13.) hanem „*Lekárnické taxy*" (=Gyógyszerészeti díjszabás). Ugyane részben esik szó Tolliusról és Brückmannról, akik a XVII., ill. XVIII. században megfordultak, utaztak hazánkban. *Torkos* azt találja furcsának, hogy — jóllehet a pöstyéni hévizek közelében tartózkodtak — „nem mentek el oda" (=„eas non accessisse"), nem pedig azt, hogy „egyáltalán nem érintették e fürdő kérdését" (=„vôbec sa nedotkli otázok týchto kúpeľov"). Így a 14. lap szövegéhez fűzött 1. tudományos jegyzet (63.) részben tárgytalanná válik.

Magának a „Schediasma"-nak a szövegében hiába kerestem Galgóccal (Hlohovec) kapcsolatban azt a mellékmondatot, hogy „amely fölött a Thurzó-család várkastélya emelkedik" (=„nad ktorým sa vypína zámok rodiny Thurzovcov", 18. lap), nincs meg a latin eredetiben.

Viszont a Benešov-i Trajan Adam 1642. évi költeményéből kimaradt a fordításban ez a sor: „Nec sinit Omnipotens, nihil est sine Numine Divum" (24. lap, az eredeti számozásában a 15.); a szlovák fordítás megfelelő lapja a 23.

Ezeken kívül számos tárgyi hibát találtam, de ezek taglalása meghaladná e könyvismertetés kereteit. Viszont alapelvszerűen kívánom megállapítani, hogy a latin „aquae" szó, így többes számban nem „vizek" (=„vody"), hanem forrás, s ennek megfelelően a „thermae" sem egyszerűen fürdő (=„kúpele"), hanem hévíz, melegforrás, amelyre mind a szlovák, mind a cseh nyelvnek nagyon találó, ugyancsak többes számú kifejezése a „teplice".

Egyidejűleg jelent meg a munka *latin—német* kiadása „*Über die piešťaner* [sic!] *Heilbäder*" címmel Juraj Igumnov fordításában. Úgy tűnik, a szlovák fordítást vehette alapul, mert néhány kivételtől eltekintve ugyanazokba a hibákba esett. Milyen jó lett volna közös vállalkozásban a latin—magyar változatot is elkészíteni. Ez esetben a fordítók konzultációja — több szem többet lát alapon — bizonyára elébe vágott volna nem egy tárgyi tévedésnek.

Vida Tivadar

Zalai K.: *A Magyar Gyógyszerészeti Társaság ötven éve (1924—1974)* Budapest, Magyar Gyógyszerészeti Társaság, 1974. 75 p. 29 ill. [50 years of the activities of the Hungarian Pharmaceutical Society]

It was more than fifty years ago on September 20 of 1924 when the statute of the "Hungarian Society of Pharmaceutical Sciences" was approved by the Minister of the Interior. This had been the starting point of the activities of the present "Hungarian Pharmaceutical Society", in the course of which substantial organisatory changes were carried out by two occasions. The founders outlined the programme of activities of the Society as follows: "*To promote interest in natural sciences, the study of pharmaceutical sciences, investigations into the history of Hungarian pharmacy practice in order to raise the moral status of Hungarian pharmacy as well as to support young pharmacists in their ambitions aiming at the advance of patriotism and of professional devotion.*"

The foundation of the Society and the establishing of the above programme had been largely promoted by the activities of Dr. Endre *Deér* who was the first to suggest the idea of setting up a scientific society of pharmacy and who established the "Circle of Lecturers in Pharmacy".

Looking back upon that fifty years it is without overstatement to say that the foundation of the Society was a milestone in the progress in pharmaceutical sciences in Hungary. This was the first association which set as an object to promote scientific work.

The main organ to decide upon its policy has been the general assembly of the Society. The body responsible for the management between the general assemblies is the National Board and its presidency. According to data emerging from the history of the Society, 34 general assemblies were held and the National Boards elected by the general assemblies appointed the 9 presidents as follows: Dr. Sándor *Mágócsy-Dietz* (1924), Dr. Zsigmond *Jakabházy* (1935), Dr. Tibor *Széki* (1943), Dr. Pál *Lipták* (1947), Dr. Elemér *Schulek* (1949), Mg. ph. Viktor *Ligeti* (1951), Dr. Antal *Végh* (1954), Dr. György *Kedvessy* (1968), Dr. Ottó *Clauder* (1972).

The main objects of the activities of the Society have been to encourage scientific work and to promote postgraduate education. To fulfil this programme scientific

and postgraduate lectures, various courses, congresses, conferences, symposiums, have been regularly organized. In addition to the Society has been concerned with the edition of professional journals, the publishing of professional books. Last but not least its important task is to invite professional tenders and lecturers competitions.

In the course of the last 50 years about 8000 scientific and refresher lectures were sponsored by the Society. These had been of high importance particularly before the creation of the Central Commission of Pharmacy Postgraduate Training (1939) and befor the regular activities of the Institute for the Postgraduate Training of Doctors started (1956).

Prior to World War II the position of the Society did not allow yet to organize scientific congresses. The first congress was held in 1954. During the last twenty years six further largescale scientific congresses were organized by the Society. The number of conferences and symposiums, taking place since 1960 is more than 100. The initiation of publishing a scientific professional paper is due to Dr. Pál *Lipták*. He was the originator and the editor of the first scientific periodical "Communications of the Hungarian Society of Pharmaceutical Sciences". The successor of it has been "Acta Pharmaceutica Hungarica". In the period from 1946 to 1956 another professional paper "A Gyógyszerész" (The Pharmacist), achieved particular importance. In 1957 it was followed by "Gyógyszerészet" (Pharmacy) which has been particularly concerned with postgraduate education and with recording of professional social events. A serial publication appears under the title "Diary for Pharmacy History". Out of its own publications the Society supports the issue of "Documentation Review for Pharmacy and Pharmacotherapy".

An important field of the Society's activities lies in the publication of professional books. 14 books and 28 pamphlets were published as yet. The importance of this is stressed by the fact that before World War II professional books of scientific value had been issued in Hungary in a rather low number.

In order to encourage scientific work the Society undertakes regular appointments for competition and the awarding of the most valuable works. With a similar intention the Society has initiated since 1965 every year the appointment for the lecturers' competition named after Mátyás Rozsnyay. The aim of this special competition ha been to give impetus to young practising pharmacists to enter into research work. On Dr. Ragettli's initiative this special type ot competition has taken on a nation-wide character for the last 10 years.

For an operative scientific work international contacts are indispensable. Recognizing the importances of this fact the Society appointed during the last 50 years 23 foreigners as honorary members and 4 ones as corresponding members.

The appreciation of the scientific and social activities of Hungarian colleagues has been provided by awarding of commemorative medals, prize medals and plaquettes. In the course of 50 years the Society originated 12 commemorative medals and plaquettes. Medals devoted to the commemoration of Béla *Lengyel*, Endre *Deér*, Zsigmond *Jakabházy*, Mátyás *Rozsnyay*, Endre *Kazay*, Károly *Than*, Gedeon *Richter*, Elemér *Schulek*, József *Ernyey*, Commemoration Medals for the 50th Anniversary. As a total about 300 persons were rewarded or honoured with these medals and plaquettes respectively.

During its 50 years activities the Society was always seeking to create contacts with state organs and with societies of allied sciences. A close contact is maintained with the Hungarian Academy of Sciences, with various working committees of its departments, with the Medical Universities, with the Institute of Postgraduate Education of Doctors, the Veterinary University, with the Semmelweis Museum of Medical History and with the various member unions of the Association of Hungarian Societies and Unions of Medical Sciences as well as the Association of Hungarian Societies and Unions of Technical Sciences.

On the lever of international scientific relations numerous contacts have been built up with foreign pharmaceutical societies and their representatives.

The most important of them is the relation established with the International Pharmaceutical Federation by taking actively part in the work of the Federation. The Society is also member of International Society for the History of Pharmacy. The cooperation with the pharmaceutical societies of some of the friendly countries is based on special convention.

The above outline was intended to give a general view of the 50 years activities of the Hungarian Pharmaceutical Society. On the basis of an unbiased evaluation of the foregoing facts one concluded that activities of the Society were successfull in the promotion of the development of pharmaceutical sciences and in converting their results into the practice of pharmacy as well as in raising the prestige of Hungarian pharmacy. The task for the next decades will be to comply with the programme laid down by Dr. Elemér *Schulek* member of the Hungarian Academy of Sciences "*to accomplish the expansion of the spiritual and material values of pharmacy*".

Folyóiratokból

BULLETIN DE L'ACADEMIE NATIONALE DE MEDECINE — 1975

Vol. 159., No. 5.

Paul *Ganière* Molière-nek egyik tanácsadójáról, Dr. Jean-Armand Mauvillainről (1618 k.—1685) ír. *(Un curieux conseiller de Molière: le docteur Jean-Armand Mauvillain, 390—394.)* Szókimondó ember volt, kemény kritikusa orvoskortársainak.

Vol. 159., No. 6.

Jacques *Poulet* és J. F. *da Costa* tanulmánya egy prekolumbiánus perui trepanációt ábrázoló szobrocskát tárgyal. *(A propos d'une statuette chimou figurant une trépanation cranienne; 493—498.)* A cikket két ábra kíséri.

A legújabb kori egészségügy tárgyköréből meríti cikkét Alekszandr *Rubakin*, aki az öregség problémáját boncolgatja, amint ez a Szovjetunióban jelentkezik az 1917. évi nagy szocialista forradalom óta. *(Le problème de la vieillesse en Union soviétique depuis la grande révolution socialiste d'octobre 1917;* p. *547—551.)* A cikket egy statisztikai tábla kíséri, amelyből kitűnik, hogy míg 1913-ban a természetes népszaporulat 16,4% volt, 1956-ban pedig 17,6, addig ez a szám 1973-ra 8,9-re csökkent.

Vol. 159., No. 7.

Pierre *Huard* és M.-J. *Imbault-Huard* a párizsi klinika eredetéről írva kitér a sebészek és orvosok közti történeti feszültségre is. *(Quelques réflexions sur les origines de la clinique parisienne; 583—588.)*

Vol. 159., No. 9.

Az első francia női orvosdoktor, Madeleine Bres doktorrá avatásának 100. évfordulója alkalmából Maurice *Lacomme* ír az első francia orvosnőkről. *(Premieres femmes médecins — A propos du centenaire de la premiere these de doctorat soutenue à Paris par une femme;* p. *753—759.)*

Ugyancsak évszázados fordulóval foglalkozik Jean *Cheymol* cikke: 100 évvel ezelőtt került előtérbe a cukorbetegség diétás kezelése. *(Il y a un siècle, Apollinaire Bouchardat montrait de role primordial du régime alimentaire dans le traitement du diabète sucré;* p. *760—769.)*

Vida Tivadar

CLIO MEDICA — 1976

Vol. 11., No. 4.

Jobe, T. H.: *Medical theories of melancholia in the seventeenth and early eighteenth centuries* (217—231.) — A me-

lankóliáról alkotott 17. és 18. századi elméletek szoros párhuzamot mutatnak alkotóik fiziológiai nézeteivel. Attól függően, hogy galenikus, iatrokémikus vagy iatromechanikus kiindulópontról közelednek a kérdéshez, más-más magyarázatot kap a melankólia eredeti, még Galenustól származó definíciója, amelyhez bizonyos mértékig mindannyian ragaszkodnak, s amely három lényeges tünetet foglal magában: *1.* értelmi zavarok; *2.* érzelmi zavarok (minden látható ok nélküli túlzott félelem és szomorúság) és *3.* hasüregi panaszok (felfúvódással párosult hasfájdalom). A szerző az említett három fiziológiai irányzat egy-egy kiváló képviselőjét választja tételének szemléltetésére: a galenusi humorálpatológiát a francia André *Du Laurens* (1558—1609), a szervezet beteges elváltozásait a vérben végbemenő kémiai jellegű égési folyamatokkal magyarázó iatrokémiát az angol Thomas *Willis* (1621—1675), végül az elméletüket az áramló folyadékok fizikájára építő iatromechanikusokat a holland Hermann *Boerhaave* (1668—1738) reprezentálja. Mindhárman igen szellemesen alkalmazzák fiziológiai elveiket a melankóliára. Ugyanakkor bizonyos kompromisszumra is kényszerülnek: a saját elméletükbe való zavartalan beilleszthetőség kedvéért vagy a melankólia eredeti definícióját kell némileg módosítaniok, vagy theoriájuk szűkre szabott kereteit kell valamelyest tágítaniok.

Bodemer, Charles W.: *Natural religion and generation theory in colonial America* (233—243.) — A 17. század természettudománya bár elvetette a bibliai teremtéstörténet szó szerinti értelmezését, nem volt vallásellenes. A kor vezető természettudósai — mint pl. Boyle vagy Newton — hittek abban, hogy a világegyetem törvényszerűségei Isten létére utalnak, sőt hogy a természettudományok egyfajta természetes teológia alapját képezhetik. Ezt a gondolatot fejtegette természetfilozófiai műveiben a bostoni Cotton *Mather* (1663—1728) és a philadelphiai James *Logan* (1674—1751) is.

Rosen, George: *Social science and health in the United States in the twentieth century* (245—268.) — A legutóbbi évtizedekben egyre szorosabb együttműködés van kialakulóban az orvosi és a társadalomtudományok között. Ennek régi — bár sokszor feledésbe merült — hagyományai vannak: az orvosi statisztika, topográfia, az egészségügyi szervezés nem egy mai társadalomtudományi diszciplínának első kezdeményeihez tartoznak. A szerző az Egyesült Államok történelmének utolsó 70—80 évéből sorakoztat fel kiemelkedő példákat. *1.* A századfordulón az ugrásszerűen megnövekedett ipari nagyvárosok és a négerek tömeges bevándorlása az északi államokba terelte rá a figyelmet az elszegényedés, kiszolgáltatottság, a fiatalkori bűnözés, a gyermekmunka, a prostitúció és a bérkaszárnyák kérdésére. E problémák okai vagy okozatai között ott szerepelt a megromlott egészségi állapot is. *2.* Henry W. *Farnam*, a Yale-egyetem közgazdaságprofesszora (1881—1918) mutatott rá arra, hogy a munkaügyi törvények előkészítéséhez mindenekelőtt a helyzet pontos felmérésére van szükség. A társadalmi és gazdasági életbe való törvényes beavatkozást „társadalmi sebészet"-nek tekintette. Mary K. *Simkhowitch* egészségi, oktatási, üdülési és kereseti szabványok kidolgozását szorgalmazta, amelyek szerinte éppoly életbevágó fontosságúak, mint az egy főre számítandó légköbméter szabványa. *3.* A gyakorlati reformok terén nagy előrelépést jelentettek az egy-egy

közigazgatási egységre kiterjedő társadalmi felmérések. Nevezetes volt az 1900. évi New York-i bérházellenőrzés és az 1907—8-ban végrehajtott pittsburgh-i felmérés (anyagi helyzet, lakásviszonyok, tbc, fertőzőbetegségek összefüggése). *4.* Az alapvető és úttörő jellegű elméleti művek sorában igen jelentős Thomas *Burgess* chicagói professzor és Florian *Znaniecki* monumentális tanulmánya: „A lengyel paraszt Európában és Amerikában" (1918—1920). Az ugyancsak chicagói szociológus Robert E. *Park* ösztönzésére a húszas években egész sor, egészségügyi kérdéseket is tárgyaló monográfia látott napvilágot. *5.* Antropológusok és pszichiáterek bekapcsolódásával alakult meg az Indiana állambeli Muncie városkában a tipikus amerikai kisváros életét feltérképező szociológiai iskola. *6.* Az első amerikai szociológus, aki komoly figyelmet szentelt az orvostudományok szociológiájának: Bernard J. *Stern.* Disszertációja: „Társadalmi tényezők az orvostudomány haladásában". 1927-ben megjelent első könyve pedig (Be kell-e oltatni magunkat?) az orvosi újításokkal szemben mutatkozó ellenállással foglalkozik. Stern a Columbia Egyetem szociológiaprofesszorának, William Fielding *Ogburn*nek iskolájából került ki. Ogburn általánosságban vizsgálta a társadalmi változások és az ember alkalmazkodóképessége közti összefüggéseket, ill. az előkészítetlen és túl gyors változások okozta konfliktusokat. *7.* A második világháború, amely fokozott szervezettségre szorította a politikai és társadalmi élet irányítóit minden területen, az orvosi szociológiában is éreztette ilyen irányú hatását. Fellendült a kórházépítés, kórházi kezelés, általában az egészségügyi ellátás gazdaságosságának felmérése és tervezése. *8.* A legkidolgozottabb területek: a heveny fertőző betegségek, a kórházak kihasználtsága, az átlagos életkor növekedésével kapcsolatban a geriatria kérdései, a gyermekkori élmények döntő befolyása a személyiség alakulására. Ez utóbbi kérdés vizsgálatában figyelemreméltó az antropológusok és pszichiáterek együttműködése.

Hillemand, P.: *Charles Foix et son Oeuvre, 1882—1927* (269—287.) — Charles *Foix* (1882—1927), a francia neurológia fiatalon elhunyt kiválósága a cerebrális artériák anatómiája és az agyi érbetegségek leírása terén szerzett nagy érdemeket. Mint költőt és drámaírót is számon tartják.

Rather, L. J.: *Systematic medical treatises from the ninth to the nineteenth century: The unchanging scope and structure of academic medicine in the West* (289—305.) — A mai egyetemi orvosképzés a természettudományokra épül. Az alapvető fontosságúnak tekintett tárgyak: a biokémia, az anatómia, a fiziológia és a patológia. A pszichológia már nem tartozik az ún. orvosi alaptudományok közé. A fizika sem, bár ennek bizonyos fokú ismeretét feltételezik. Az alapvető orvosi elmélet elsajátítása után az orvostanhallgató az orvosi gyakorlatban kap kiképzést. A betegségek diagnózisa, valamint diétás, gyógyszeres, sebészeti és egyéb fizikai módon történő gyógyítása áll az érdeklődés középpontjában. A higiénének és a megelőzésnek meglehetősen szerény hely jut. A pszichoterápia pedig — ha eltekintünk a gyógyszeres, a sebészeti és egyéb fizikális módszerektől — szinte teljesen kiszorul. Így van ez ma — állapítja meg a szerző —, de így volt ez már ezer évvel ezelőtt is — teszi hozzá —, az első európai egyetemek alapítása idején. Az orvosi elmélet sajátos tárgyának kezdettől fogva az emberi test anyagi

összetételét, szerkezetét és működését tekintették, az orvosi gyakorlat sajátos tárgya pedig mindig is a beteg testi állapotának diétás, gyógyszeres és sebészeti módon történő megváltoztatása volt. Az, hogy az állandó tartalmi változások ellenére az orvosi tanulmányok belső struktúrája és tárgya századokon, sőt évezredeken át ugyanaz maradt, nem is olyan meglepő, ha nem tévesztjük szem elől, hogy az egész nyugati akadémikus orvostudomány a görögök által még az i. e. V. században megvetett alapokra épült. Márpedig a korai görög „naturalista" medicinában — így Hippokratész írásaiban is — az orvos érdeklődésének elsődleges tárgya a beteg *teste* mint a természet része. A gyógyítás is elsődlegesen egy természeti tárgy — az emberi test — *physis*ére irányul, sokkal inkább, mint egy személy *psychéj*ére. Már Platon is azt vetette az orvosok szemére, hogy nem az egész embert tekintik, hanem csak a testét, ezért is tehetetlenek sok betegséggel szemben. Rather ezután sorra veszi az egyes korok legtekintélyesebb orvosi rendszerező műveit (a 9. századbeli Johannitius Isagogéjától kezdve Johannes Mueller 1830-ban megjelent Handbuch der Physiologie des Menschen-jéig, összesen mintegy tízet), s kimutatja szerkezeti felépítésük és szemléletük azonos vonásait. A platoni kritika hangját ma azok szólaltatják meg, akik szerint az évezredes gyökerű naturalisztikus medicina eleve képtelen egy csomó olyan betegség kezelésére, amely eleve kívül esik vizsgálati körén. A pszichológiai, a pszichoanalitikus, a perszonalisztikus, a holisztikus medicina hívei — hogy csak néhány irányzatot nevezzünk néven — megkísérlik hát a nyugati akadémikus medicina hagyományos tárgykörét bővíteni. E kísérletek sikere azonban egyrészt azért kétséges, mert a nyugati akadémikus medicina elméleti oldala egyre megalapozottabbá vált, és — saját szféráján belül — gyakorlatilag is eredményes. Másrészt igen nehéz egy ezer éve meggyökeresedett akadémiai struktúra megváltoztatása. Fonák módon: minél inkább változni látszik, annál inkább hasonlít önmagára.

Debus, Allen G.: *The pharmaceutical revolution of the renaissance* (307—317.) — A szerző „a reneszánsz gyógyszerészeti forradalmának" lényegét a kémiai gyógyszereknek Paracelsus nyomán történt bevezetésében látja, amely az 1618-ban kiadott első angol gyógyszerkönyvben (Pharmacopoea) kapott hivatalos kodifikálást.

Némethy Ferenc

HESSISCHES ÄRZTEBLATT — 1976

Bd. 37, No. 4

Az áprilisi szám viszonylag gazdag orvostörténeti tárgyú vagy vonatkozású cikkekben. A „Híres orvosok" rovatában Paul Gottlieb *Werlhof* (1699—1767), neves hannoveri orvos szépirodalmi sikereiből kapunk ízelítőt. Költeményeinek 1756-ban 2. kiadásban megjelent kötetéhez nem kisebb orvos, mint Albrecht von *Haller* írt előszót. Érdemes talán idézni belőle értékítéletét a költőről és az orvosról: „*A költő elszórakoztat egy negyedórára, az orvos megjavítja az egész élet állapotát*". Tartalmilag a költemények vallási, erkölcsi és életkép jellegűek, valamint alkalmi versek. Utóbbiak egyike megénekeli az orvos fáradságos életmódját s ezen belül az orvosfeleség áldozatos hivatását. *(324—327.)*

Az orvostörténelmi rovatban a dieburgi Prof. Joseph *Gottlieb* tollából kapunk ismertetést a máltai Hal-Safieni

hypogaeumáról orvostörténeti szempontból (*Das Hypogäum von Hal-Saflieni auf Malta, 341—2. ill. 351.* l.). La Valetta déli külvárosában, Paolában 1902-ben egy építkezés alkalmával véletlen baleset következtében felfedeztek a mai Hal-Saflieni út alatt egy sziklába vájt labirintus-rendszert. Az i. e. 2400 k. a rézkorszak kultúrájának jegyeit mutató műemlék két kisebb helyiségében két kis agyagszobrot találtak, amelyek két alvó nőt ábrázolnak. Mindkét esetben feltűnik a kövér altest. Ennek a különös hangsúlyozásnak a magyarázata lehet terhesség, vagy daganatos betegség. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy *Asklepios* istentiszteleti helyein fontos szerepet játszott az *inkubáció* (a templomi alvás) mint a gyógyfolyamat előkészítése, a szerző szerint feltételezhető, hogy ennek a kultikus mozzanatnak az előzményei megvoltak már az emberiség megalitikus történeti korszakában. Akadt azonban olyan kutató is, aki szerint mindkét 12,2 cm hosszúságú szobrocska *kultikus fogadalmi ajándék*. (J. D. *Evans* és C. *Singer* véleménye 1924-ben.)

Végül a „Compendium medici" rovat Spinosus álnévvel jelzett írója *MacHow* skót gimnáziumi tanár felfedezését ismerteti az emberi őshanggal kapcsolatban. *(Menschlicher Urlaut entdeckt, 351—352.)* Nevezett a londoni „Kir. Brit Embertani Társaságban" számolt be kutatásának eredményeiről. Az antropológiával csak hobbyként foglalkozik, hiszen amíg aktív volt, klasszikus nyelveket tanított. Jelenleg Aberdeenben él magános tengerparti házában mint „paleoantropológus" — ahogyan önmagát nevezi. Háztartását — lévén nőtlen — egy élemedett korú, hallgatag gazdasszony vezeti. Nála vette észre a hosszú, s nem egyszer tomboló tengeri viharoktól mozgalmas, zajos téli estéken azt az ijedt felkiáltást, amely sohasem változott, mindig ez volt: „hú". A legkülönfélébb ijedési alkalmak váltottak ki nála ijedtségi reakciót, amely egyébként nagyon változatos volt mimikai szempontból, de a hangzási mozzanat minden esetben kimerült az említett egyszerű „hú"-ban. Meglepetésére később azt tapasztalta, hogy más nőknek is ez volt az ijedtségi hangreakciója. Tudományos levelezésbe kezdett, s más kutatóktól is ugyanilyen megfigyelésekről értesült. Semmi kétség — mondta magában MacHow —, ez *a „hú" az emberi őshang*. Azoknál az embereknél keletkezhetett, akiknek az agykérgében még nem fejlődött ki semmiféle motorikus beszédtájék. A dolog további érdekessége, hogy majdnem mindig hiányzik ez a felkiáltás a férfiak ijedtségi reakciójából. MacHow tehát *nemi sajátosságnak* tekinti, s úgy magyarázza, hogy az X-kromoszóma a továbbadója, és csak abban az esetben érvényesülhet, ha nem semlegesíti az Y-kromószóma elnyomó hatása.

Vida Tivadar

HISTORIA MEDICINAE VETERINARIAE — 1976

Új lapot üdvözölhetünk a nemzetközi igényű orvostörténeti folyóiratok sorában: a Koppenhágában dr. Josef *Parnas* szerkesztésében megjelenő *Historia Medicinae Veterinariae* az állatorvostudomány történetének gazdagon illusztrált negyedévi szemléje. Közleményei és összefoglalásai angol, francia és német nyelvűek, évi terjedelme kb. 120 oldal. Kisebb tanulmányokon kívül évfordulós megemlékezéseket (Anniversaries), levéltári közléseket (From Archives), kongresszusi beszámolókat (Meetings), híreket (News) és nekrológokat (In Memoriam) tartalmaz. Ügyesen alkalmazza a folyóiratok

feldolgozását megkönnyítő, de egyelőre sajnos még nem általános gyakorlatot, mely szerint az egyes cikkek végén háromnégy „deszkriptorral" (tárgyszóval) jelzik azok szakozási helyét.

Vol. 1., No. 3.

Ottaway, C. W.: *George Stubbs and Leonardo da Vinci* (65—69.) — A szerző Leonardo da Vinci (1452—1519) és G. Stubbs (1724—1806) anatómiai vázlatain és művészi alkotásain szemlélteti, hogy az anatómiai tanulmányok mennyiben segítik elő a hiteles és művészi állatábrázolást. A cikkben főleg a lóábrázolásokról esik szó.

Bendixen, Hans Chr.: *The Royal Veterinary School in Copenhagen* (70—77.) — Az 1760-as évek elején a Dániában pusztító marhavész arra késztette a dán koronatanácsot, hogy az Orvosi Kollégium javaslatára 1763-ban két orvostanhallgatót és egy sebészhallgatót Lyonba küldjön az ott 1762-ben megalapított állatorvosi iskola elvégzésére. Az ösztöndíjasok között volt Peter Christian *Abildgaard* (1740—1801) medikus, aki ugyan hamarosan észrevette, hogy a lyoni képzés túlságosan egyoldalú (szinte kizárólag a lovakkal foglalkozik), mégis megfelelő alapképzettség birtokában 1766-ban a dán állatorvosképzés megszervezésének tervével tért vissza hazájába. Az időközben trónra lépett új királyt (VII. Keresztély) azonban kevésbé érdekelték az állatorvosképzés távlatai, s csupán Abildgaardnak biztosított újabb két évi ösztöndíjat a marhavész tanulmányozására. Abildgaard gazdag tapasztalatokat szerzett e téren is, a jövőjét illető bizonytalanság mégis kedvét szegte. 1768-ban megszerezte a doctor medicinae címet és orvosi gyakorlatot kezdett Koppenhágában. Feljegyezték, hogy a betegek meglehetős tartózkodással fogadták a közismerten állatorvosi múlttal rendelkező emberorvos működését. Pátfogói közbenjárására 1773-ban engedélyt kapott arra, hogy — némi állami támogatással — állatorvosi magániskolát nyisson Koppenhágában. 1773. július 13-án kezdődött meg a tanítás 20 hallgató számára, akik a polgári és katonai gyógykovácsok, lovassági altisztek és a királyi istálló lovászmesterei közül verbuválódtak. Az egyetlen tanár Abildgaard volt. A tantárgyak: elméleti előadások, anatómiai gyakorlat, betegségbemutatások, lógyógyászat. 1775. február 15-én tartották az első tíz végzett hallgató nyilvános záróvizsgáját. A feltűnést keltő szép siker után újabb nehéz évek következtek, míg végül 1777. július 23-án a király aláírta az immár állami állatorvosi iskola alapító okmányát. A hároméves tanfolyam első sikeres elvégzői 1779-ben kaptak oklevelet. 1781-ben kezdte meg itt tanulmányait az az Erik Nissen *Viborg* (1759—1822), aki 1790-től Abildgaard mellett az intézet második rendes tanára s későbbi nagy nevű felvirágoztatója lett. Különösen a takonykórral kapcsolatos kutatásai tették ismertté nevét. Újabb lépést e téren csak a kórokozó (Bacillus mallei) felfedezése jelentett — 1882-ben! 1792-től Viborg szervezte meg Dániában a megyei állatorvosok rendszeres képzését oly módon, hogy minden egyes megye köteles volt minden harmadik évben egy-egy írni-olvasni tudó fiatalembert (lehetőleg kovácsmester vagy gazdálkodó 18—25 éves fiát) az állatorvosi iskolára küldeni és taníttatása költségeit fedezni. Az 1796-ban a saját szűkebb pátriájukba visszatérő első megyei állatorvosokkal új korszak kezdődött a dán állatorvoslás történetében.

Hausmann, Walter: *Veterinärhistorische Keilschrifttexte aus Mesopotamien* (82—86. p.) — A világ ez ideig első név szerint ismert állatorvosa a sumér *Urlugaledinna*, akinek ékírással és képekkel díszített égetett agyagpecsétjéről 1965-ben írt első ízben a szerző. Most az ábrázolás újabb részleteinek megfejtését összeköti az ókori Kelet állatorvoslásának áttekintő ismertetésével.

Némethy Ferenc

JOURNAL OF THE HISTORY OF MEDICINE AND ALLIED SCIENCES — 1977

Vol. 32, No. 1

Edward and John Malins: *Samuel Malins (1807—43) M. D., M. R. C. S., B-ès-L (Paris)*. (3—32.) Tipikus megemlékező cikk egy liverpooli szülészről, az ottani Royal Infirmary School of Medicine tanáráról, aki elsősorban azért lett jelentős alak, mert a szerzők dédapja.

Barbara Sicherman: *The Uses of a Diagnosis: Doctors, Patient, and Neurasthenia.* (33—54.) 1869-ben George M. Beard amerikai orvos megpróbálta diagnosztizálni a neurasteniát. Bár túlbonyolította a kérdést, de elsősorban a funkcionális idegrendszeri betegségek káoszában igyekezett rendet teremteni. A korábbi nézetekkel szemben ő szögezte le, hogy ez is betegség, mint a fizikális betegségek; ő harcolta ki ennek orvosi elismerését. A szerző ennek a ténykedésnek orvosi, gyógykezelési és társadalmi vetületét dolgozza fel.

Gail Pat Parsons: *Equal Treatment for All: American Medical Remedies for Male Sexual Problems, 1850—1900* (55—71.) A 19. századi és mai feministák a Viktoriánus kori orvosi pályát mint a férfiuralom mikrokozmoszát állítják be — annak ellenére, hogy már egykorúan panaszkodtak arról az orvosok, hogy a szakma egészét a női betegségek iránti érdeklődés köti le, a férfi betegségekkel nem foglalkoznak. A 19. századi szexualitással foglalkozó mai szerzők (Carroll Smith-Rosenberg és Charles Rosenberg, Ann Douglas Wood) azt állítják, hogy a 19. század második felének orvosai a nőben pusztán „kétlábon járó méh"-et (walking uterus) láttak, a születésszabályozást elvetették arra hivatkozva, hogy elmebetegséget és rákot okoz, és a férfi orvosok sokkal inkább „büntető", mint gyógyító jellegű terápiát alkalmaztak, fájdalmasabbakat, mint a férfi betegeknél. Ezzel szemben a valóság az volt, hogy a kor orvostársadalma szűk keretek között ismerte csak a szexualitást s ennek következtében primitív és brutális gyógymódokat alkalmazott mindkét nemre.

Még a 19. század második felében is a 18. században, Albrecht von Haller és William Cullen által megvetett elmélet alapján magyarázták az emberi test működését: a legtöbb érzelmi és fizikai betegség oka az „idegerő" (vis nervosa, nerve force) hibás működése. Ebből az erőből egyenlő mennyiség van elosztva a testben, a betegség az, ha az egyik területre túl sok vagy túl kevés „idegerő" jut. Ennek megfelelően a túlzott szexuális tevékenység máshonnan von el erőt és ezzel más részek betegségét okozza. Mivel a genitáliákban összpontosuló „idegerő" az agyat fosztja meg a szükséges erőtől, az idegbetegségeket egyenes összefüggésbe hozták a szexualitással. Az orvosok az egész korszakban nem tudtak megegyezni abban, hogy vajon a betegség eredete a túlzott szexuális aktivitásból származó magveszteség (ondóveszteség) vagy a túlzás önmagában. Meghatározták a káros túlzás mértékét is: például 1871-

ben úgy, hogy heti 4—5 alkalommal történő szexuális aktus már betegség; más orvos pedig heti egyet engedélyezett 25 és 40 év közötti férfiaknak, mert ezen életkor előtt és után nem lehet nemi életet élni, ugyanis az abból származó gyerek — egy angol orvos szerint — „rút, kicsi és hülye" lesz, aki a „bátorságot" (courage) is nélkülözi.

Bár e téren eltértek a nézetek, de nem úgy a maszturbáció káros túlzásnak (excession) minősítésében. A legkülönbözőbb betegségeket származtatták ebből: impotenciát, epilepsziát, sterilitást stb. Sőt összeállítottak egy olyan listát, amiből minden ember megismerheti a másikról, hogy maszturbál-e: sápadtság, az ajkak sárgásfakó színe, sötét karikák a szem alatt, meggörnyedt váll, pattanások, nyirkos kéz és kidagadó erek a lábon. A végső stádiumban állandóan rángatózik a fej, reszket a kéz és összetapadt nyál csurog ki a beteg száján. A páciens egészségének helyreállítására a legkülönbözőbb módszereket találták ki. Egy professzor 1883-ban leírta, hogy a fiúknál úgy lehet a kísértést legyőzni, hogy kizárják őket a gimnáziumból. Radikálisabb gyógymód volt a körülmetélés, sőt a kasztrálás.

Annál drasztikusabb módszereket használtak, minél inkább hitték, hogy a nem kezelt maszturbáció magfolyást (spermatorrhoea) eredményez. A betegség valódi esetében ez akaratlanul vagy a legkisebb ingerlésre bekövetkezik, állították: hepe-hupás úton, lovaglásnál, sőt hajmosásnál is. A kuruzslók és az orvosi kar megegyezett abban, hogy az ondóveszteség impotenciához vezet és így tették hipochonderré a férfiakat. Ennek a betegségnek a kezelésére ugyanazokat az eljárásokat alkalmazták, mint a nőgyógyászok a méh kezelésére, de kiegészítették néhány specialitással is. Piócáztak, akupunkturás tűket szúrtak be, sőt egy szondának nevezett nagyméretű fém eszközt vezettek be naponta a hólyagba. Kedvelt eljárás volt a genitális szervek elektrosokkolása. A penisre bőrből készített és szögekkel kivert, ún. „spermatorrhoea gyűrűt" alkalmaztak, ami hirtelen fájdalommal figyelmeztette a férfiakat az erectióra. De ugyanezt „elektromos monitor"-ral is csinálták. Tanácsként pedig általában mindennemű szexuális élmény kerülését, önmegtartóztatást javasoltak, nem annyira a 19. századi pietista morál szellemében, mint inkább az „idegerő" egységesítése céljából. Gyakorlati oldalról azt tanácsolták, hogy a képzeletet le kell kötni a karrierre való koncentrálással.

Az impotenciát leginkább a genitális szervekbe vezetett katéterrel és napi 15 perces elektrosokkal kezelték — amit nem tartottak veszélyesnek addig, míg az első vércsepp meg nem jelent [!] — s a penisre erősített, szögekkel kivert bőr övvel. „*Az orvosok, sajnos, többet tudtak a haszontalan kezelési módokról, mint arról, hogy hogyan kell kimondottan az impotenciát gyógyítani*" — állapítja meg a szerző.

A 19. század második felének orvosi szakmája a konzervativizmus intézményesített védőbástyája volt. A nemi betegségek esetében pedig a kimondott „büntető terápia" lehetőségét adta meg. Például vegyszer-befecskendezések, égető anyagok, mint pl. szódahidrát, egy éles pálcával alkalmazva, nyílt sebben, „*összetörte, megnyomorította és tökéletes borzalommal* [horror] *töltötte el a pácienst bármi lehetséges megismétlés esetére*" — amint a kezelő orvos feljegyezte 1857-ben. Abszolút kúraként az egész korban azt az életstílust hirdették, ami eleve kizárta e betegségek megszerzésének lehetőségét is.

Tehát a kor orvosai nemcsak hogy azonos kezelési módokat írtak elő mindkét nem számára, de a férfit is, a nőt is reproduktív rendszerük terminusaiban szemlélték. A nőt „*reproduktív szervezete foglyának*", a férfit funkciótlan genitourinária szervei előre látható eredményének tartották. A 19. század második fele az orvoslás számára nagy jelentőségű felfedezések sorát hozta. Mégis amikor szexuális problémákkal kerültek szembe, akár a legtekintélyesebb orvosok is a 18. századi elméletekre támaszkodtak. Annak hite tette őket a születésszabályozás ellenzőjévé, hogy a szexuális túlhajtás — ami a születésszabályozás szükségszerű eredménye lenne — debilitást eredményez. Az emberi szexualitással szembeni teoretikus értetlenség lehetetlenné tette, hogy a nemek között különbséget tegyenek a gyógykezelés terén.

Alix Handelsman: *Der ganzen Artzenei.* (72—73.) Johann Dryander 1542-ben Frankfurtban megjelent könyvének címlapképét elemzi és magyarázza.

Buzinkay Géza

RIVISTA DI STORIA DELLA MEDICINA — 1975

Anno 19., No. 1.

Busacchi, Vincenzo: L'instruzione dei ciechi, problema sociale ed i suoi precursori, lo spirito antiveggente di G. Cardano e Lana-Terzi — (3—19.)

A vakok oktatása, szociális körülményeik rendezése mindig komoly problémát jelentett. Olaszországban a második világháború után mintegy 30 000 vakot tartottak számon. 1923-ig tulajdonképpen semmilyen hivatalos szerv nem működött Olaszországban, amely a vakok és csökkentlátók helyzetével foglalkozott volna. Ekkor alakult meg az „Unione Italiana Ciechi", amely megszervezte a vakok oktatását is. Eddig legfeljebb 1—1 sérülttel foglalkoztak egyénileg, az eredmény ennél fogva nagyon rossz volt. Annak ellenére, hogy az írás-olvasás lehetősége többnyire hiányzott a vakok életéből, mégis a legintelligensebbek a csökkent képességűek között. Ennek bizonyítására számos példát hoz fel a szerző a tudományos és művészeti életből. A vakírás megalapítójának Braille-t tartják, de a kutatások bebizonyították, hogy előfutárai voltak a gyógypedagógiában, ő csak tökéletesítette a módszert. Girolamo Cardano (1501—1576), aki az orvosláson kívül alkímiával, asztrológiával és matematikával is foglalkozott, 1550-ben megjelent „Opera omnia" c. művében részletesen írt a vakokról. Úgy tartotta, hogy a hiányzó képességet a többi érzékszerv nagymértékű fejlesztésével lehet pótolni. Ilyen módon — bár csak hozzávetőlegesen — lehetővé válik a környezet megismerése. A legfontosabb segítségnek a tapintást tartotta, ezért egy tapintáson alapuló rendszert dolgozott ki, amellyel megteremtette számukra az olvasás lehetőségét. Tulajdonképpen csak anyagában különbözött a Braille-féle módszertől. Cardano egy bronzlapos asztalkát képzelt el, amelybe belevésik a betűk jelét. Egy idő után annyira belerögzül a jelek formája a sérültek tudatába, hogy képesek leírni azokat. Sok időt szentelt annak, hogy módszerét elfogadtassa és eredményeket tudjon felmutatni. Gyógypedagógiai munkássága során nemcsak vakokkal, de süketnémákkal és értelmi fogyatékosokkal is foglalkozott. Francesco Lana-Terzi (1631—1687) bresciai páter továbbfejlesztette Cardano elképzelését és kidolgozta azt a rendszert, miképpen lehet a vakírást megtanítani. Ő is foglalkozott a süketnémákkal, rámutatva arra,

hogy az elsődleges probléma a süketség, ebből alakul ki — mint következmény — a beszédkészség hiánya. A cikk szerzője valószínűnek tartja, hogy Cardano és Lana-Terzi — mint latinos műveltségű renessaince tudósok — jól ismerték Marcus Fabius Quintilianus (cca. 35—90) „Institutio oratoria" c. munkáját, amely az ókor egyetlen szisztematizált pedagógiai műve. Ez tartalmaz egy olyan fejezetet, amely indítékot adhatott Cardanónak és Lana-Terzinek. Velencében és Padovában kedvezőbb körülmények alakultak ki, ugyanis a céhekhez és egyéb egyesületekhez hasonlóan — vallásos indítékok alapján, kölcsönös segítségnyújtást fogadva — létrejött a vakok társasága is. A „Fraglia di S. Maria dei Ciechi" tagjai alapszabályukban kimondták, hogy méltatlan életforma a kéregetés vagy a jövendőmondásból való megélés, törekedni kell arra, hogy valamilyen munkát tudjanak végezni. Az első vakoktatással foglalkozó intézetet 1784-ben Párizsban Valentin Haüy (1745—1822) alapította. Nyelvi tanulmányok, valamint a kalligrafia és a titkosírások továbbfejlesztése kapcsolódik nevéhez. Az ő tanítási módszere is a tapintáson alapult, először csak különféle rajzos szimbólumokat próbált felismertetni, a figurákat golyóba szurkált gombostűkkel alakítva ki. Volt olyan tanítványa is, aki domborművű térképet is leolvasott. XVI. Lajos egy személyes találkozás után adta meg az anyagi támogatást az intézet létrehozásához. Az intézet teljes kapacitása 120 fő volt. Nemcsak olvasni tanította meg őket, hanem zenélni és különféle kézügyességen alapuló mesterségre is, hogy biztosítva legyen a későbbi megélhetésük. A tanításhoz szükséges speciális könyveket házi nyomdában állították elő. Ez az intézet vált a németországi, majd az itáliai vakoktatás megszervezésének modelljévé. Braille, aki gyermekkorában vesztette el látását, szintén tanult a párizsi intézetben és az itt szerzett tapasztalatok alapján dolgozta ki a világhírűvé vált vakírást. A cikke befejező részében ismerteti a szerző az itáliai vakoktatás jelenlegi helyzetét. Olaszországban több nyomda is foglalkozik a Braille-nyomtatással, ahol nemcsak könyveket, hanem folyóiratokat is állítanak elő. Híreket és aktualitásokat tartalmazó újságjuk, valamint speciális lapjaik vannak: gyermekújság, zenei szaklap, eszperantista lap és egy folyóirat a vak masszőröknek. (1 ábra Girolamo Cardano arcképével.)

Caffaratto Tirsi, Mario: I medici e la medicina dell' antico Piemonte — (20—56.)

A nagylélegzetű tanulmány a XIV—XVI. századi orvostudomány fejlettségét, egészségügyi törvényeit és az orvosok szociális helyzetét, kulturáltságuk színvonalát tárja fel Piemont grófságban. Az udvari orvosok szerepe természetesen különböző a városi orvosokétól. A rendes orvosok (medico ordinario) alkalmazása egyszerű módon történt: esküt tettek a hűséges munkára, utána hivatalos írást kaptak, hogy mennyi időre alkalmazza őket a gróf. Ez az idő általában 1 év volt, azután csaknem mindig meghosszabbították. Fizetésük 30 és 200 forint között mozgott, különleges emelést járványok idején, nagyobb betegségek sikeres gyógyítása után és a grófi családban levezetett szülések után kaptak. Hangsúlyozott szerepük volt járványos, vagy járványgyanús időben, amikor minden intézkedést meg kellett tenni, hogy megóvják az udvart a betegségtől. Nagy általánosságban a megbízatási idő leteltével ún. rendkívüli orvossá léptették elő őket. Az udvari orvos helyzete egyébként is kedvező

volt, nemcsak a betegeket látogatta és gyógyszereket írt elő, hanem baráttá, tanácsadóvá vált egyéb kérdésekben is. Nem volt ritka az olyan udvari orvos, aki komoly politikai szerepet is kapott. A „medico straordinario" titulus már egy előkelőbb állást jelentett. Különleges esetekben kérték ki a tanácsát, konzíliumokra hívták meg stb. Természetesen a honoráriumuk is ennek megfelelően magasabb volt. Sebészt csak egy-egy esetben hívtak meg az udvarba, ha baleset történt, esetleg háborús időszakban. Elmaradhatatlanok voltak az udvarból a pap-orvosok, az asztrológusok és az alkimista gyógyászok. A középkorban nagy jelentőséget tulajdonítottak az asztrológiának, annál is inkább, mivel az egyház is jóváhagyta az orvosi asztrológiát, alkimista nélkül pedig el sem lehetett képzelni egyetlen főúri udvart sem. A városi orvosok helyzete és munkája egész másképpen alakult, őket a városi hatóságok alkalmazták. Jogaik és kötelességeik pontosan meg lettek határozva. Általában a városban laktak, hogy könnyen elérhessék őket, hosszabb időre nem hagyhatták el a várost, különösen járvány idején vették ezt szigorúan. A leszerződött orvosnak ingyen kellett gyógyítani a város lakóit, akár gazdag, akár szegény. Felkereshették a lakásán is, de adott esetben ő volt köteles elmenni a beteghez. Ezenkívül a városban megbetegedett átutazó idegenekkel is köteles volt foglalkozni. A szerződést akármelyik fél felbonthatta, akár 1—2 hónap elmúltával, de gyakori volt a hosszú éveken keresztül ismételten megújított szerződés is. Nem egy esetben idegen tartományból kerültek át orvosok. Először csak próbaidőre, majd később állandósították őket. Az idegen tartománybeliek ellen azonban tiltakozott mind a lakosság, mind a kollégák, mivel a fizetésük magasabb volt. A sebészek és orvosok működését több rendelet is szabályozta, az elsőt 1430-ban VIII. Amadeo hozta. Ebben külön fejezetek vonatkoztak az orvosokra, a sebészekre és a gyógyszerészekre. Nagyon fontos momentumokra tért ki Emanuele Filiberto 1568-ban kiadott dekretuma: el kell tiltani az orvosi gyakorlattól, aki nem rendelkezik doktorátussal vagy legalább a licentiátusi fokozatot nem érte el. Szabályokba kell foglalni a gyógyszerek áruba bocsátásának körülményeit is. A sebészek számára a gyógyításhoz legalább a protomedikus engedélye kell. A sebésznek be kell jelenteni azokat az eseteket, ahol szándékos, erőszakos, vagy önkéntes sérülést vél felfedezni. A sebésznek nem szabad eret vágni vagy orvosságot rendelni az orvos megkérdezése nélkül. Nemcsak a herceg személyesen, hanem a városállam tanácsa is hozott általános törvényeket, amelyek a higiéniára és a gyógyításra vonatkoztak. Nagyon érdekes a Torinóban 1360-ban kiadott rendelet egyik szakasza, amely a leprával kapcsolatos. A Tanács megbízottainak működésük első hónapjában ki kellett választani két *becsületes embert*, akik felkutatják az esetleges leprás megbetegedéseket a városban. Tehát nem az amúgy is kevés orvost terhelték vele, hanem az emberi becsületességre bízták, hogy saját érdekükben, a tömeges megbetegedéseket megelőzendő, jelentsék be a betegeket. A másik cikkely pedig azt mondja ki, hogy a külföldi orvosoknak vizsgát kell tenni a városi fizikus és egy pap előtt. Nemcsak az orvosi szaktudást kellett bizonyítani, hanem az egyház képviselője előtt filozófiai és morális beállítottságát is kinyilváníttatták vele. Az 1433. évben Ivrea-ban kiadott rendelet világos megfogalmazása a gyógyszerészek, orvosok, sebészek és borbélyok feladatainak. Ér-

dekes megfigyelni, hogy megemlíti a női munkaerőt a gyógyszerészeknél s borbélyoknál. Általános közegészségügyi rendeleteket hozott és ilyen irányú tevékenységet folytatott az egészségügyi magisztrátus. A protomedikusok, valamint a herceg közvetlen szolgálatában álló orvosok már a protomedikusi magisztrátushoz (Magistrato del Protomedicato) tartoztak. A cikk szerzője több olyan törvényből idéz, amely az orvosok, gyógyszerészek, sebészek, borbélyok, foghúzók és egyéb gyógyítással foglalkozók viszonyát határozta meg. Többször is előfordul az a kitétel, hogy az orvos sebésszel vagy gyógyszerésszel „nem köthet szövetséget". Az 1696-os törvény sok fontos kérdésben foglal állást: Minden esetben köteles az orvos aláírni a receptjeit. Ha fertőző betegségre gyanús esetet diagnosztizál — veszélyes lázak, fekélyek, kiütések — az egészségügyi hatóságnak köteles jelenteni rövid időn belül. Egy egész sor rendelet és paragrafus foglalkozott a sarlatánok és különféle „csodadoktorok" tevékenységének megakadályozásával. Azért érdemes felidézni ezeket a rendeleteket, mert mutatják, hogy ezen a területen már elég jelentős fejlődésnek indult az orvostudomány és törvényes lépéseket tettek a nem hivatottak „gyógyító" munkájának beszüntetésére. Egy fejezetet szentel a cikk az orvosok kulturális életének, műveltségük színvonalának taglalására.

Scarano, Giovanni Benito: Sguardo storico alla patogenesi e clinica del distacco di retina — — (57—73.)

A szemészet modern irányú fejlődése a XIX. században indult meg jelentősebb mértékben. Volt azonban olyan patológiás kép, amelynek gyógyítása sok problémát okozott. Így a retinaleválás keletkezésének okát sem tudták először pontosan meghatározni. Különféle elméletek születtek a kóroktanáról, valamint a terápia lehetőségéről. A cikk részletesen ismerteti ezeket a variációkat és a század legjelentősebb szemészeit is megemlíti ennek kapcsán.

Bettica-Giovannini, Renato: Quattro argomento greci — (74—89.)

Érdekes vállalkozás ez a cikk, amennyiben a görög orvostudomány néhány jelentős alakját az irodalom segítségével kívánja bemutatni. Elsőnek Asclepiost, a gyógyítás istenét mutatja be egy homéroszi mű alapján. Philodemos, a szíriai Gadara-ból származó orvos (i. e. 110 körül született) hosszú ideig csak erotikus tartalmú epigrammái által volt ismert. Herculaneumban azonban több filozófiai művére is rábukkantak, ezek között volt a *De morte* című is. A munka az epikureista filozófia legfőbb jellemzőit hordozza. Az 1806-os első kiadás után a múlt században többször is megjelent különböző fordításban. Empedokles is költői formában írta meg műveit, a keletkezés és az elemek tanát. I. e. 450 körül élt Szicíliában, bár származására nézve görög volt. Orvos, jós, pap és filozófus volt egyszemélyben. A keletkezés és az elenyészés nem egyéb — mondta ki —, mint az anyagok összekeveredése és szétválása. Az elemeket a szerelem egyesíti és a viszály választja szét. Ezek a ciklusok folytonosan követik egymást. A négy alapvető elem a tűz, a víz, a levegő és a föld. Parmenides (i. e. 515 körül született) az eleai filozófiai iskola megalapítója. Legjelentősebb műve a verses formában írt „A természetről" című, amely töredékekben maradt fenn. Alapvető gondolatai: a létet csak a gondolkodás értheti meg és foghatja föl, az érzékek hamis képet adnak a világról. A változás és a dolgok sokasága nem létezik, a lé-

tező állandó, változatlan és egy. A gondolkodás azonos a léttel. Az eleai iskolával kapcsolatosan azt a kijelentést teszi a cikk szerzője, hogy nem lehet kizárólagosan filozófiai iskolának mondani. Olyan komplex módon taglalták a világot, kitérve biológiai-orvosi témákra is, hogy orvostörténeti alapon is számon kell tartani.

Lodispoto, Alberto. La storia della cellulite — (90—97.)

A cellulitis vagy phlegmone néven ismert kötőszöveti gyulladás diagnosztizálásának, pontos meghatározásának és terápiájának rövid történeti áttekintése (1815-től az 1940-es évekig).

Cianconi, Armando—Lenzi, Eugenio: „L'ordine ospedaliero del Tau" — (98—112.)

A gyógyításban hosszú ideig szerepet vállaltak a különféle ápoló szerzetesrendek. Különösen a középkorban tapasztalható ez a tendencia, amikor is a kórházak csaknem mind egyházi alapításúak voltak. Egy egész sor szerzetesrend tagjai a betegek ápolását tekintették élethivatásuknak. Ezek közül egy kisebb rend, az Altopascio (Lucca tartomány) városban létrejött Szt. Jakab szerzet működését tárja fel a cikk. Hivatalos nevük „Cavalieri del Tau" — Tau lovagjai — volt. A nevet a következőképpen magyarázzák. A városon keresztül folyt a Teupascio folyó, amelynek nevét egy elferdített változatban a város elnevezésében is megtaláljuk. Erre való hivatkozással egy nagy T-betűt viseltek a csuhájukon, amit görögösen tau-nak ejtettek. Erről a jelről kapták a barátok nevüket. A rendet a XI. sz. közepe táján alapították. Először csak egy ún. zarándokmenhelyet tartottak fenn, majd ebből jött létre a kórház. Laikus tagok és a rend felesküdött tagjai együtt dolgoztak. A templáriusokhoz hasonlóan részt vállaltak a Szentföldre irányuló hadjáratokban. A gyógyítás feltételeit szigorú szabályokban foglalták össze, felesküdtek a szegény és elesett betegek segítésére. Első időben négy orvos és két sebész dolgozott számtalan betegápoló és egyéb személyzet segítségével. A megmaradt okmányok alapján a gyógyítás szintjére is fény derült. Legfontosabb „kézikönyveik" Hippokrates, Galenos, Avicenna, Averroes művei voltak. Gyógyszereik elkészítésénél Dioscorides gyógynövényeit kedvelték. Természetesen — a kor hatására — erős befolyást gyakorolt a gyógyításra az alkímia és az asztrológia is. Az ápoltak élelmiszer-szükségletét saját gazdaságukból fedezték, így ez meglepően bőséges és változatos volt. A diétát az orvos írta elő a rászorulóknak. Bárki, akinek szüksége volt a menhely gondoskodására, akár az orvosok ápolására, minden nehézség nélkül bejuthatott az intézménybe. El lehet mondani, hogy magas színvonalon állt mind az intézet berendezése, felszereltsége, mind a gyógyító tevékenység — a kor egyéb xenodochiumaival összehasonlítva.

Sambuceti, Giovanni: L'epidemnia di tifo petecchiale durante l'assedio di Genova nel 1800. — (113—116.)

Rövid ismertetés az 1799—1800-as genovai kiütéses tífusz járványról.

Capuano, Michele: Una cunsulenza inedita di Vincenzo Lanza — (117—127.)

Vincenzo Lanza (1784—1860) eddig ismeretlen és kiadatlan levelét közli a cikk. A levelet 1841-ben Ricci klinikai igazgatónak írta, egy a gyakorlatában előfordult kóresetet taglal benne. Lanza a XIX. század jelentős patológusa, a klinikai oktatás nagy szorgalmazója volt. Fő

elvében azt vallotta, hogy a kórtan megismerése igen szorosan kapcsolódik a gyakorlati tevékenységhez, csak gyakorlati munkával válhat valaki jó patológussá. (Facsimilében is hozza a levél teljes szövegét.)

Kapronczay Katalin

SUDHOFFS ARCHIV — 1976

Bd. 60., No. 2

Joachim Telle: Die „Magia naturalis" Wolfgang Hildebrands. (105—122.) Hildebrand Magia naturalis (1610) c. könyve igen nagy népszerűségnek örvendett, háromszáz éven keresztül éreztette hatását. Élénk recepciója arra vall, hogy a tudományos kérdésekhez felzárkózó laikus tömeg igen nagy jelentőséget tulajdonított a magia naturalisnak mint tudományos diszciplínának. A magia és a scientia rokonértelmű kifejezés Hildebrand szótárában. E mágiafogalomról összegezve elmondható, hogy az Agrippa által már 1600 körül megfogalmazott, majd általánossá vált, alkémista, paracelsista és rózsakeresztes panszofista körökben élő felfogással rokon. A Magia naturalis gyűjtőmedencéje az elismert szakírókból való kivonatoknak. Jelentősége abban áll, hogy érdekes, izgalmas, szórakoztatva tanító olvasmányt kínált a tudományos oktatást igénylő laikus rétegeknek.

Klaus Scheller: Magia et Scientia bei J. A. Comenius (123—134.) Komenskynek már semmi köze a magia naturalis műfaj szerzőihez, akik a közönséges embernek privát használatra ígértek titkos praktikákat. Műveiben különbséget tesz magia és a magia infamis között; az utóbbit mélységesen elítéli, csalásnak, szemfényvesztésnek, az ördög művének tartja. A mágia nála már nem a scientia alkotóeleme, mint az 1600 előtti paracelsistáknál. Pansophiájában megtalálható a neoplatonista analógiás gondolat, de a mágikus sémákat racionális értelemben használja. A valóság jelenségei közötti kapcsolatok nem titkos erők hibrid megnyilvánulásai, hanem az Istentől kinyilatkoztatott dolgok racionális felfogásának eszközei. Komenskynek a mágia racionalizálása gondolkodása racionalizmusának vallásos komponensei révén sikerült. A sapientia értelemben elgondolt mágia célja az, hogy szorosabbra fűzze az Isten—ember—világ közötti köteléket, és az embert az isteni alkotás megvalósításának a szolgálatába állítsa. Komensky sapientia-fogalmának egyik lényeges alkotóeleme az emberi tevékenységre, a politikai-társadalmi praxisra vonatkozik.

H.-Günther Schmitz: Das Melancholie-problem in Wissenschaft und Kunst der frühen Neuzeit. (135—162.) A melancholia fogalom, ami általános értelemben temperamentumot és betegséget jelöl, a XVI. század óta vált többjelentésűvé. A firenzei platóni akadémia, majd a német humanisták élesztették fel azt az álláspontot, hogy a melancholikus temperamentum és a szokatlan kreativitás összefügg. A fogalom tentatio értelemben is használatos volt; a melancholikus alkattal hozták összefüggésbe a vallási konfliktusokat, az Istentől való eltávolodást, az ördögi megkísértést. A homo religiosus melancholiájához hasonlóan egy valódi, teljesebb élet feltételének tekintették a homo literatus melancholiáját, aminek szintén hangsúlyozták ördögi, romboló oldalát. A melancholia és a fantázia közötti kapcsolat közismert, ez az alapja a freudi felfogásnak is. A melancholia fajtáit az utóbbi időben inkább meghatározott uralkodó viszonyok produktu-

mainak tekintették, mint „reaktív" endogén melancholiának. E felfogásnak nagy jelentősége van a lelki betegségek vizsgálatában és gyógyításában.

K. E. Rotschuh: Studien zu Friedrich Hoffmann (1660—1742). Erster Teil. (163—193.) Az újkor egyik legjelentősebb szerzőjének, *Friedrich Hoffmann*-nak szakirodalmi értékelése igen sok ellentmondást tartalmaz, amelyeknek a feloldása csak az általa írt művek újravizsgálása révén lehetséges. A cikk szerzője foglalkozik Hoffmann aether-fogalmával, és kimutatja, hogy az nem Leibnitzre, hanem Aristotelész quinta essentiájára vezethető vissza. A továbbiakban azt vizsgálja, hogyan függ Hoffmann a régi és a kortárs szerzőktől. Lényeges befolyást gyakorolt Hoffmann gondolkodására Robert Boyle és Thomas Willis (1621—1675).

Heinz E. Müller Dietz: Die Anfänge des Stadtphysikats in Moskau und St. Petersburg. (194—206.) A városi orvosi tisztségre vonatkozó első oroszországi adat 1721-ből való; Moszkvában és Szentpétervárott 1733 körül kezdődik az állandó tisztiorvosi hivatal működése. A cikk végén életrajzi adatokat is tartalmazó jegyzék található a XVIII. századi moszkvai és szentpétervári városi tisztiorvosokról. *T. Pajorin Klára*

XXVI. NEMZETKÖZI ORVOSTÖRTÉNELMI KONGRESSZUS

A kongresszus színhelye a bulgáriai Plovdiv 1978. augusztus 20–25. között. A kongresszus szekciói:

A) A bolgár orvostörténelem az ókortól napjainkig

B) A katonaorvoslás története

C) Folklór és népi orvoslás

D) Az orvostörténelem módszertani és historiográfiai kérdései

E) Varia

A kongresszus eseményeiről a későbbiekben beszámolunk.

A MAGYAR ORVOSÍRÓK KÖRÉNEK III. KONFERENCIÁJA

Keszthely, 1977. május 14–15.

A Magyar Orvosíró és Képzőművész Kör tagjai harmadszor találkoztak, hogy gondolataikat kicseréljék, egymás munkáit meghallgassák és megnézzék. Az idei konferenciának a keszthelyi öböl adott hátteret. Az időjárás ugyan nem kényeztetett el, de ha optimisták vagyunk, úgy fogalmazhatunk, hogy még ez is fokozta a program figyelemmel kísérését, mert senkit sem csábított napozásra, fürdésre. A hely a Helikon szállóban ideálisnak ígérkezett, s ezért az sem zavarta meg, hogy egymás után három helyiségbe kellett vándorolni különböző rendezvények miatt.

Mintegy 35–40 fős tagság követte végig élénk érdeklődéssel és vitaszellemmel a rendezvényeket.

Délelőtt a vissza-visszatérő szervezeti és publikációs problémák megvitatása vette igénybe a vitázó társaság idejét. Érthető, hogy író ember platformot kíván, publikációs lehetőséget, a Kör viszont nem ennek teljesítéséért alakult, hiszen ez nem is lehet a feladata. Célja olyan baráti közösség összekovácsolása, ahol a tagok érdeklődő hozzászólókat, vitapartnereket nyernek, olyan fórumot találnak, amely élénken és nyíltan reagál műveikre, megbírálja vagy értékeli műveiket. Meghallgatást és tanácsot kapni nem biztos, hogy kevesebb, mint reflexió nélküli publikációhoz jutni.

Mindez nem zárja ki azt, hogy ha lehetőség adódik, az arra érdemes művek útját egyengessék. Aki ebben tenni tud valamit, örömmel fogadott munkása a társaságnak. Aktív és harcos tagok ilyen irányú munkáját csak megköszönni és értékelni lehet.

Körülbelül kirajzolódott a kör tagjainak érdeklődése. Legegyenesebb a publicisták útja, ők általában megszerezték azt a reputatiót, amely írásaik közzétételét biztosítja. Munkájukat Veress Sándor kolléga fogja össze és szervezi.

A szombathelyi első tárlat után festőink és képzőművészeink is szépen együtt dolgoznak. Hála házigazdánk, dr. Tóth András munkájának és a Magyar Orvostörténelmi Társaság vezetősége segítségének, idén is sikerült megszervezni képzőművészeink tárlatát. Mégpedig a legelőkelőbb körülmények között, a Balaton Múzeum szép nagy kiállítótermében, ahol dr. Sági Károly múzeumigazgató nyitotta meg az egybegyűlt, szépszámú közönség előtt az Orvos-Művészek kiállítását. Örömünkre szolgál, hogy az elfogulatlan és magas mércével dolgozó hivatalos zsüri 12 kollégánk 84 alkotását fogadta el és szerepeltette a magas színvonalú kiállításon. Érdemes talán a kiállítók nevét leírni: Balogh Imre, Csetényi Artur, Czinkotay Frigyes, Hormay Mihály, Kádas Zsigmond, Kovács Ákos, Kusztos Gábor, ifj. Moll Károly, Novák László, Sonkodi István, Sós András, Szabó Pál műveit élvezhettük. Azt hiszem, nem túlzás, ha azt mondom, köztük egészen kiemelkedő, szép munkákat láthattunk. Élvezetes volt az a sokrétűség, amellyel orvos-képzőművészeink kifejezték magukat. A fafaragástól az érmén keresztül a festészet és szobrászat számos irányzatáig láthattunk egy-egy színt és formát. Alkalmam volt arra, hogy délután újra benézzek még a kiállítás színhelyére, amikor éppen három teremőrnő mustrálgatta a kiállítás anyagát és értékelte az egyes tárgyakat: igazi dicséretül ezt vittem magammal.

Rendkívül színesnek bizonyult a szombat esti felolvasás-vetítés is. Faller János, Kovács Gyula, Sinkó Zsuzsa, Szarka István versei, Marék Antal, Réti Endre, Veress Sándor elbeszélései, Nikodémusz István humoros élménybeszámolója, Konkoly-Thege Aladár vitát robbantó meditációja, Frankl József tanulságos és csípős meséi mellett Czinkotay Frigyes Rippl-Rónai emlékezése és Tóth András szép, színes képekkel illusztrált Csontváry festmény-analysise bilincselte le mindvégig a figyelmet. Mindenki kellemesnek találta, hogy a műfajok váltása és változatossága szinte egymást emelte ki és az érdeklődést végig aktívvá tette.

A közgyűlésen a vezetőség újraválasztására is sor került, alapszabályaink értelmében. A tagság a következő vezetőséget bízta meg a további munkával: dr. Marék Antalt tiszteletbeli elnökké, dr. Honárkay Róbertet titkárrá, dr. Veress Sándort a publicisztikai, dr. Czinkotay Frigyest a képzőművészeti részleg vezetőjévé, dr. Szutrély Pétert vezetőségi tagnak és e sorok íróját elnökké választotta meg. A következő időszakban a szakterületekre további feladatok várnak.

Külön köszönet illeti dr. Tóth Andrást a rendezésért és dr. Strecker Ottó igazgatót a meghívók és a tárlatkatalógus sokszorosításában adott segítségért.

Hankiss János

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our COMMUNICATIONES DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE (ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK) is published quaterly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine and pharmacy and the various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. phil. József *Antall*, Editor, Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Budapest, H-1023 Török u. 12. Hungary. Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. The maximum length for original articles is about 20—25 sheets.

Manuscripts should be typewritten on one side of the paper only with double spacing and wide margins; the original typescript and one clear carbon copy should be sent. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: literature cited should be arranged alphabetically by author, or be numbered in accordance with the order of their appearence in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper or work. Journal articles should also include name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations must be numbered, marked lightly on the back with the author's name and provided with a suitable legend which should include particulars of their source and should be typed on a separate sheet in double space. Original articles written in foreign language are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian. If the original article is written in Hungarian, a summary in foreign language on 1—2 sheets should be sent.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Reprints. Fourty reprints of main articles are provided to an author free of charge. Further reprint orders must be sent with the corrected galley proofs.

Correspondence relating to the publication of papers or subscriptions, orders, etc., and review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Budapest H-1023 Török u. 12. Hungary.